عبدالعزیز مناسب.

تارانچی قزی

یاکه

حلیمنڭ برنچی محبتی.

رومان.

ناشری:
«واسطه» کتبخانه‌سی
قزانده.

КАЗАНЬ.
Типографія Т-ва „Умидъ"
1918.

اوز خلقلرن باشقه‌لر ظالمندن، اوز طوپراقلرن یاتلرنڭ بلچراق آیاقلری آستنده طاپتالودن قوتقارو یولنده شهید بولغان تارانچی قهرمانلری روحینه باغشلانا.

مقدمه اورننده بر نیچه سوز.

«تارانچی قزی» رومانن یازو فکری میندە ۱۹۱۱نچی یلدە، باشلاب قزانغه کیلگان وقتدەاوق طوغان بولسەدە، ۱۹۱۲نچی یلنك آخرینه قدرلی احوال میڭا آنی یازا باشلارغه امکان بیرمەدی. باری تیك، ۱۹۱۲ نچی یلنك دیکه‌برلرنده گنه مین بو نەرسەنی یازارغه کرشدم. یازا باشلاغان وقتدەغی اویم «بورومانی» ایله، اطرافینه، تارانچیلرنك ترکلکلرینه عائد بر نیچه رسملر و تارانچی کویلرندن بر - ایکیسینك نوطەلری بلەن نشر ایتو بولوب، «بایاندای خرابەلری»، «شیدلر مزاری» وباشقەبعض بر اورنلرنك‌فاتاگرافیەدە آلنغان رسملرن‌غولجەدن بعض بر ایبدەشلرمدن صوراب مراجعت ایتسەمدە، آلارنی آلا آلمادم. بونك اوستینه بعض بر سببلر میڭا بو رومانی بویوك یاورو پاصوغشی باشلانغانچیغه قدرلی یازوب بترورگەدە امکان بیرمەدیلر.

۱۹۱۵ نچی یلنك اورتالرندەغنه بورومان یازلوب بتکان بولسەدە، اول وقتلردە کتاب نشر ایتو اشلری اوڭایسز بولووی اعتبارغه آلنوب، رومانی نشر اینو مسئلەسن طاشلاب طورغان ایدم. ادبیات عالمی چن معناسی بلەن حاضر فترت زمانن کیچرگانلگن اعتبارغه آلوب، حاضر کتاب نشر ایتو اشی نی قدرلی اوڭایسز بولسەدە، «تارانچی قزی»، رسمسز، نوطەسزغنه بولسەدە، نشر ایتەرگە قرار بیرلدی.

رومانك کیمچیلکلری، حاضرگی ایرکلی زمانغه موافق بولماغان اورنلری، طبیعی، بیك کوب طابلور. لکن، مین اوزم، بر یازلوب تمام بولغان نەرسەنی صوڭندن توزەتو اشن کیمگه قوراما تکو بلەن برابر کورگانلگمدن ئلکی رەوشندن اوزگەرتمەدم. کیمچیلکلری بولسە، بوندن ۳ یل ئلك، نیکالای ۲ نچینك پادشاهلغی، جنکلەولری

بله‌ن مشهور سینزورلرنڭ قزان مطبوعاتی باشنده اوطرغانلری بر زمانده یازلغانلغینه باغشلاب، اوقوچیلر مینی کیچررلر دیب اویلیم.

رومانده تارانچیلر حقنده یازلغان سوزلرگه کیلسه‌ك، مین اول سوزلرنی هیچ بر بیردن کوچرمه‌ینچه، ۱۹۰۲ نچی یلدن ۱۹۰۸ نچی یلغه‌چه اوزم تارانچیلر آراسنده‌طورغان وقتده ایشتکان وخاطرمده صاقلاغانلرمنی‌ـ غنه یازدم. شولای اوق اول ایشتکانلرمنڭ درست بولو ـ بولماولرنده، هیچ بر علمی اثرلرگه مراجعت ایتوب جنتکل‌مه‌دم. «علمی اثرلرده‌بولغان سوزلر، عموماتارانچیلر حقنده‌یازلغان‌ومطبوعاتقه‌چققان‌نه‌رسه‌لر بوغالماسلر، مطبوعاتقه چقماغانلرندن‌بلگانم قدرلیسن آنقه قارا بله‌ن یازوب قالدریم» دیگان اوی مینی شولای اینه‌رگه سوق قیلدی.

صان جهتندن کوب بولماسه‌لرده تورك تاتار ملتینڭ ایڭ زیره‌ك و مدنیتکه قابلیتلی بر کیسه‌گی بولغان تارانچیلرنڭ حیاتلری وقسقه‌غنه بولسه‌ده تاریخلری، عرف هم‌عادتلری ئه‌لی بزنڭ اوچون دیگز توبی کبك مجهول بر نه‌رسه. آلار حقنده «شورا» ژورنالنده‌یازلغان بعض بر نه‌رسه‌لر، ظنمچه، دیگزدن طامچی قدرگنه‌در.

تارانچیلرنڭ ترگلکلری، عرف و عادتلری هم تأریخلری جنتکل‌ـ نورگه‌تییش. مین‌بوجنتکل‌ولرنی معروف المسعودی، قاسم‌خان‌بولداشف، نظر خوجه عبدالصمدف ودوستلرم حسین بك یونوسف هم محمد امین زینالف کبك تارانچی ضیالیلرندن و تارانچیلر آراسنده دائمی صورتده طوروچی تاتار یه‌شلرندن کوته‌م.

عبدالعزیز مناسب

قزان، مای ۱۹۱۸ نچی یل.

حلیم ئەلی اول چاغندە ۱۷ گنە یەشلردە بولسەدە، سودا اشینە بیك یەشلەی طۇتنوب، خلق بلەن کوب آرالاشقان وشۇمارغان یگت بولدغندن، آنڭ یەشلگینە قارامیچە؛ خوجەسی کیبتکەوکیل (داۋیرننی) ایتوب قویغان ایدی. حلیمنڭ خوجەسی یلنڭ کوبرەك وقتن مەکەرجە، اربت و تۇمەن یەرمینکەلری کبك یەرمینکەلردە یۇروب، غولجەدە یلنڭ ٤-٥ آینغنە اوتکەرگانلکدن حلیمگە کیبتدە داۋبرننیلك خدمتن گنە توگل، بلکە خوجەسینڭ بارلق املاکن ادارە قیلوب طۇروچی مدیر (اوپرەۋلەیوشچی) لك وظیفەسن اوتەرگە طوغری کیلە ایدی.

فیرمەنڭ باش مدیری بولغان کشیگە خوجە اورنینە طۇروب اش قیلۇرغە، هر نەرسەگە، هر اشکە اوز ایتوب قاراب، اوز فکرنچە خوجەسنە فایدالی کورنگان یول بلەن مستقل حرکت ایتەرگە طوغری کیلە. حلیمدە بو عمومی قاعدەدن مستثنا توگل ایدی. شول سببدن اول یەش بولسەدە اوز اختیارنچە یۇررگە، اوز بلدگنچە اش ایتەرگە، مستقل فکر یۇرتورگە اۇیرەنگان ایدی. اوزینڭ یەشینە قارامیچە، بلکە طۇتقان اورنینە قاراب، اوز قول آستندە بولغان کشیلرگە امرلر

بیررگه، یه‌ش جهتندن آلار حلیمدن ظورلار بولسه‌لارده آلارنی اوز بؤیروغنچه یؤرتورگه، اول ایندی، عادتلەنگان ایدی. یه‌شکه یه‌ش بولسه‌ده، اشده باش بولغانلقدن خوجه‌نك باشقه خدمتكارلری آگا بویصؤنارغ، آنك بؤیرقلارن بیرینه یینكررگه مجبورلو ایدی.

یه‌ش چاغنده آزغنه نه‌رسه‌گه‌ده كوڭل اوسوچه‌ن، بوق‌قنه اشكه‌ده روح كوته‌رلوچه‌ن، جزئی بر موفقیندن‌ده كوڭلگه غرور كیلوچه‌ن بولا. قول آستنداغی كشیلرنك حلیمگه بوی‌صؤنولاری، اول قوشقان اشنی بیرینه یتكرولری وشول حلیمنك امری بلەن اشلەنگان اشلرنك اش بولوب چغوب، یاخشی نتیجه‌لر بیرولری‌ده، شول یوغاریده‌غی قاعده بوینچه حلیمنی كوته‌ره، روحلاندرا بارالار. شول سببدن حلیم كونلن كون اوزینك خدمتن ایفا اینو یولنده بولغان تكلفلرن آرتدرا، قورقمیچه اویلی وتوكلەنه بارا ایدی.

كشی نی قدرلی گنه توكللی بولماسون، اول اویلامیچه، آزمی-كوبمی باش واتمیچه اش اشلی آلمی. بر ظورراق اشنی باشلامقچی بولغانده كشی آنك آلدن، آرطن اویلارغه، شول اش طوغروسنده فكر یؤرتورگه كرشه. یاكاراق اشلر باشینه تؤشكان وقتده قبضیتلەنه، ترددده طؤرا، قایسی بر وقتلارده تؤن بویی یؤقلامی‌اویلاب، باش واتوب چغا.

یه‌ش باشینه مدیرلك وظیفه‌سی یؤكلەنگاچ، حلیم بابتاق‌قنه وقتلارغه قدرلی‌عادی‌گنه‌اشلرنی‌باشلارغه‌ده‌باطرلغی‌بیتمیچه، اول‌اشنی‌باشلاغانچی اویلی، اویلی یؤده‌ب چغا ایدی. بارا-بارا حلیمنك اول قورقاقلقاری، توكلسزلكلری بندی. نیندی‌گنه اش قوشسه‌ده اشلرگه حاضر طؤرغان آنك قول آستنده‌غی كشیلرنك هر وقت آندن كیكاش صؤراولاری، آگا، اوزن ظور، عقللی كشی ایتوب اویلاونی اؤیره‌تدیلر. اول هر نه‌رسه‌نی‌ده صبر، صالقن قان بلەن اویلاب، ظور كشیلرچه، قاوشامیچه قطعی امرلر بیررگه كونكوب كیندی.

بیك اۇزاق یللار اوزندن اش قیلوب، یا که مدبربولوب طۇروب، شول اۇزاق یللار اچنده تۇرلی واقعەلر کیچرگان وهر کیچرگان واقعەدن تجربەلر آلغان، شول تجربەلری آرقاسنده اوز اشلرن بیش بارماقلاری کبك بلە طۇرغان کشیلرده اشلی ـ اشلی، فکر یۇروته ـ یۇروته آریلار. فای چاغنده آلارنڭده فکرلری طۇمانلانوب، اویلاری چووالوب، آلارده بعض نەرسەلر حقنده تیزگنه اویلاب اش باشلاودن عاجز بولوب قالالار. بۇندی حالت حلیمدەده بیك جیش بولا ایدی. شوندی آریغان چاقلارده، آرو ـ طالودن قۇتولو اۇچون قولڭدەغی، آلدڭدەغی اشنی طاشلاب، فکر یۇرتمیچە، اویلانمیچە اشلەنە طۇرغان برەر اش بلەن آزراق شغللەنو عادت. بیك کوب کشیلر «اویلانمیچە اشلەنە طۇرغان اش» دیب، ئەللە نیندی ناچار ییرلرگە باروب، «آشاب، اچوب» اوطرالر. حلیم ایسە بۇندیلارغە بۇتونلەی باشقە کشی ایدی. اول بالا چاغندن‌اوق آندی نەرسەلرگە نفرت کوزی بلەن قاراب، قولندن کیلگان چاقلی «آشاو ـ اچو» مجلسلرندن قاچوب عادتلەنگان ایدی. شونلقدن‌ده آندی اورنلار حلیمگە «یال ایتو اورنی» بولوب کورنمیلر ایدی. آنڭ اوزینە کورە یال ایتو اورنلری، اوزینە مخصوص ایرمەکلری بار ایدی‌که، آلارده آطن اۇستنده یۇرو هم آوغە چغو ایدی.

خوجەسینڭ قارا یۇگروك آطن ایەرلەتوب کیچکی صالقون تۇشکاچ آنڭ اۇستنده قرغە چغوب یارتی ساعت قدر یۇرسە آنڭ شوندن کوڭلی کوتەریلە، آطنڭ اۇستنده چاپقان وقتده قارشیدن بیتینە بەرلگان جیل کبك تیزلك بلەن آنڭ آرو ـ طالولاری یوغالالار، اول شول وقتلارده برنەرسەده اویلامی ایدی. شولای‌اوق شهرنڭ چیتینە چغو بلەن باشلانوب کیتکان آغۇم صولی، اۇزون اولەنلی قرنی حلیم اوزینە آوغە چغارغەغنە یاراتلغان نەرسە کبك اوز ایتوب سۇیە، آنڭ ملطغن قولینە طۇتوب،

او اتن آلدندن ییبه‌روب، شونڭ آرتندن آرغانن ـ طالغانن بلمیچه یوُرگانی بیك جیش کورینه ایدی.

خوجه‌سینڭ بتمه‌س ـ توُکه‌نمه‌س خدمتی، آلاردن طویغان و بیزگان وقتلرنده یاصی طوُرغان، یوغاریده ئه‌یتلگان ایرمه‌کلری بله‌ن حلیم وقتنڭ اوتکانن سیزمی‌ده ایدی. آ‌گا شول اشلر، شول ایرمه‌کلر بیك ییتکان، شولاردن باشقه‌غه قارارغه آنده هوس‌ده، وقت‌ده یوق ایدی. آنڭ شول ره‌وشچه مدبر بولوب طوُرا باشلاوینه ایندی ۲ یلغه یاقن بولوب کیله، اول ایندی خوجه‌سینه بر یللق حسابنی کوب طابش بله‌ن بیروب خوجه‌سندن تحسین آلغان، ایندی ایکنچی یلنڭ حسابن بیررگه حاضرله‌نو وقتی یاقنلاب کیله ایدی. آپریل آیی ایدی. کوکلسز قش، بلچراق یاز اوتوب، رحیمسز، اسسی، طوزانلی جه‌یننڭ خبرچیسی بولسه‌ده، اوزینڭ اورتاچه هواسی، یه‌شل یاپراقلاری، صلو، خوش ایسلی چه‌چکه‌لری بله‌ن کوکلگه یاغملی بولغان یازنڭ صوڭغی کونلری ییتکان ایدی. شول وقتده، نه‌ق شول وقتده، شول بار نه‌رسه یاگارغان، یه‌شه‌رگان، یاگا توُسکه کرگان وقتده حلیمنڭ تیگز آغوب بارغان طوُرمشی اوزگه‌ردی. یازغی صولار یلغالارنڭ یارلارینه طولوب یارنڭ طشینه، بوُلونغه طاشقان کبك، حلیمنڭ طوُرمشی‌ده یارندن چغوب کیتدی.

غولجه شهری روسیه‌نڭ یدی صو ولایتینه طوتاشقان قطای ییرنده بولوب، روسیه چیگندن ۸۰ چاقرملاب اچده بر اوُیه‌زنی شهردر.

عموما توُرکستان اطرافنده‌غی کبك آنده‌ده اوُیلر و باشقه توُرلی عمارتلرنڭ کوبره‌گی بالچقدن اشله‌نه. یاز باشنده، قارلر ئریگان چاقلرده یووشره‌ك، صولار کوبره‌ك جییلوب طوُرا طوُرغان اورنده‌راق بولغان

بۇندى عمارتلر صودن يۇمشيلر وحتى بيمرلىگاليلرده. حليمنڭ خوجەسى بولغان على الله باينڭده كچكنه گنه، يا كاغنه ياپراق ياروب يەشلەنگان يۇزوم (ۋينا گراد) باقچەسينڭ كورشى باقچەسينه طۇتاشقان ياغندەغى قۇيمالارى بو يلنى طبيعتنڭ يوغاريق كورسەتلگان تأثيرندن بيمرلىگانلر ايدى. بلچراق وقتلرده بالچقدن عمارت اشلەو ممكن بولماغانلقدن، اول قۇيمالارنى حليمنڭ يۇرط جانلى كوزى كوبدن كورگان بولسەده، اول قۇيمالار يير كيبكانچيگه قدرلى بيمرك كۇينچه قالديلر.

يير كيبدى. هر كم، قش بويينه بر ياوب، بر تۇروب طۇرغان قارنڭ صووندن وباز باشندەغى صولاردن جبوب بيمرلىگان ياكه ضررلانغان بالچق عمارتلرن تۇزەتدررگه، ياماتدررغه، صلاتدررغه كرشدى. بعض برەولر اوزلرينڭ ايشك آلديلرندن اوق بالچقلر قازوب آلوب ياكا بنالر اشلەتورگه طۇتنديلر. حليمنى يەشنوب، هر وقتده آكا يۇرط اشلرى حقنده كيكاشلر بيرگان بولوب، آنڭ قولاق ايتن آشى طۇرغان خوجه خاتونى امينه خانمده بيمرلىگان قۇيمانڭ بيك يەمسز بولوب طۇروون، چيت كشيلر كورسەلر ئەلله نەرسەلر ئەيتەچكلرن، كۇلەچكلرن سۇيلەب، حليمنى بۇرچى باشلادى. حليم اوزىده يير كيبكاننى گنه كۇتوب طۇرغانلقدن حاضر ايسه ييرده كيبكانلكدن «قۇيما تۇزەتدرو» هسئلەسن حل ايتو نيتنده ايدى ايندى. خوجه خاتونينڭ بۇرچووى آنى آپريل آيينڭ نەق ٢٠ سنده كيبتدن تۇشكى آشقه قايتقان وقتنده بيمرك قۇيما يانينه كيترەدى. قۇيما يانينه كيلگاندەگنه اول خوجه خاتونينڭ «كيكاشلرن» ايشتوب كيلگان بولغانلقدن كيفسز ايدى. آچوليراق بر قيافت بلەن اول قۇيما يانينه كيلدى. كيلدىده، كورشينڭ باقچەسى اچندەگى بر نقطەغه كوزن ترەب باصقان ييرنده قاتوب قالدى.

حليم ماطورلقنڭ مفتونى ايدى. شول سببدن اول نيندى گنه ماطور نەرسه كورسەده، شونى قاراب وقتلىغنه بولسەده باشقه اشلرن

بۇتونلەی اۇنوطا ایدی. قۇیما یانینه کیلوب ییتو بلەن اول قۇیمانیدە اۇنوتدی. چۇنکه آنڭ فارشیسنده «ماطورلق» طۇرا ایدی.

بالچق قۇیما (طام) بویی بلەن تزلوب کیتکان، عسکر صفی کبك تیگز، منارەلر کبك اۇزون هم طوغری بولوب اوسکان تیرەك آغاچلاری، آلارنڭ اورطالارنده آنده بر ـ بۇنده برگنه بواوب طارالوب اوسکان ظور ـ ظورغنه اۇروك آغاچلاری، باقچەنڭ تورندەرەك چیبه قووافلاری، باقچەنڭ اۇیـگه یاقن چیتندەرەك یۇزوم چبقلاری... همەسیدە یەشل، همەسیدە یاڭا کییملرینه کیینگانلر.... یۇزوم چبقلاری بلەن چیبه قووافلاری آراسندەغی کیكمیدانننڭ نەق اورطالغندەحوض(صنعی کول)، آنڭ اچنده کمش تۇسلی بولوب یالطراب طورغان صو، حوض ئەیلەنەسندەگی بیرلرده قبقزل بولوب آتقان لاله چەچکەلری چندان‌ده بیك صلومنظره حاصل ایتەلر ایدی. لکن، حلیمنڭ دقتن جلب ایتکان، قۇیمانی‌غنه توگل، شول صلو منظرەلی باقچەنی‌ده حلیمنڭ اعتبارندن یوغالتقان نەرسه شول لاله چەچکەلری آراسنده یۇرگان بر تارانچی قزی ایدی.

حلیم اول قزنی کورو بلەن آنڭ آدم بالاسی، عادی تارانچی‌قزی بولووینه آنڭ کوڭلنده شبهه طودی. آڭا اول قزنی آدم بالاسی دیب آطاو، شول صلو گل چەچکەلرن اوزینڭ نوری بلەن نورلاندرغان نەرسەنی گناهلی آدم نسلندن دیب ئەیتو اوزی کیچرلمەسلك بربازقلی اش بولور کبك طۇیولدی؛ حلیم آنی روح دیب، اوز خلقن قطایلار تسلطدن آزاد ایتو، اوز ایللرن باشقەلرنڭ شبهەلی آیاقلاری بلەن طاپتاتماو اۇچون قانلارن و جانلارن آیامیچه صوغشوب، تارانچی تۇرکلرینڭ آزادلقلری، حریتلری‌یولنده‌شهید‌بولغان‌تارانچی‌فدائیلرینڭ روحیدر، دیب‌ده اویلادی. لـکن روحنڭ جسمانی بر نەرسه بولماون اویلاب، بو قزنی جسمانی ایتوب کورەسی کیلـگانلـکندن اول اوین آلماشدردی.

— چەچكەدر، چەچكەدر.... شول تارانچى تۆركلارينك حربتلرى اوغورنده شهيد بولغان فدائيلرنك قانلارى طامغان يېرلرنده تسبيح ئەيتەدروب طۇرو اۋچون صاندوغاچلارنى اوزينه جلب ايتوب كيتره و آلاردن حمد وثنا اوقوتا طۇرغان بر گوزەل گۆلدر... ديبده اويلادى. لكن گۆلنك عمرينك قسقەلغى، تيز صولوب، تيز يوغالووى خاطرينه كيلوب، اول قزنك آلاى تيزدن يوغالووينه كوكلى رضا بولماغاننلغن سيزوب اول اوين‌ده بۇزدى. كم ديبده آطارغه بلمەدى. ناراديده قاتدى‌ده قالدى.

— باغنى تماشاقلامدولا؟ (۱)

حليمنك قۇلاغينه بيك طانش، شونك بلەن برابر آكا شادلق‌دە، قايغى‌ده كيتورمى طۇرغان طاوش بلەن ئەيتلگان شول قسقەغنه سوز حليمنك قۇلاغى يانيدەغنه ايشتلوب حليمنى يۇقوسندن، طاتلى تۇش كوروب ياتقان يۇقوسندن اوياتقان كبك ايتوب بيبەردى. اول قولندن اوينچغن طارتوب آلغانغه ناراضيلغن اظهار ايتكان بالا تۇسلى چراين صتوب طاوش كيلگان ياققه بۇرولوب قارادى. حليملرنك كورشيلرندەگى باقچەنك خوجەسى، زينب خوشنه (۲) ديب يۇرتله طۇرغان تارانچى خاتونى حليمگه قاراب كۆلومسرەب طۇرا ايدى. يوغاريده ئەيتلگان قسقەجملەنى ئەيتوچى كشينك شول زينب خوشنه ايكانلگن حليم ايندى آكا قاراميچه اوق، طاوشندن اوق بلگان ايدى. آنك ئەيلەنوب قاراوى‌ده اول سوزلرنك ئەيتوچيسى كم ايكانلگن بلو اۋچون بولميچه، اوزى سيزميچه اختيارسز قاراودن ع[illegible]يدى. زينب خوشنەنك تۇسى، يۇروشى و طۇروشنده هيچ بر چركنلك بولماسەده، باشقه وقتده حليم آكا نفرت كوزى بلەن‌ده، محبت كوزى بلەن‌ده قاراماسەده اول حليمگه فايداسزده،

---

۱) باغنى تماشا قلامدولا؟ ـ باقچەنى تماشا ايتوب طۇراسزمى؟

۲) خوشنه ـ كورشى: «قۇمشو» ديگان سوزدن آلماشنغان بولورغه تييش.

ضررسزده بر کشی بولسه‌ده، حاضر باقچه اچنده‌گی گوللر آراسنده یورگان قزدن باشقه هیچ بر نه‌رسه‌نی کورگه تله‌مه‌گان آندن آیرلماسلق بولوب شوگا تگلگان حلیمنك کوزلرن اول قزدن آیرلورغه مجبور ایتووی حلیمگه خوشنه‌نی ئه‌لله نیندی چرکن ایتوب کورسه‌تدی. شول سببدن اول خوشنه‌گه آچولی کوز بله‌ن قارادی و بر جواب‌ده بیرمه‌دی. خوشنه‌ده آنك بولای قاراوینه بیك عجبسندی، حتی کوز قاراشندن بر آز چوچوب‌ده کیتدی.

— برنیمه‌گه آچغز کلگانمو ده‌یمه‌ن، گه‌ب قلمایسز (٣) دیدی‌ده، حوض یانینه، لاله‌چه‌چکه‌لرینه طاباکیته باشلادی. حلیم طاغن‌ده اوزینك دقتن جلب ایتکان قزغه قارادی، طاغن‌ده بوتون دنیاسن، بوتون بارلغن اونوتدی.

اول قزنك توسی، کیلبه‌تی چندان‌ده هرکمنك دقتن جلب ایته‌رلك، هرکمنی اوزینه مفتون ایته‌رلك ایدی. اورتادن کچکنه‌رەك بوییننه‌کیلگان یوقا آلسو کولمه‌گی خوجه‌سینك صلولغندن اویالوب آللانغان دیب ئه‌یتورلك، خوجه‌سینك صلو ته‌نن دنیا کوزندن قابلاونی اوزینه بر جنایت صاناغان توسلی، کیك و ایته‌کسز بولووی سببلی ایسکان جیل بله‌ن طارتلوب، جیلبرده‌ب خوجه‌سینك توگه‌رەك، قابارنقی کوکره‌گن بلندروب، بلندروب قوبا، قای وقتده آیاق آرالارینه کروب آنك توز، گوزه‌ل صانلرن، الحاصل اعضاربنك هه‌سینك‌ده نیندی صفتده ایکانلکلرن کورسه‌توب بیبره، واق واق طلملرغه بولنوب اورلگان چم قارا چه‌چلری بیلندن‌ده توبه‌نره‌ککه قدرلی صالنغانلر، خوجه‌سی جیلگه آرقاسی‌بله‌ن ئه‌یله‌نگان وقتده ایکیگه آیرلوب آنك‌بیلن قوچاقلبلار، قوچاقلیلارده، «بو بیل آلای قصوب قوچاقـلارغه قزغانورلق» دیـگان توسلی، جیل آقربنلاغاچ تلـر - تله‌مه‌س کنه، طاغن‌ده توبه‌نگه صالنالار

---

(٣) بر نه‌رسه‌گه آچولانغانسزدر آخریسی، ئونده‌شمیسز!

ایدی. باشینه کیگان ساده‌گنه، تاتارلارنڭ کچکنه ایر بالالاری کییه طورغان ایشدن بولغان قزل پلوش که‌له‌پوشی خوجه‌سینڭ صلولغی آرقاسنده تاج شیکللی ماطور، سویکلی بولوب کورینه؛ نچکه قارا قاشلاری هر وقت حرکتده بولوب، خوجه‌سینڭ یالقنلی طبیعتن بیک آچق کورسه‌توب طورالار، آلسو یوزلرینه، چم قارا کوزلرینه، قبقزل ایرن هم کچکنه آوزینه بر قاراو، اول قزنی «یالقن، اوط» دیب آطارغه، شول یالقنده یانا باشلارغه بیته‌رلك ایدی.

زینب خوشنه چقوب کوللرگه طابا بارا باشلاغاچ‌ده قز آنی کوردی. آنی کورگانچی گوللرنی اوزگان، ایسنه‌گان، بوکیت یاصاغان توسلی قیلانا ایدی. اول بارا باشلاغاچ گوللرن قواینه طوتقان کوینچه آکا قارشی ئه‌یله‌ندی، شول وقتده اول حلیمگه‌ده قارشی ایدی. احتمال حلیمنی کورگاندر. کورسه کورگاندر؛ لکن اول اوزینڭ قیافتن برده اوزگه‌رتمه‌دی. حلیم شول وقتده‌اچندن: «شوندی صلو، صلولق آلهه‌سی دیب آطارغه تمام لایق برقز بولاطوروب، اوزینه چیندن - ٣٠ آدوم بیردن قاراب طورغان برکشی‌نی کوروبله‌ن نیك قیافتن اوزگه‌رتسون؟ نیگه اول بر تاتار مالایینه اهمیت بیرسون؟ آنڭ ماتورلغینه غرور، تکبرلك کیاوشمی‌مونی؟» دیب اویلی ایدی.

آلار خوشنه بله‌ن ئه‌لله‌نه‌رسه سویله‌شدیلر؛ حلیم ایشته آلمادی. لکن ایشتمه‌سه‌ده آندن کوزلرن آلمیچه قاراب طوردی. آنڭ طاوشن ایشتو لذتنه نائل بولماسه‌ده، آنڭ سوز سویله‌گان وقتده‌غی حرکتلرینه قاراب ایسرك حالنده طورا ایدی. آلار آفرین- آفرین اویگه طابا کیله باشلادیلر. حلیم شونلقدن «خوشنه آنی ایوگه چاقررغه چققان ایکان» دیب اویلادی. یاقنراق کیلوب، چیره‌ملر آراسندن طاقر ییرگه چققاچ، حلیم آنڭ آیاقلرن کوردی. قزنڭ کوامه‌گی اوزون بولسه‌ده، آطلاغانده بیگره‌ك‌ده جیل بولو سببلی- آنڭ آیاغی طوبقغه‌قدر کورینه ایدی.

آیاقلری یالانغاچ بولوب، یالان آیاقغه‌غنه یوپوکلی ٤) به‌شل پوپشلر ٥) کیلگان ایدی. حلیم آننك آیاقـلاربنه صوقلانوب قاراب طوردی و کوکلندن «بو آیاقلارنی گناهکار آدم بالالاری باصوب یوری طورغان قارا بیرگه یاقن یورتو برده عدالت توگل ایندی. بولار آلتون تاجلی پادشاهلارنی اوزلرینه تزله‌ندررگه، ئه‌لله نیندی قهرمانلرننك اوستلرینه باصارغه، یه‌ش شاهزاده‌لردن اوبلورگه لایقلر... «دیب اویلادی. نه‌ق شول وقتده قز قولنده‌غی بوکیتدن برگوللنی آلوب که‌له‌پوشی آستینه قصدروب ماناشا ایدی. قزننك قولنده‌غی بوکیت چه‌چلوب کیتدی‌ده، گوللر، چه‌چه‌کلر قزننك آیاقلاری اوستینه توشدیلر. توشدیلرده؛ آلارنی اوپکان توسلی قسقه‌غنه وقت آیاقلر اوستننك طوروب، «بزنی طاپتاگز، قارا بیرگه باصماگز!» دیگان توسلی قزننك آیاقلاری یانینه توشدیلر. بوحال حلیمگه آننك اویلاغان اوین درستکه چغارو اوچون الله طرفندن کورسه‌تلگان برخارق‌العاده اش‌کبك طوبولدی.

قز اییلوب گوللرنی یاکادن جییا باشلادی. بو وقتده «صلولغینه نسبتا مفتونلرن آیاق آستینه طاپتارلق رحیمسزلك یوق ایکان، طشقی یاغی نیچك صلو بولسه کوکلی‌ده شوندی‌اوق یومشاق و گوزه‌ل ایکان» دیگان اوی حلیمنـك کوکلینه کیلدی. اول طوقتاب گوللرنی جیلغان وقتده آزغنه آلدانراق، آرتینه قارامیچه بارغان خوجنه اوینـك ایشك توبینه بیتکاچ آرتینه ئه‌یله‌نوب قارادی‌ده، قزنی کورمه‌گاچ:

— جینه‌سنه‌خان، قزیم، قای برده قالدیك؟ دیب قچقردی.

— حاضر کره‌من؛ گوللریم ساچلوب کتدی؛ بغیب آلای.

قزننك شول «حاضر کره‌من گوللرم چه‌چلوب کیتدی؛ جییوب‌قنه آلیم» دیگان سوزلرندن‌ده، حلیم ئه‌لل‌نی قدرلی حکمتلر، سرلر چغاردی. قز گوللرن جییوب بتروب اویگه طابا کیته باشلاغاچ، آننك نیچك کنه

---

٤) چوقلی؛ ٥) باشماق

ایتوب بولسه‌ده قزنی طوقتاتاسی، باقچه‌ده بر آرغنه بولسه‌ده جواندراسی کیلدی. اوٛنده‌شمکچی بولدی؛ طاماغی، تلی کیبکان ایدی؛ آوزندن طاوش چقمادی؛ طاماق قرمقچی بولدی؛ کیلشدرمه‌دی؛ نومیدله‌نوب یاق‌یاغینه قاراندی، قارانا طوٛرغاچ قویمانك ییمرکلری آراسینه ئه‌لله‌قایدن جیل کیتروب طاشلاغان، یاخشی‌اوق کرله‌نگان، چوپره‌کدن یاصالغان برصنعی چه‌چه‌ك‌گه کوزی توٛشدی‌ده، آرتق اویلاب، نیتوب طوٛرمیچه شول چه‌چه‌کنی آلوب قزغه طابا ارغتدی. چه‌چه‌ك طوب طوغری قزنك باشی اوٛستینه باروب توٛشکانلکدن حلیم ئه‌لله نیندی ناچار اشنی اویلامی اشله‌ب طاشلاغان کشی توٛسلی اوکنوب، اوك قولن یوٛمارلاب آوزینه قویدی. اشله‌نگان اش بیك‌اوك ناچار اش بولماسه‌ده، کرله‌نگان صنعی چه‌چه‌کنك اورنی اول صلو قزنك باش اوٛستی بولماغانلقدن حلیمنك بو اشی بیك کیلشکان اش‌ده توگل ایدی. لکن حلیمنك خطاسن چه‌چه‌ك توٛزه‌تدی. اول قزنك باشندن باشن توبه‌ن صالندروب آقرن‌غنه، قزدن عفو اوتنور اوٛچون آنك آیاغینه یغلغان توٛسلی آنك آلدینه توٛشدی. قز طوٛقتادی. چه‌چه‌کنی آلورغه دیب ایبلدی‌ده، ایبلگان وقتنده طوب طوغری حلیمگه قارادی.

حلیم بو قاراشدن تمام اوز - اوزن یوغالتقان ایدی. اول برتوٛرلی حرکت بله‌ن‌ده اوزنده جان بار ایکانلگن قزغه بلدره آلمادی. قز ییردن صنعی چه‌چه‌کنی آلدی‌ده، آنی قاراب طوٛرمیچه اوٛیگه طابا کیتدی و اوٛی یانینه ییتکاچ ینه حلیمگه طابا بر قاراب اوٛیگه کروب کیتدی.

II

زینب خوشنه‌نك اوٛیینه حلیم هر وقتده کرگه‌لی طوٛرغان ایدی. آنك اوٛینده برده آرتق نه‌رسه یوق؛ عموما تارانچی اوٛیلری توٛسلی آنك اوٛیی‌ده کوٛکلسز ایدی. ره‌شه‌تکه‌له‌ب یاصالغان ته‌ره‌زه‌گه یوفا کاغد یابشدرلغان بولوب، اول

تەرەزە ایدەندن ٢ آرشین چاماسندە بوغاری ایدی. یارلیراق تارانچیلرنڭ هەمسینکی توسلی آنڭ اوبینڭدە ایدەنی یوق؛ ایدەن وظیفەسن یبر ادا ایتە ایدی. توردە بزنڭ قزان آرتی آوللرندەغی موژیك اوبلرندەگی شیکللی ایتوب یاصالغان سەکی بولوب، سەکینڭ اوستندە هر وقتدەدە قزل کاشغر کیبزی جەیلگان بولا طورغان ایدی.

استینالر هر وقتدە آق، چیستا ایتوب آقشار بلەن صلانغان بولوب، سەکی اوستی طوغریلری سەکی بویلاب فانیل شیکللی ایتوب آق چەچەکلی قزل فرانسوز (قوماچ) بلەن قاغلوب چغلغان ایدی.

استینانڭ بر نیچە بیرلرندە کچکنەرەك اشکاف زورلقلرندە ایتوب استینانی اویوب یاصالغان اورنلر بولوب، آلار گاردیروب، اشکاف خدمتلرن ادا ایتەلر ایدی. آلارنڭ اچلرندە باصمە بلەن طشلانغان بر نیچە صرلغان کورپە (بورغان)لر و بر ایکی بورەنە باشی فورماسندە ایتوب اشلەنگان و طشی قزل گلسز فرانسوزدن تکیلگان مندەرلر قویولغان بولا طورغان ایدی. بعضلرندە صاندق، کاسە، چاینك کبك نەرسەلر بولوب، اویق بیرنڭ یوغار براق باشینە قاداقلر قاغلوب، بر ایکی پادنوس ئلنگان بولا طورغان ایدی. ایشك ياندەغی بر پوچماقدە بر چوقورراق اورن بولوب آنڭ اوستنە (بزدەگی پلیتەلرنڭ اوستنە قالای دن یاصالوب قویولا تورغان دوشنیکلر فورماسندەراق ایتوب) بالچق دن کوز بروگ فورماسندە آلغا طابا چغارلوب یاصالغان بر نەرسە و آنڭ اچکی یاغندە، بالچق استینا بوینچە توبەگە چغا طورغان مورچا تیشگی بار ایدی. اول اورن زینب خوشنەگە میچ (پیچ) اورنینەدە، اوچاق اورنینەدە یاری طورغان نەرسە ایدی. خوشنە شول یرگە اویوب قویوب طاش کومر (بر کومری) یاغوب اوین جلطا، شوندە چاینك بلەن قویوب چەی قاینانا و شوندە چولمەك بلەن قویوب شورپا پشرە تورغان ایدی.

زینب خوشنەگە آرا - تیرەگنە آش (پلاو) پشرگە طوغری کیلگاندە

اول اۇی آلدندەغی بارانلق (تبرراسكه) قه بالچق‌دن یاصالغان اوچاقنڭ اۇستنه شول اوق بارانلقدە هر وقتدە بیرگه قاپلانوب یاطاتورغان كچكنه چوبن قازاننی قویوب، آستینه یاغوب شوندە پشرە طورغان ایدی. نان (لیپوشكه ـ كومەچ) پشرگان وقتده ایسه ایشك آلدینڭ برچیتندەگی تەنور (پیچ) غه اوط یاغا طورغان ایدی.

چولمەك قورماسندە، لكن بیك زور ایتوب یاصالغان و چولمەك توبی شیكللی طار بولوب كیلگان طرفندە آدم باشی صیارلق‌دن زورراق ایتوب یاصالغان تیشكلی یاغن یوغار یغه قاراتوب بیرگه قویلغان و ئەیلەنەسنه ٣ آرشین مربع مقدارنده شول تیشك كه قدرلی یاندرماغان كیرپچلر اۇیۇلوب بالچق بلەن صلانوب قویلغان تەنور آنڭ یاقغان قۇری اوطۇنلرینڭ قزوسی بلەن قزغاچ، ایسی تۇتۇنی بتكاچ، تەنور اچندە قزو اوطلی كومرلرگنه قالغاچ، اول، آلدان حاضرلەب قویغان آق بغدای اۇندن حاضرلەنگان، تۇچی یوقا ایتوب یاصالغان نانلرنی زورغنه تەگنەگە (بزدەگی اون ایلی تورغان جیلپوچ شیكللی نرسە) صالوب ایك باشینه كوتەروب آلوب چقوب تەنورنڭ آغزی (یوغاری طرفدەغی تیشوگی) بانینه كیلوب تزلەنوب اوطرا و نانلرنی تەنورغه یابشدراباشلی ایدی.

اول اوّل قولندەغی ماتا (٦) دن نان زورلغنده ایتوب یاصاغان توتقالی آیاق تۇبی شیكللی نەرسەگە (نان یاپقچ) نانلرنی قاپلاب صالا، آندن صوڭ ناننڭ آستقی یاغن یانندەاغی آیاقداغی طۇزلی صو بلەن چلاطا و نانلرنی تەنورنڭ اچینه اۇستی بلەن اوطلی كومرلرگه قارشی ایتوب یابشدرا ایدی.

برنیچه مینوتدن صوڭ نان پشكاچ، (پریستانلردەگی یۇك طاشوچی-لرنڭ یۇكنی ئەلەكدروب طۇتوب یۇری طۇرغان ئُرغاقلری توسلی) تیمر

---

(٦) ماتق جیندن صوغلغان كیندر.

تەرەزە ایدەندن ٢ آرشین چاماسندە بوغاری ایدی. یارلیراق تارانچیلرنڭ هەمەسینکی تۆسلی آنڭ اوٗبینڭدە ایدەنی یوق؛ ایدەن وظیفەسن بیر ادا ایتە ایدی. توردە بزنڭ قزان آرتی آوللرندەغی موژیك اوٗبلرندەگی شیکاللی ایتوب یاصالغان سەکی بولوب، سەکینڭ اوٗستندە هر وقتدەدە قزل کاشغر کیبیزی جەیلگان بولا طورغان ایدی.

استینالر هر وقتدە آق، چیستا ایتوب آقشار بلەن صلانغان بولوب، سەکی اوٗستی طوغریلری سەکی بویلاب فانیل شیکاللی ایتوب آق چەچەکلی قزل فرانسوز (قوٗماچ) بلەن قاغلوب چغلغان ایدی.

استینانڭ بر نیچە بیرلرندە کچکنەرەك اشکاف زورلقلرندە ایتوب استینانی اویوب یاصالغان اورنلر بولوب، آلار گاردیروب، اشکاف خدمتلرن ادا ایتەلر ایدی. آلارنڭ اچلرندە باصمە بلەن طشلانغان بر نیچە صرلغان کوٗرپە (یورغان)لر و بر ایکی بورەنە باشی فورماسندە ایتوب اشلەنگان و طشی قزل گلسز فرانسوزدن تگلگان مندەرلر قویولغان بولا طورغان ایدی. بعضلرندە صاندق، کاسە، چاینك کبك نەرسەلر بولوب، اویق بیرنڭ یوغار یراق باشینە قاداقلر قاغلوب، بر ایکی پادنوس ئلنگان بولا طورغان ایدی. ایشك بانندەغی بر پوٗچماقدە بر چوقورراق اورن بولوب آنڭ اوستنە (بزدەگی پلینەلرنڭ اوستنە قالای‌دن یاصالوب قویولا تورغان دوشنیکلر فورماسندەراق ایتوب) بالچق دن کوز برو گ فورماسندە آلغا طابا چغارلوب یاصالغان بر نەرسە و آنڭ اچکی یاغندە، بالچق استینا بوٗینچە توبە گە چغا طورغان مورچا تیشگی بار ایدی. اول اورن زینب خوشنە گە میچ (پیچ) اورنینەدە، اوچاق اورنینەدە یاری طورغان نەرسە ایدی. خوشنەشول یرگە اوٗیوب قویوب طاش کومر (بر کومری) یاغوب اوٗین جلطا، شوندە چاینك بلەن قویوٗب چەی قاینانا و شوندە چولمەك بلەن قویوب شورپا پشرە تورغان ایدی.

زینب خوشنە گە آرا - تیرە گنە آش (پلاو) پشرگە طوغری کیلگانە

اول اۆی آلدندەغی بارانلق (تبرراسکه) قه بالچقدن یاصالغان اوچاقنڭ اۆستنه شول اوق بارانلقده هر وقتده ییرگه قاپلانوب یاطاتورغان کچکنه چوبن قازاننی قویوب، آستینه یاغوب شونده پشره طورغان ایدی. نان (لیپوشکه ـ کومەچ) پشرگان وقتده ایسه ایشك آلدینڭ بر چیتندەگی تەنور (پیچ) غه اوط یاغا طورغان ایدی.

چولمەك فورماسنده، لکن بیك زور ایتوب یاصالغان و چولمەك توبی شیکللی طار بولوب کیلگان طرفنده آدم باشی صیارلق‌دن زورراق ایتوب یاصالغان تیشکلی باغن یوغاریغه قاراتوب ییرگه قویلغان و ئەیلەنەسنه ٣ آرشین مربع مقدارنده شول تیشك که قدر لی یاندرماغان کیرپچلر اۆیولوب بالچق بلەن صلانوب قویلغان تەنور آنڭ یاققان قوری اوطونلرینڭ قزوسی بلەن قزغاچ، ایسی توتونی بتکاچ، تەنور اچنده قزو اوطلی کومرلرگنه قالغاچ، اول، آلدان حاضرلەب قویغان آق بغدای اۆنندن حاضرلەنگان، توچی یوقا ایتوب یاصالغان نانلرنی زورغنه تەگنەگه (بزدەگی اون ایلی تورغان جیلپوچ شیکللی نرسه) صالوب ایڭ باشینه کونەروب آلوب چقوب تەنورنڭ آغزی (یوغاری طرفدەغی تیشوگی) یانینه کیلوب تزلەنوب اوطرا و نانلرنی تەنورغه یابشدراباشلی ایدی.

اول اوّل قولندەغی ماتا (٦) دن نان زورلغنده ایتوب یاصاغان توتقالی آیاق توبی شیکللی نەرسەگه (نان یاپقچ) نانلرنی قاپلاب صالا، آندن صوڭ نانلرنڭ آستقی یاغن یانداغی آیاقداغی طوزلی صو بلەن چلاطا و نانلرنی تەنورنڭ اچینه اۆستی بلەن اوطلی کومرلرگه قارشی ایتوب یابشدرا ایدی.

بر نیچه مینوتدن صوڭ نان پشکاچ، (پریستانلردەگی یوك طاشوچی‌لرنڭ یوکنی ئەلەکدروب طوتوب یوری طورغان تُرغاقلری توسلی) تیمر

---

(٦) مامق جیبندن صوغلغان کیندر.

ارغاق بلەن نانلرنی ئـله کدروب قوپتاروب آلوب، پشمه گان کۆینچه صالوب چققان تەكنەگە صالادە، اۆیگە آلوب کروب کیتە ایدی.

بر تارانچی امامینك طۆل خاتونی بولغان زینب خوشنه امام افندی وفات بولغان وقتدە بویغه ییتکان بر قزی بلەن گنه طۆل قالغان و اۆزاق‌دە اوتمیچه قزن یارکند شهرینك ۱۲ چاقرم جنوبندەگی اوزینك آتالارینك آولی بولغان توشقان (سچقان-мышь) اسملی قشلاققە (آولغە) کییەوگە بیرگان و شولای ایتوب یالغز قالغان ایدی.

اول وقتلر ایندی کوبدن اوتـکان، اول واقعەلر ایندی کوبدن خاطردن چققان؛ زینب خوشنەنك قزن کیەوگە بیرگانینەدە ١٤ یل‌لاب بولغان‌ایدی. آنك کییەوی‌دەبۆندن ۲ یللاب ئلك وفات بولوب، قزی‌برقزی بلەن طۆل قالغان و ایکنچی کشیگە کییەوگە بارغان ایدی.

زینب خوشنە هر وقتدە حلیمنك خوجـەلرینە کروب ـ چغوب یۆرگانگە، حلیم آنك بلەن قای وقتدە بیك اۆزاقلاب سۆیلەشوب اوطرا، اول حلیمگە عمرنی نیچك اوتکارگانلرن، نیچك معیشت ایتکانلرن اۆزون اۆزون ایتوب، تارانچی‌خلقینەغنە مخصوص بولغان فصاحت بلەن سۆیلی طورغان‌ایدی. اول ایری اولـگاندن‌صوك ایکنچی ایرگە بارونی ـ اۆلـگی ایرن‌بیك‌یاراتقان بولغانغەکورە ـ موافق کورمەگان‌وایرندن‌قالغان بۆرط و آنك یانندەغی باقچە آنك معیشتن تأمین ایتەرلك بولغانغە، یالغزغنە عمرینك اشبو یاشینە (۵۰ یاشلرینە) کیلـگان ایدی.

اول باقچەسن بیك ترتیبدە طۆتوب آندەغی میوە (یمش) لرنـك یاخشی اولـگرووینە بار کۆچن صرف ایتە و میوە وقتی بیتکاچ آلارنی بازارلردە واقلاب صاتوچیلرغە صاتوب معیشتینە بریلغە ییتەرلك آقچەنی شوندن حاصل ایتە ایدی.

قسقەسی زینب خوشنە بای بولماسەدە محتاجلق کورمی، شادلق بلەن قوناقدن قوناقغە یوروب شاولاب عمر ایتمەسەدە قایغروب بورچلوب طورمی ایدی.

تربیه ئیلا طۉرغان نـەرسەسی بر باقچەغنه بولغاچ، بیلگیلی ایندی، اول‌خدمتکار- فلان طۉتمی، باراشن اوزی اشلەب یالغزیغنه طۉرا ایدی. یاز باشلرنده باقچەنی قارارغه، بعض‌بر آغاچلرنی کوچرورگـه طوغری کیلـگانده‌گنه اول مردکارلر (کونلـکچیلر) آلوب اشلەته ایدی.

چیستا، اختیاجسز طورغانغه آنی کورشی-قۉلانلر همەسی‌ده بایغه حسابلیلر و گویا آنـڭ ایرنـدن آکـا بایتاقنه آقچەده قالغان ایمش، دیب‌سۉ یلیلر ایدی. خلقدن اول سوزلرنی ایشتوب، خوشنەنڭ آقچەسینه قزقان و انتظام بولماو سببلی تۉنلرده اوز ایرکلرنچه یۉررگه اۉبرەنگان غولجه اوغریلری آنی آرا-تیره بۉرچیلرده ایدی. جملەدن بریسی، اۉشبو توبەنده یازلغانی حلیمنڭ خاطرندن هیچ‌ده چقمی ایدی:

جیر ایندی-ایندی‌گنه کیبه باشلاغان ایدی. آغاچلرنڭ برسی‌ده یافراقلانماغان بولوب، تیك ایك ایرته چەچەکلەنه طورغان اۉروکلرگنه آقسل چەچەکلرن کورسەتـه باشلاغانلر ایدی. برتۉننی حلیم عادتـی بوینچه کشی‌لو بۉقلاب بتکاچ اوز بولمەسنده کنەگەلر قاراشدرغالاب اوطرغان وقتده آنڭ قۉلاغینه دیوارنڭ ایکنچی یاغندن برنچکه طاوش ایشتلگان کبك طۉیولدی. اول تیزگنه طۉروب استیناغه باشن قویوب طـڭلی باشلادی. خوشنەنڭ اۉیی بلەن حلیملر اۉیینڭ حلیم طورا طۉرغان بولمەسینڭ استیناسی طۉتاش بولغانلقدن حلیم طاوش خوشنەده بولور، دیب خوشنەنڭ اۉیی بلەن طوتاش استینادە طـڭلی ایدی. آکـا استینا آرتندن «اوغری، اوغری!» دیگان نچکه طاوش ایشتلەیدی. بوطاوش خوشنەنڭ طاوشی ایـدی. حلیم، «خوشنەنـڭ استیناسن اوغری تیشه باشلاغاندر» دیب اوبـلاب، تیزگنـه قولینه ریۉالۉیر آلوب ایشك آلدینه چقدی. کوکده آی بولماسەده آیاز تۉن بولغانغه، یولدزلرنـڭ یاقتیسی بیرنی آزراق یاقترتا ایدی. نی‌قدرلی اوغرینڭ صاقلاب‌طۉروب چپاق بلەن چەنچوب اولترووندن قورقسەده، بیچاره یاپا یالغز خوشنەنی

قزغانوویی آنی اوغری‌نینگ طالاو، اوترووندن صافلاسی گیلو حلیمنی آزراق باطرلاندردی. اول لاپاسده طورغان باصقچنی توبه‌چیتینه قویوب اوینینگ توبه‌سینه چقدی. توبه‌لر همه‌سی‌ده بالچق بله‌ن صلاغان وتیگز بولووی بله‌ن برابر، خوشنه‌نینگ اوی توبه‌سی بله‌ن طوتاش‌ده ایدی. یوره‌گی دوپ ـ دوپ تیپگان حالده اول دورت آیاقلانب آفرین و بیك شپرطقنه خوشنه‌نینگ اوی توبه‌سی چیتینه باردی. آنده بارغاچ صوزیلوب یاتوب باشن‌غنه توبه‌نینگ چیتینه چغاروب توبه‌ن طابا قارادی. بیرده، استیناغه صلانوب اوطرغان بر قارا کیوملی کشی زورغنه پچاق بله‌ن بالچق استینانی تیشه، پچاغی یولدز یاقتیسنه‌غنه‌ده قارانغی‌ده یالت ـ یولت ایتوب طورا ایدی. اول حالنی کورگاچ، حلیمنینگ بوروندان‌ده غولجه‌نینگ طام تیشوب کروب مال اوغرلی و سیزگان کشیلرنی اوتره طورغان اوغریلری حقنده بیك کوب نه‌رسه‌لر ایشتکانی بولغانغه، چامادن طش قورقدی؛ بایتاق وقتقه چاقلی نی اشله‌رگه بلمیچه آبدراب طوردی. اوغری ایسه هنوز، توقتاوسز اشن دوام ایتدرمکده ایدی. بایتاق طورغاچ، بر آز کوکلن طنچلاندرغاچ اول اوغری‌نینگ باشی اوچنداراق بیرگه قاراتوب ریۋالۋېردن آطوب یبه‌ردی. ملطق باشندن چققان اوط اوغری‌نینگ تیشکان بیرلرن وباشنداغی قارا بورکن بر سیکوندقه‌غنه کورسه‌تدی. ملطق طاوشی یا کرادی. ئه‌لله قایده بر أت ئوره باشلادی. اوغری ایسه اوطرغان بیرندن سیکروب طوروب قاچا باشلادی. بر ایکی آطلادی‌ده یغلدی.

دیمك، حلیم اوغری‌نی اوتردی. یاکه بیك قاتی جراحتله‌دی . . . .
اول کوکلندن کشی اوتردم دیب بورچلا باشلاغان ایدی. اوغری طوروب ینه قاچا باشلادی؛ حلیم آنینگ آرتندن یوغاری قاراتوب طاغن‌ده بر مرتبه آطوب قالدی. اوغری قاچدی. اوزاق وقت اوتمه‌ینچه ملطق طاوشینه اویده‌گی کشی‌لر اویانوب لامپه‌لر بله‌ن بوگرشوب چقدیلر. حلیم آلاربله‌ن برگه‌له‌ب خوشنه‌نینگ اوینه کروب آنینگ کوکلن طنچلاندردی.

منکور واقعه‌دن صوڭ خوشنه حلیمنی بوتونلەی دوست کوره واوز بالاسی کبك یاراطا باشلاغان، بر وقتده سوز آراسنده اوزینڭ توشقان قشلاغنده‌غی قزینڭ اوّلگی ایرندن قالغان قزی جینه‌سته‌نی چاقرتقانن و آکا آپاسی (آناسی)نڭ ایکنچی ایر بنڭ اوینده طورودن‌ده ماماسی (ئه‌بیسی) یاننده طورو یاخشیراق بولاچغن، شوکا کوره‌ده بوندن صوڭ اول قزنی اوز یاننده طوتاچغن سویله‌گان ایدی.

حلیم اول وقتده آکا، شول قشلاقده اوسکان تارانچی قزینڭ کیلو ـ کیلمه‌وینه برده اهمیت بیرمه‌ینچه، خوشنه‌گه: «اول کیلسه سینڭ آزغنه داخودڭ بلەن ایکی کشی طوینوب، کیینوب، کیچنو چیتن بولماسمی صوڭ؟» دیب گنه قویغان ایدی. خوشنه‌ده: «شولای بولسه‌ده ایندی نی حال ایته‌یم؟ آلای ـ بولای ایتوب کیچنوربز. یالغزلق میکا بیك چیتن، تونلرده قورقامن‌ده خصوصا ایندی مین قارتایدم‌ده» دیب‌گنه جواب بیرگان ایدی. بو سوزلرنی سویله‌شو خوشنه‌نڭ اوینه اوغری کره باشلاو واقعه‌سندن ۱۰ کونلەب گنه صوڭراق بولغان ایدی.

حلیم اول سوزلرنی شول کوینچه اونوتقان ایدی. حاضر باقچه‌ده قزنی کورگاچ، آنڭ جینه‌سته اسملی ایکانلگن خوشنه‌نڭ آکا خطابندن بلگاچ حلیمنڭ کوکلینه قلت ایتوب خوشنه‌نڭ سویله‌گان سوزلری کیلوب توشدیلر. دیمك که اول قز، شول حلیمنڭ عقلن آلغان دلبر، خوشنه‌نڭ قزینڭ قزی جینه‌سته‌خان ایکان. حلیم ایندی: «جینه‌سته‌نڭ شوندی ماطور، شوندی جاذبه‌لی کوزلرگه، شوندی کشینڭ عقلن چوزناب آلورلق چم قارا اوزون چه‌چلرگه مالك ایکانلگن خوشنه شول سوزلرن سویله‌گان وقتده‌اوق بلگان بولسه‌م، خوشنه‌گه: «کیچنوکز چیتن بولماسمی؟» دیب آنڭ طورمشی حقنده‌غی مسئله‌نی قوزغاتماغان، بلکه‌ده ممکن قدرلی اول قزنڭ اوزمگه یاقنراق بیرده بولووننده تله‌گان بولور ایدم. اول وقتده خوشنه‌نڭ باقچه‌دن کیله تورغان داخودینڭ

آزلغن توگل، حتی بوتون دنیامنی اوُنوطوب، بلکه بار اشلرمنی، خوجهم طاپشرغان اشلرنی‌ده طاشلاب، جینه‌سته‌نی قارشیلارغه چققان بولور ایدم..» دیب اویلادی.

کیچ کروب چه‌ی اچو، دفترلر قاراو وقتلرنده‌ده حلیم شول خیاللرنی کوکُلندن چغارمادی؛ جینه‌سته آنڭ کوز آلدندن کیتمه‌دی. توُنگی ساعت ١١ لر بولغاچ شوندی خیاللر اچنده اول اورنن جه‌یوب، چیشنوب یوُقلارغه یاندی. لکن آنڭ کوکُلنده جینه‌سته، کوز آلدنده جینه‌سته‌نڭ باقچه‌ده‌غی یوُروشلری بولغانغه، آنڭ یوُقیغه کیتووی محال درجه‌سنده ایدی. اول هنوز اویلی، جینه‌سته‌نڭ حاضر اوز باقننده، دیوارنڭ آرغی یاغنده‌غنه بولووی آنی ئه‌لله‌نیندی لذتلی بر قتقلاو بله‌ن قتقلی ایدی. جینه‌سته‌نی اویلاو باشده بیك لذتلی بولسه‌ده، بارا بارا اول اویلی - اویلی ئه‌لله نیندی قارانغی اویلارغه‌ده کروب کیتدی.

خوشنه‌نڭ جینه‌سته‌نی چاقرغانلغن سویله‌گان وقتلرده‌غی: «یالغزلق میگا بیك چیتن. توُنلرده قورقامن‌ده.» دیگان سوزلری آنڭ خاطرینه توشدیلر. اول خوشنه‌نڭ «قورقامن‌ده» دیگان سوزینڭ معناسن آکُلا- ماغان توُسلی، آنڭ نه‌رسه‌دن قورقو احتمالی بارلغن تیکشره باشلادی. جن پهریدن خوشنه‌نڭ قورقو احتمالی یوق ایدی. گرچه تارانچیلرنڭ جن، پهری حقنده‌غی اعتقادلری باغوچی، اوقوچیلرنڭ جنلر بله‌ن مخابره‌ده بولوب آلارنی کیترو، ییبه‌روگه اقتدارلی بولولرینه ایمان کیترودن گنه عبارت بولسه‌ده خوشنه‌نڭ جن، پهریدن قورقوون احتمال طوُتارغه یارامی ایدی. چونکه اول قدرلی اوك قورقورغه صبی توگل.

— صوڭ نرسه‌دن قورقا؟

بر آزدن خوشنه‌نڭ اوُیینه اوغری کیلووی، خوشنه‌نڭ نچکه طاوش بله‌ن استیبنانی قوللری بله‌ن صوغا - صوغا: «اوغری، اوغری!» دیب قچقرووی، حلیمنڭ خاطرینه توُشدی. «صوڭ، جینه‌سته کیلو بله‌ن اول

آنی اوغریـدن قونقارا آلاچـق‌می؟ اول‌ده بر نازك مخلوقغنـه ایچ!»...
شول وقتده اول جینه‌سته حقنده قورقا باشلادی. اگرده اوغربلر تۆنده کیلوب خوشنه بلەن جینه‌سته‌نی اوتروب کیتسه‌لر.... حلیمنڭ اویلری چوالدی. کوز آلدینه استینا بوبینه سۆیه‌لوب اوطرغان اوغری، آنڭ بالتراب طورغان پچاغی کیلدی.

اول استینانی تیشه، حلیم چالقان یاتقـان کۆینچه آنی کوروب طورا ایدی. ئه‌نه اول تیشوب بتردی.

استیناغـه کشی کۆچکـه صوزیلوب کرلـك تیشك یاصادی‌ده اوّل بورکن بر طابافنڭ باشینه ئلەکدروب آنی تیشککه طغوب برآز طۆتوب طۆروب طارتوب آلدی. اگرده استینا تیشکاننی سیزوب اچدن صاقلاب طۆرغان بولسه‌لر طایاق باشنده‌غی بورکنی اوغربنڭ باشی دیب اویلاغان کشی‌لر طوتوب آلاچـقلر؛ بورك اچـده قالاچق بو ایسه قاچۆب کیته‌چك. اگرده بورك سلامت چقسه طام تیشکاننی کشی سیزمـه‌گانلگینه اوشانوب اول اوزی کره‌چك ایمش. بورك سلامت چقدی. دیمك‌که سیزمه‌گانلر. یۆقلیلر. خوشنه‌ده جینه‌سته‌ده یۆقلیلر.

ئه‌نه حلیم آلارنی کوره. خوشنه بـلەن جینه‌سته ایکیسی یـه‌نـه‌شه یورغانلر یابنوب یاتقانلر. خوشنه اول قدر آچق کورنمی. جینه‌سته کورینه. ئه‌نه آنـڭ قاراچه‌چلری یۆمری منده‌رنـڭ آرتینـه صوزلوب توشکانلر. اۆزون کرپکلی کوزلری یۆملغان، کوکره‌گی صولو آلغانده بر یوغاری کوته‌ریله بر توبه‌ن تۆشه. اوغری اۆیگه کردی. حلیم کوروب طۆرا. قچقرمقچی، ملطغن آلوب اوغربغه تۆبـه‌ب آطمقچی بولا. لکن اورنندن، یاتقان بیرندن قوزغالا آلمی.... اوغری جینه‌سته‌نڭ کوکره‌گینه، شول آلما کبك توگـه‌ره‌ك نرسه‌لر بلەن زینتلەنـگان، برکوته‌ریلوب بر توشوب طورغان کوکره‌گینه پچاق قادارغه حاضرلەنه!.... قولن کوته‌ردی.
قوتقارکز، قوتقار!....

. . . .

حلیم کوزن آچوب بیبه‌روب، سیکروب طوروب اوطردی. اول شول قدرلی قورقغان ایدی، که بۇتون تەنی بیزگەك طوتقان کشینك تەنندن‌ده قوّتلیره‌ك قالطری ایدی. چه‌چ تۇبلری، کولمه‌گی صالقون تیر بلەن صوغه مانوب آلغان شیکللی بولغانلر ایدی. بوونلری باریسی‌ده حالدن طایغانلر، یۇرەگی ایسه طشقه آطلوب چغار درجه‌سنده تیبه ایدی. اورنینه طوروب اولطرغاچ‌ده اول ملطغن أزلی باشلادی. آشغوری، حدن طش قالترانووی سببلی استیناغه ئلنگان کیمن طابا آلمی ایدی. بایتاق آزابلانغاچ طابوب کسه‌گه قولن طغوب ریۋالۋیرنی آلدی. لکن آکارچی ایندی آنك باشینه آزراق عقل کیله باشلاغان ایدی. شول‌سببدن ملطقغه حاجت بوقلغی وحاضرگی کورگان نرسه‌لرنك باریسی‌ده تۇش یاکه صاتاشو ایکانلگی کوکلینه آزراق کیله باشلادی. شولای‌ده کوکلی بۇتونلەی‌اوك أشانمی ایدی. «طاوش - طن یوقمی؟» دیب استیناغه باشن قویوب طڭلادی. بر طاوش‌ده یوق.

بارا ــ بارا اول کورگانلرنك صاتاشوغنه ایکانلگینه تمام أشاندی. لکن بیك قاتی قورقانلغندن یاکادن اورنغه یاتارغه قیمی، طاغن‌ده شوندی تۇش کوروب، صاتاشودن قورقا ایدی.

یالغز بر بولمه‌ده یاطارغه قورقانلغندن حلیم آلداغی بولمه‌گه چغوب آندن بر پریکازچیکنی اویاتوب آڭا اوز یانینه کروب یاتارغه امر بیردی. پریکازچیك بۇقی آراسنده ئەاله نرسه‌لر مگرداب طوروب منده‌ر کۇرپەسن قوچاقلاب آلوب کروب ایدەنگه یاتدی. حلیم‌ده یاننده ایبده‌ش بولغاچ ایندی صاتاشمام، دیب کوکلن طنچلاندروب. اورنینه یاتدی. ایبده‌شی یاتقاچ‌ده یوقوغه کیتوب غرلدی باشلادی. حلیم ایسه طاغن‌ده بیك کوب وقتلرغه قدرلی یوقلی آلمادی.

III

ایکنچی کوننی ایرته‌بلەن توشه‌کدن طورغاچ ده آندن-موندن چای اچوب، حلیم، عادتی بوینچه کیبتکه چقوب کیتدی. عادتده اول کیبتده وقتده سوزچەن، آچق یوزلی سوداگر بولسەده، بوکون آلای بولمادی، بوکون اول کشی بلەن کوب سوبلەشمی، کوبسنچه اویلانوب اوطرا ایدی. شوگا کورەده آگا کون اوتکارووی بیك چیتن طو بولدی.

اول مینوت صاین دیب ئـه یتورلك جش-جش ساعتکه قاریدر ایدی. آنڭ کوکلنده تیزرەك توش بیتوب آشارغه قایتو و قایتقاچ‌ده باقچه‌غـه کروب بیمرلـگان قیما یانینه باروب آندن جینه‌سته‌نی قاراوغنه ایـدی. باشقه کونلرده آنڭ کوکلنڭ نیچك‌ده بولسه کوبرەك سودا ایتوگنه بولسەده، بوکون اول سوداگه برده اهمیت بیرمەدی. سودا بارمی، یوقمی؟ اول حلیمنڭ اشی توگل و آگا حلیمنڭ هیچ مداخلەسی یوق شیکللی طو بولا ایدی.

توشکه بر ساعت قالدی دیگان وقتده آنڭ کوکلی دردلەنه وایوگه قایتوب بیتوب آنده جینه‌سته‌نی کورونڭ یاقنلاشقانلغن اویلاب لذتلەنـه باشلاغان ایدی.

شول وقتده برطامچی (۷) کیلوب حلیمنـڭ کیفن بوتونلەی برباد ایتمەسونمی؟ . . . .

اوتکان کوننی گنه حلیم خوشنه باقچه‌سی بلەن ایکی آرادغی طامنی توزەتدرونی اویلاب، کیبتده واق تویـه‌ك یوموشلرغه یوری طورغان مالاینی یبیـەروب اول طـامچی‌نی چاقرتقان ایـدی. اول شول چاقرو بوینچه بوگون کیلـگان.

---

۷) بالچقدن عمارتلر اشلەوچی اوستا.

حلیمدن:

— کیچه مالایگز بارغان ایدی. „بزده اش بار، کیلسون دیب ئه‌یتدی" دیگان ایدی. نیندی اش بار؟ دیب صوری ایدی.

حلیم آبدراب قالدی. نی دیب جواب بیرورگه کیره‌ك؟ «اش بار» دیب ایلتوب طامنی کورسه‌توب یا کادن اشله‌تسه جینه‌سته‌نی کورو چیتنله‌شه‌چك. «اش یوق» دیب ییبه‌رو ینه ممکن توگل.

بایتاقغنه اویلاغاچ، حلیم، آکا:

— اش آزراق بار ایدی، لکن خوجه خاتونی بله‌ن کیکاشمیچه بیره آلمیم. بوکون آنگ بله‌ن کیکاشه‌یم‌ده، ایرته‌گه سیکا جواب بیرورمن، دیدی. شول جوابنی بیرگاچ، حلیم، اوز ـ اوزینه «نیندی کیکاش کیره‌ك طاغن؟ خوجه خاتونی اوزی طامنی توزه‌تدرو تییشلگن بر آطنه‌دن بیرلی، کونده دیب ئه‌یتورلك منم قولاغمغه طوقی. ئه‌مه مین: «ئه‌لی کیکاشه‌سی بار» دیم. بوکون ییتکان شبکللی ایرته‌گه‌نگ بیتوویده بیك تیز. اشنی برکون کیچکدروده برمعنی‌ده یوق» دیب اویلی ایدی. اویلی طورغاچ آنگ کوکلینه براوی توشدی. اول شول اویندن اوزی‌ده شادلانوب کیتدی.

حلیمنگ یاکا اویی بیك ساده‌گنه ایدی. حلیمنگ خوجه‌سینگ باقچه‌سی بیك کچکنه بولغانلقدن آنگ خوجه خاتونی جای‌کونی بوش وقتلرنده خوشنه‌نگ باقچه‌سنه کروب یورگه‌لی ایدی. حاضرگی مینوتده آنگ کوکلینه شول توشدی:

«خوجه خاتونی خوشنه‌نگ باقچه‌سنه کرگان وقتده اورامدن ئه‌یله‌نوب کره. اگرده مین آکا، باقچه‌دن باقچه‌غه ایشك قالدرو حقنده سوز آچسام اول برسوزسز آکا راضی بولاچق. چونکه اوزینه کرورگه یکل بولا....»

کوته طورغاچ توش‌ده ییتدی. حلیم کیبتنی بیکله‌ب آشارغه قایتدی.

اول قایتو بلەن اوز اۈیلرینە کرمیچە طوغری خوجە خاتونینڭ اۈیی آلدینە باروب آنی چاقرتدی. لکن خدمتکار خاتوندن: «اول باقچەدە» دیگان جوابنی آلدی. حلیم باقچەغە کرگان وقتدە خواجە خاتونی خوشنە باقچەسندن اوز باقچەلرینە قیما بیمرکلر آراسندن چقوب کیلە وجینەستە اوز باقچەلرندن اۈیلرینە کروب بارا ایدی. اول کروب کیتدی، حلیمنی کورمەدی. حلیمدە آنڭ آرتنغنە کوروب قالدی.

حلیم جینەستە کروب کیتکان ایشککە قاراب بیك اۈزاق قاتوب قالدی. خواجە خانونی آگا اوندەشمەگان بولسە بلکە ینەدە اۈزاغراق وقت شول کیلش قالغان بولور ایدی.

— ئەللە تارانچی قزی کورگانڭ بوقمی؟... خواجە خاتونینڭ شول سوزلری حلیمنی اوزینە قارارغە مجبور ایتدیلر. حلیم آزراق اوزگەرگان حالدە آگا طابا ئەیلەندی هم اوزگەرگانن سیزدرمەس اوچون، بلمەگانگە صالنوب:

— کم اول؟ دیب صورادی.

— خوشنەنڭ قزینڭ قزی جینەستەخان. خوشنە اوزینە ایبدەشکە چاقروب کیتورتکان... حلیم شول سوزلرنی ایشتکاچ طاغن‌دە بردە ایسی کیتمەگان توسلی گنە:

— چیبەر قز ایکان! دیب قویدی.

— اوزی عقلدن شاشقان کشی تۈسلی کوزن آلمیچە قاراب طوردی‌دە طاغن «چیبەر» گنە دی ئەلی.

حلیم قزاردی. نی ئەیتورگە کیرەك؟ البتە جوابسز قالورغە یارامی ایدی. بر آزغنە طورغاچ:

— راست، مانور قز ایکان! دیدی.

— ئـەلی سین آنڭ عقللیلغن، ادبلیلگن کورسەڭ ایدی!....

بوسوزلردن صوڭ حلیم آگا ئـەیتەچك کیگاشن ئەیتدی. خوجە

خاتونی آنی موافق کوردی. و آلارنـنڭ آرالرنده شول «طام» مسئله‌سندن باشقه سوز سویله‌نمه‌دی. آلار ایشـکنڭ قایسی چیتده‌ره‌ك بولاسن تعیینله‌ب، ایکیسی برحکومت‌نڭ ایکی ظور دیپلامانلری شیکللی قطعی قرارنی بیروب باقچه‌دن چقدیلر. باقچـه‌دن چققاچ خوجـه خاتونی اوز اویلرینـه، حلیم‌ده اوزلرینڭ «پریـکازچیکلر اوبینه» طـابا کیتدیلر.

شول وقتده حلیمنڭ کوڭلنده خوجه خاتونینڭ:

— ئه‌لی سین آنڭ عقللیاغن، ادبلیلـگن کورسه‌ڭ ایدی!.. دیگان بلـگه: «دیب قزغوب ئه‌یتکان» سوزی‌گنه ایدی.

حلیم اویگه کرگان وقتده اوینده توشکی آش حاضرله‌نگان ایدی. اول قولن جووب آشقه اوطردی.

آشنی آلداغی ظور بولمه‌ده آشاغانلرینه کوره، حلیم آشقه قدرلی- آشنی کیچکدرمه‌س اوچون-اوز بولمه‌سینه کرمه‌دی. آش آشاب بترگاچ‌ده تیزره‌ك کیبت که کیتو آنڭ عادتی بولسه‌ده اول آش بتکاچ ئه‌لله‌نیندی گنه بریوموش بله‌ن اوز بولمه‌سینه کردی. اوبله‌نمه‌گان کشیلرنڭ همه‌سینڭ‌ده بولمه‌اری شیکللی حلیمنڭ بولمه‌سی‌ده ترتیب‌سز، کاراواتن اورنی جییشد- رلماغان، اوسته‌ل اوستنده کتابلر، کاغدلر چه‌چلوب یاتالر ایدی. کروب شول منظره‌غه برمرتبه کوز توشورگاچ‌ده آنڭ بولمه‌دن کوڭلی صووندی، تیزره‌ك چغوب کیته‌سی کیلدی و کیره‌کلی نرسه‌سن آلور اوچون اوسته‌ل یانینه باردی. اوسته‌ل استیناغه تره‌لوب قویلوب آنڭ طوغر وسنده آزغنه یوغاریراق بر دیواری کالیندار، آنڭ یانینه حلیمنڭ اوز رسمی قاغلوب قویلغان ایدی. کیره‌ك نرسه‌سن آلوب ماناشقانده حلیمنڭ کوزی ئه‌لله‌نیچك گنه رسمگه توشدی. اول رسمگه قاراغاچ عجبکه قالدی.

چونکه بلور-بلمه‌سکنه رسم توشوروچی (فاتوغراف) طرفندن

توشورلگان و ناچار اشلەنگانگە کورە صارغایوب بتکان رسم حاضر آکا ئەللە نیندی، ماطورلانغان تۆسلی طۇبولدی. اول رسمدن کوزن آلماینچە، آنڭ ماطورلانووینڭ سببن تیکشرە باشلادی. اول رسم بیك صارغایغان بولغانلقدن شول کۆنلردە گنە حلیم آنی آلوب طاشلامقچی‌دە بولغان ایدی؛ لکن نیچکدر اۆنوتقان ایدی. حاضر ایسە اول رسمنڭ استیناده، آب‌آق ایتوب آقشارلانغان استیناده، طورووی بولمەگە رونق بیرگان شیکللی طۇبولدی. نیگە صوڭ آلای؟ . . . . . .

کشی قای وقتدە کوزی آچق بولا طوروب‌دە، کوز آلدندەغی نەرسەنی کورمی. بالالرینە قانیراق آتالرنڭ «کوکل کوزڭ بلەن قارا، ماکلای کوزڭ بلەن قاراما!» دیب بالالرینە تنبیە ایتولری بیك اورنلی. کوکل کوزی بلەن قارالماسە، بو، ماکلایدەغی کوز قای وقتدە بر نرسەنی‌دە کورمی. حلیم‌دە، «نیگە بو رسم ماطورلانغان؟» دیب ٢ مینوت قدر، رسمدن کوزن آلماینچە قاراب طوردی. شول وقتدە، رسمنڭ بوغاریغی باغینە صاباغی بلەن قصدرب قویلغان و اۆیگە رونق بیروب طورغان لالە چەچکەسن کورمەدی. نهایت کوردی.

دقتلەب قاراغاچ اۆینی صلولاندرب طورغان نەرسەنڭ شول چەچکە ایکانندە شبهەسی قالمادی. بیگرەك‌دە بو صوکغی سوزنڭ حقلغی چەچکەنی اورنندن آلغاچ حلیمگە بیك آچق معلوم بولدی. چەچکەنی آلغاچ رسم ینە اۆلگیچە بەمسز، بلچراق بولوب کورینە باشلادی.

بەمسز منظرەنی کورمەس اوچون حلیم چەچکەنی طاغن‌دە اورنینە قویدی.

لکن ئەللە نیندی بر اوی، ئەللەنیندی بر آکلاشلماغان اچگی طاوش آکا اول چەچکەنی آلورغە، آلوب ایسنەب قاوارغە امر بیردی. حلیم ینە چەچکەنی قولینە آلدی‌دە ایسنی باشلادی. عادتدە لالە چەچکەسینڭ ایسی بیك آز بولوب، قوۀ حساسیەلری بیك قۆتلی بولغان کشیلرگە گنە

آنكـ ايسى بلنورلك بولسه‌ده اول چه‌چكه حليمگه ئه‌للەنيندى سرلى خوش ايسلى كيك طۆيولدى. حليم چه‌چكه‌نى كوكره‌گينه قاداب قويوب، بولمه‌سنده اشن بتروب كيبنكه كيتدى.

كيره‌ك بولده بارغانده، كيره‌ك كيبنده وقتده بولسون، حليم اوز-اوزينه: «اول چه‌چكه‌نى آنده‌كم قصدروب قويغان؟» ديگان سؤالنى بيرمه‌دى. اول كون عادتده‌گيچه اوتدى. سودا كوب بولو سببلى كوب اويلر اويلارغه آكـا وقتده بولمادى. تبـك كيچ يافنـلاشوب كيبت يابوب قايتورغه چققاچقنه حليم جينه‌سته‌نى كوكلينه كيتوردى. طـاغن‌ده آنى كوره‌سى كيلدى. شونلقدن تيزره‌ك اۆيگـه قايتوب يتەر اوچون قزولادى.

لـكن نى‌قدرلى قزولاب قايتوب، قايتقاچ‌ده باقچه‌غه چغوب قاراب يۆرسه‌ده آكا اول كوننى جينه‌سته‌نى كورو نصيب بـولمادى. قارانغى تۆشه باشلاغاچ اميدسزلەنوب اۆيگه كررگه مجبور بولدى.

جينه‌سته‌نى كورگانچى حليم اول وقتده، يعنى شول كيبتدن قايتقاچ قارانغى تۆشكانچى بولغان آرالرده ايشكـ آلدن بر مرتبه ئـه‌يـلەنوب، هرَ نه‌رسه‌نى تفتيش قيلوب كوزنـدن اوتـكاره و خدمتـكارلرگه تيبشلى امرلرنى بيره ايدى. جينه‌سته‌نى كورگانـدن صوڭ اول اش آلماشندى. اول، شۆل كوندن اوّلـگى‌قاطى داۆيرننيلـگن طاشلادى. ايشك آلدى اشلرى حقنده كوب اويلامى و آلارغه كوب اهميت بيرمى باشلادى.

اوّللرى اوزى آلـدان كـوروب، اوزى امر بيروب اشلەتـه طورغان اشلرنى، خدمتكارلر اوزلرى كيلوب حليمگه ئه‌يته و «شولاى ايتيكمى؟» ديب صورى بـاشلاديلر. آنداده حليم، كوبسنچه، كوب تيكشرميچه: «يارار، شولاى ايتـكز!» ديبـكنه قويـا طورغان ايـدى. حليمنڭ شول حركتى بارا - بارا اوزينـه بايتاق‌قنـه ضررلرده كيتردى. بارا - بارا اول وظيفه‌سن يـاخشى ادا ايتمه‌وى سببلى خوجـه‌سندن‌ده

تۆرلی ـ تۆرلی سوزلر ایشته باشلادی. لکن خوجه‌سینڭ سوزلری‌ده آکا تأثیر ایته آلمادیلر. قای‌وقتده اول اوزی‌ده اوّلگی حالتی‌بلهن صوڭغی حاللرن چاغشدرب قاراب اوزن اوزی شلته‌لی و اوزن یا کادن اوّلگی کبك جدی کشی اینه‌رگه طرشورغه قرار بیره‌ایدی. لکن‌اول قرارلر همه‌سی‌ده قرار کویونچه قالا و اونوطولا باردیلر. اول اوزن ایسکی حالتینه قایتارا آلمادی.

ول کیچ‌ده عادتده‌گیچه حلیم دفترلر قاراغان بولدی، یازاسی یازولرنی یازدی. لکن، بیلگیلی ایدی، اوّلگی طرشلق، اوّلگی دقت بلهن توگل. کونده‌گی عادت بوینچه اجتهاد بلهن دفترلر قاراونی اول آندن موندن‌غنه قاراو بلهن تمام ایتدی‌ده بنه چینه‌سته‌نی اویلی باشلادی. آنڭ حقنده ئـه‌لله‌نه‌رسه‌لر اویلاب بتردی. حتی آرا ـ تیره: «آنڭ طاوشن ایشوتمه‌ممی؟» دیب استیناغه باشن قویوب طڭلاشدرـ غالی‌ده ایدی.

شول وقتده حلیم آکا عاشق بولغانلغینه تمام اشاندی. عشق حقنده، اول وقتلرغه قدرلی حلیم بابتاق‌غنه رومانلر اوقوشدرغالاغان بولسه‌ده، آکارچی آنڭ یازلغان نه‌رسه‌لرگه بۆتونله‌ی‌اوك کوکلی اشانوب بیتمی ایدی.

حتی شول زمانلرده‌غنه بر ـ بر آرتلی بۆتون روسیه طولوب چغا باشلاغان ۲۰ له‌ب مسلمان گازیته‌لرینڭ برنیچه‌سن اوقوب کیلسه‌ده آلارده‌غی «محبت اوچون قتل نفس» حقنده یازلغان خبرلرگه‌ده اشانمیدر ایدی. گازیته‌لرگه اول خبرلرنی یازوچیلرنی حلیم کوکلندن «یالغانچیلر» دیب حکم قیلوب قویغان ایدی.

حلیم شول کوننی‌گنه محبتنڭ بارلغینه ایمان کیتردی و محبت‌سببلی تۆرلی واقعه‌لرنڭ بولووینه اشاندی. تۆن اورطاسی یتوب ئـه‌تـه‌چ

قچقرا باشلاغاننی ایشتکانچی اول یۇقـلارغـه یاطونیدە، تمام اۇنوتقـان ایدی. تیك ئەتەچ طاوشلاریغنه آنی بر آز ایسینه کیتردیلر. اول تۇن یارتیسی بیتکاننی سیزوب، چیشنوب، یۇقیغه یاندی.

یانقاچ اونکان تۇنگی توشی کوز آلدینه کیلوب بر آز فورقتسەدە اوطنی سوندرمەگانگه کوره بر آز فورقوون باصدی. هم بایتاقغنه اویلانوب یاتقاچ طاڭ آلدندنغنه یوقیغەدە کیتدی.

یکنچی کوننی ایرتەبلەن طورغاچ اول کالیندارنـڭ کاغدن یرتقان وقتده ینه استیناغه قاغلوب قویلغان رسمن کوردی. آنڭ یەمسز طوروشینه ینه کیفی کیتدی. آنـڭ یاننـه گل قصـرلماغان بولغاچ اول ینه یەمسز کورینه ایدی. شولای‌دە بولسه حلیم آنی جۇلقوب آلمادی. چونکه طاڭ آلدندنغنه یوقیغه کیتوب بیك قاتی یوقلاغانغه کوره آنی کوچکەگنه اویانقانلر اول کیچگوب طورغان ایدی. شونلقدن آندن بوندنغنه بر ایکی چنایاق چەی اچوب اول کیبتکه یونەلدی.

کیبتده اش عادتده‌گیچه باردی. حلیم سودا ایتدی، طرشدی، آلدادی.... شول رەوشچه توش‌ده ییتدی. اۇیگەدە قایتدیلر.

کۇن شاقتیغنه اسسی بولو سببلی حلیم قایتوب یتکانچی بایتاقغنه تیرلەگان ایدی. شونلقدن قایتقاچ‌ده بوفاراق کییم کییەر اوچون اول اوز بولمەسینه کردی. بولمه عادتدەگیچه ایدی. آنده بر اوزگارش‌ده یوق ایدی. تیك ییگل کیوملرن کییۆب چغوب کیتەر آلدندنغنه آنڭ کوزی استینادەغی رسمگه تۇشدی. رسمنڭ یانینه ینه لاله چەچکەسی قصدرلغان ایدی. باروب قولینه آلدی.

یا کاغنه اۇزوب آلونغان، حتی صولری‌ده کیبمەگان بولالەچەچکەسی حلیمنی بودفعه اویلرغه چومدردیلر. «کم بوچەچکەلرنی قصدرا؟»....
حلیم نی‌قدرلی باش واتسەدە، نی‌قدرلی اویلاسه، بلۆرگه طرشسەدە،

اول چەچکەنی قصدرغان کشینك کم ایکانلگن بلە آلمادی خوجەنڭ ایٔیندە حلیم بلەن شایاررلق، آنی جیلکندرو اوبینە تۆشەرلك کشی بولماغان کبك، اوین ایتوب قصدررلق بالا ـ چاغالردە یوق ایدی. «صوك بو چەچکەارنی کم قصدرا؟»

شول سؤالگە جواب بیرە آلماینچە حلیم بایتاق وقتلر یۆردی. هر کۆننی کۆندز قایتقان وقتدە رسمینك یانینە قصدرلغان لالە چەچکەسن کورە وآنی آلا ایدیدە، آنك تعجبی آرتقاندن آرتاغنە بارا ایدی. ایرتە بلەن کیبتکە کیتکان وقتدە دقت بلەن قاراب، چەچکەنك یوقلغینە تمام کوکلن اشاندروب کیتە، تۆشکە قایتقان وقتدە رسمی یاننده ینە چەچکە کورە ایدی. شول رەوشدە اونبیش کۆنلەب وقت اوتدی. بو ١٥ کۆن اچندە حلیمنك کوکلندن جینەستە چقماسەدە، حلیم آنك اوز بولمەسینە کروب، رسمی یانینە چەچکەلر قصدروب یۆرووی احتمالن خاطرینەدە کیتۆرمی ایدی. جینەستە هر وقتدە یۆموش بلەن خوجە خاتونی یانینە کروب ـ چغوب یۆرگانلکدن، حلیم آنی جیش ـ جیش کنە کورگالیدە ابدی. لکن اول نی قدرلی جیش کرسەدە، حلیم آنی نی قدرلی جیش ـ جیش کورسەدە، آڭا بر سوزدە ایٔندەشە آلمی ایدی؛ حتی کوب وقتلردە آڭا تیز ـ تیزگنە قاراب آلوب، آنی کورمەگانکە صالیشا ایدی. جینەستەدە کوبسنچە حلیمنی کورمەگانکە صالیشا، قارا قارشی اۆچراشقان وقتلردە، کرپك آستی بلەن گنە قاراب اوتە، حلیمگە طوغریلاب قارامی ایدی. اول کوبسنچە حلیمنی کورگاچ قزارادە ایدی.

کۆنلر اوز ترتیبلری بلەن اوتدیلر. مای آیی کروب، آنك اورتالریدە بیتدی.

١٤ نچی مای کۆنی روسیە پادشاهسی نیکالای ٢ نچینك تاج کیگان کۆنی بولدغندن، هر یلدە غولجەدە بولوب کیلگان عادت بوینچە روسیە تبعەسی بر نیچە سوداگرلر وبعض سوداگرلرنك وکیللری

مذکور کون بلەن تبریکلەر واوزلرینك «عتبهٔ شاهانه» گه صداقت ومحبتلرن کورسەتور اوچون روسیەنك غولجەدەغی گینیرالنی کونصولینك محکمەسینه باردیلر. حلیمدە، گرچه «عتبهٔ شاهانه»لرنی طانوب‌اوق ییتکرمەسەدە، ١٩٠٥ و ١٩٠٦ نچی یللردە ـ ایکی یل بویی روسیەدە چققان مسلمان گازیتەلرینك ایك صوللرن‌غنه اهمیت بیروب اوقوب کیلو سببلی اوزن «ساتسیال ریۋالوتسیەنیر» دیب یورسەدە، رسمی اورنلرنی کورەسی کیلو، آندەغی عادتلر بلەن طانشاسی کیلو آنی‌دە شول «عتبهٔ شاهانه‌گه صداقت ومحبت کورسەتوچیلر» جملەسینه کرتکان ایدی، یعنی اول‌دە کونصولنك محکمەسینه باشقه سودا گرلر وکیللری بلەن برگه بارغان ایدی. ساعت اونلر چاماسنده آلارنی گونصولنك محکمەسندە کونصول اوزی، آنك نائبی، کاتبی وترجمانی برگه بولغانلری حالدە قارشی آلدیلر وایسەنلك صاولق صوراشقاچ گونصول سودا گرلرنك سودا اشلری وباشقەلار حقندە، بعض سؤاللر بیردی. شوندن صوڭ سودا گرلرنك آرالرندن برەو طوروب، کونصولنی وحاضرونك همەسن «ئلوغ کون» بلەن تبریك ایندی وغولجه شهرندەگی روسیه تبعەلرینك عرض صداقت واظهار محبتلرن «عتبهٔ شاهانه» گه ایرشدرونی کونصولدن اوتندی. کونصولنك تبریککه قارشی تبریگی وتبعەلرنك اوتنچلرن بیرینه ییتکرونی وعده ایتوب سویلەگان نطقندن صوڭ سودا گرلر همەسی‌دە صاو بوللاشوب کونصول محکمەسندن چغوب اوز یوللرینه طارالدیلر. ساعت ١١ لر ایدی.

کونصولستۋادن چققاچ، حلیم کیبتکه بارماینچه طوغری اویگه‌قایتدی. کونصولستۋا بلەن حلیملرنك طورا طورغان اویلرینك آراسی بایتاق یراق بولو اوستینه هوادە شاقتی‌غنه اسسی بولغانلقدن حلیم تیرلەگان‌ایدی. تورکستان اطرافنده هوانك شوندی اسسی بولغان وقتلرنده اوی اُچلری بالعکس صالقنچه بولا. سببی اول‌طرفلردەگی اویلرنك کوبسینك توبەلری

قالون بالچق بلەن یابلغان بولووی و بالچقنڭ قۇیاش اسیسن اونکەرـ مەویدر. حلیم طۇرا طۇرغان اۇیدە بالچق توبەلی بولغانلقدن، آنده صالقن بولاچغن سیزوب حلیم آزراق صولو آلۇر اۇچون پربکازـ چکلر اۇبی دیب آطالغان اوز اۇیلرینه، آندن اوتۇب اوزینه مخصوص بولمەگە کردی.

بولمەگە کرگان وقتده حلیمنڭ کوڭلنده صالقنچه اۇیده اوطروب بر آز صولو آلودن باشقه بر اوی‌دە یوق ایدی؛ چونکه اول تیرلەگان ایدی. قزولاب‌قنه آندەـمۇنده قارامیچه بولمەگە کبلوب کرگاچ‌دە اول تیرلەگان باشندن بورکن آلوب، اوزی آنده قارامیچەاوق اۇستەلکە طـابـا ارغندی‌دە کاراواتینه بـاروب چالقان یاتـدی. شول وقتده اول بورکینڭ اۇستەل اۇستینه تۇشمیچه، برنەرسەگە بەریلوب بیرگە تۇشکان طاوشن ایشتدی و کاراواتقه یاتووی بلەن آبدراشده قالدی.

حلیمنی اوزیندـه تمام مفتون ایتوب آنڭ عقلن آلغان جینەستـه آنڭ بولمەسندە اۇستەل یاننده آپ‌آق بولوب آغارغان حالده قالترانوب طۇرا. آنڭ یانندن استینادە کورینوب طۇرغان رسمنڭ یانینه قصدرلغان لالە چەچکەسی صاباغی صنغان کۇیگە توبەن طابا صالنوب طۇرا ایدی. دیمك، جینەستە لالەنی قصدرغان وقتده حلیم ارغتقان بورك آکسزدن آکا تیگان‌دە اول قورقوودن گۇلنڭ صاباغن صندرغان.

حلیم آنی کورگاچ کاراواتنـدن سیکروب طۇردی. جینەستە ایسە حلیمنڭ کاراوتـدن طۇرغانن کورگـاچ ئلـکـیدن‌دە قاتیراق قورقۇب، استیناغە صرلدی. حلیم‌دە آنڭ شول طۇروشینه قاراب آبدراوده بایتاق طۇردی. حلیمنڭ کوڭلنده جینەستەنـڭ اوز بولمەسینه کرو، چەچکە قصدرولرینڭ سببلری، بیردە یاتقان بورك، اوزینڭ کاراواتقه باروب یاتوب‌دە تیلرگان کشی کبك سیکروب طۇرولری همەسی برگە چووالوب بتدیلر. جینەستە اوزینـڭ بیرگـەگنـه قاراب، بر پۇچماقـده

پۇصوت طۇرووى بلەن ئەللەنيندى سرلى، آلهى برنەرسەگە اۇخشى حليمنى اوزينه طابا طارتا ايدى؛ لكن شونڭ بلەن برگه اول حليمنڭ آياقلرن بۇغاولاغان و آنى قوزغالا آلماسلق بر حالتكه قويغان ايدى.

شولاىدە حليم بورەوشدە اۇزاق طۇرمادى. بر آزدن آتكا اوزندە قوزغالۇراق، جينەستەنڭ يانينە باروب، آنڭ آياقلربنە يغيلورلق‌غنە كۆچ بار كبك طۇيولدى و آتكا طابا بر ـ ايكى آدوم آطلادى.

لكن... جينەستەنڭ قيافتى، حليم آتكا طاغن‌دە ياقنراق بارسە قۇرقوندن هوشى كيتوب يغيلور ديب ئەيتورلك درجەدە بولغانلقدن طۇقتادى. بر آز شول آبدراشدە طۇرغاچ اول ينە آنڭ يانينە اوق باررغە قرار بيردى. اۇل هوشى كيتەرلك درجەدە قورقسە بولمەگە كروب، رسمم يانينە چەچكە قصدروغەدە جرأت ايتە آلماغان بولور ايدى، ديگان اوى حليمنڭ كوكلينە كيلگاچ، اول قزوغنە آنڭ يانينە اوق باروب، قولندن طۇتدى. آنڭ قولى قالترى و شونڭ بلەن برابر صالقون تير بلەن تيرلەگان‌دە ايدى. حليم آنڭ قولن طۇتقاچ اول طاغن‌دە قاتيراق تيرلەگان، نغراق قالترانغان وبۇتون گەودەسى كچرەيگان كبك بولوب كيندى وحليمنڭ صول بلەگينە چالقان يغلدى. حليم آنڭ گەودەسن اوزينە طاباراق طارتوب كيتروب آنڭ يۇزينە قارادى. آنڭ كوزلرى يۇمۇلغان، باشى آرتقە طاشلانغان اول بۇتون گەودەسى بلەن قالترى ايدى.

آنڭ شول طۇروشينه بيك آزغنە وقت سۇقلانوب قاراب طۇرغاچ حليم آنڭ آوزندن آقرين‌غنە بر اوپدى.

جينەستە ايسە، قورقودنمى، قتقلانودنمى يا كە شادلقدنمى ايكانلگى معلوم بولماغان لكن بيك ياغملى برطاوش چغاردىدە، حليمنڭ كوزينە بر قاراب آلوب، باشن آنڭ ايڭ باشينە طاشلادى. حليم بر قولى بلەن آنڭ بيلندن قسوب قۇچاقلاب، ايكنچى قولى بلەن باشن اوزينە طابا

بۆروب کیتروب آنی اوبـه باشلادی. شول وقتـده آلارنـڭ آیاق آسنلرندەغی بیر تۆریلوبمی، نیچکدر، آلار کاراوات یانینه کیلوب بیتکان ایدیلر. ایکەولەشوب برگه کاراوانقه یغلدیلر. حلیم طوب‌طوغری آنڭ کوزلرینه قارادی. اول‌ده حلیمنڭ کوزلرینه قارادی. قارادی‌ده قزاردی و قولی بلەن حلیمنڭ کوزلرن قاپلادی. حلیم آنڭ اول حرکتنه مانع بولمادی.

مونه اول سلکندی، مونه حلیمگه نغراق صارلدی وآوزنـدن آفرین‌غنه اوپدی. آنڭ آوزی حلیمنڭ آوزینه تیگاچ‌کنه حلیم آنڭ قولن طوتوب کوزندن آیردی. آلار کوز ـ کوزگه قاراشدیلر.

لکن بو، باشقه وقتلردەغیچه تیزگنه قاراب، آندن صوڭ بیرگه قاراو بلەن بتمەدی. آلارنڭ ایرنلری ایرنده، کوزلری گوزده ایدی.

آلار، بیك اوزاق بر ـ برسینه صارلشوب اوبشدیلر. لکن بر سوزده‌سویلەشمەدیلر. آلارنڭ‌آرالارنده: «سویەم!» دیگان‌سوزده‌بولمادی.

ایشك آلدنده‌غی خدمتکارلرنڭ اۆی تیرەسندەگی طاوشلانوب یورولری‌گنه آلارنی‌طوقتارغه مجبور ایتدیلر. آلار ایکیسی‌ده اورنلرندن طۆردیلر. بر آزدن جینەسته:

— چقای ئەمدی، مامام کوب طۆردڭ دیب خفا بولار، (٨) دیدی. دیدی‌ده شول سوزندن اوزی قورقغان شیکللی حلیمگه نغراق صارلدی. حلیم‌ده آنڭ بیلندن بیك قاطی قصدی. حتی جینەسته بیلینڭ آورتووندن قچقردی‌ده. آندن صوڭ حلیم آنی بوشاتوب، قولی بلەن ئیه‌گندن طوتوب کوزلرینه قارادی. جینەسته‌ده حلیمنڭ کوزینه قارادی‌ده بیك اچدن بر صولو آلدی. آندن صوڭ آفرن‌غنه آنڭ ایکی یاق بیتینه ایکی قولینڭ اوچن قویوب حلیمنڭ آوزندن اوپدی. حلیم ایسه تمام آنڭ اوز اختیارینه بیرلوب طوردی.

جینەسته اوپدی‌ده اوق کبك آطلوب چغوب‌ده کیتدی.

---

٨) چغیم ایندی؛ ئەبی « کوب طۆردڭ» دیب آچولانور.

IV

جایمنك ۱۳ یه‌شنده‌گی جینه‌سته بله‌ن بۆلندی محبت علاقه‌سی باغلاوینه، جینه‌سته‌نك‌ده آنك بله‌ن کامل بلاغتکه یتکان بر قز قیافتنده طاورانووینه اوقوچیلر بلکه عجبسنورلر.

بلکه، محال اشنی، واقعغه خلاف بولغان اشنی یازغان، دیب رومان یازوچینی عیبله‌وچیلرده بولور. لکن تارانچیلرنك قز آلو - قز بیرولری حقنده‌غی حاللرن بر آز تیکشرسه‌ك واسسی هواده کشی‌نك بیك یاشله‌ی کمالتکه بیتکانلکن خاطرگه کیتۆرسه‌ك اوقوچیلرغه مینی عیبله‌رگه یول قالماسه کیره‌ك.

غولجه شهری، بزنك قزانبز کبك اورتا هوالی ییرده بولماینچه، بزگه قاراغانده بیك کوب درجه خط استواغه یاقن بولوب، اسسی هوالی منطقه‌غه کرگانلکدن بزنك قزانبزغه قاراغانده کوب اسسیدر.

اسسی هواده کشینك یاشله‌ی کمالتکه ییتووی تجربه‌لردن معلوم، فن بله‌ن تصدیق قیلنغان نه‌رسه بولغانلقدن آنك حقنده - شاید - میگا اعتراض قیلوچیلر بولماس، دیب بله‌م.

مۆنه شوگا کوره‌ده، یعنی آنده‌غی کشیلر کمالتکه بیك یه‌شله‌ی یتکانلکندن، آنده بیك یه‌شله‌ی اۆیله‌نه‌لر وقزلرنی‌ده بیك یه‌شله‌ی کییه‌وگه بیره‌لر.

تارانچیلرده ۱۷ - ۱۸ یه‌شلك آنالرنی ۱۴ - ۱۵ یه‌شلك آنالرنی بیك جیش کورورگه ممکن. حتی قای بر وقتده ۱۲ یاشی طولماغان قزلرنی کییه‌وگه بیرگانلری‌ده ایشتله. هواسنه نسبتا ۱۳ - ۱٤ یه‌شنده‌گی قزلرنی بالغه‌گه حسابلاب کییه‌وگه بیرونی کوکل بر درجه‌ده صیدرسه‌ده، اوز چه‌چن اوزی طارارغه اویره‌نوب بیتمه‌گان، آنالق علامتی بولغان کوکره‌کنك ئۆزی‌ده بولماغان ۱۱ - ۱۲ یه‌شلرده‌گی بر صبیه‌نك ایرگه

بیرلوون عقل صیدرمی. تارانچیلرنڭ اوزلرینه بو حقده ئه‌یتلسه، آلار كۆلۆ مسره‌ب:

«توپه بیلان اۆرغانده‌یقلماسه، بالغ بولغان‌بولادو» دیب‌جواب‌بیره‌لر.

مین باشده شول سوزنی تمامی بلەن آڭلاب بیتكره آلمی ایدم. صوڭندن تارانچیلردن صۆراشدرا طۆرغاچ، بره‌ونڭ یه‌ش قزینه یاوچی كیلسه، تارانچینڭ قزغه آكسزدن توبه‌ته‌ی ارغتقانی، اگرده توبه‌ته‌ی قزغه تیگاچ قز قورقوب یغلسه بالغه بولماغان، دیب قزنی بیرمه‌ولری، اگرده یغلماسه آنی بالغه‌گه حسابلاغانلقلری آڭلاشلدی. بو بلكه درست توگلدرده. بلكه بو، تارانچیلرنڭ قزلرنی بۆتونلەی بالا كۆینچه كییه‌وگه بیرگانلكلری اوچون بره‌ریسی طرفندن چغارلغان آنیكدوت‌قنه‌در. لكن هر نی بولسه‌ده تارانچیلرده شول سوز بار وقزلرن بورك بلەن صوقساڭ یغیلورلق وقتنده طۆتوب كییه‌وگه بیرولری شول سوزنڭ «آنیكدوت» قنه بولماوەده احتمال طۆتدره.

جینه‌سته ایسه مذكوره تارانچی قزلرینه نسبتا بوتونلای بالغه حسابلانورلق ایدی. آنڭ یه‌شینه نسبتا بویی‌ده شافتی اوزون، بدنی كاملەشكان، آنالق علامتی بولا طورغان اورونلری (كوكره‌گی) ده طولی ایدی. حاصلی اول بدن جهتندن، بزنڭ قزان اطرافنده‌غی ١٦ یه‌شلرده‌گی قزلردن كیم توگل ایدی.

برنچی «كوربشو»ده‌اوك جرأتلی حركت قیلووی، اوبوگه جسارت ایتووی، آنڭ طۆیغو، حس جهتندن‌ده بلاغت‌كه یتكانلكن اثبات ایته‌رگه كافی بولسه كیره‌ك.

حلیمنڭ بوركنی اومته‌لگه ارغتام دیب ارغتقانن بلمه‌گان جینه‌سته خان، احتمال، حلیم حقنده‌ده شول فكرده بولغاندر. بلكه «بالغه‌می توگلمی ایكانمنی بلور اوچون میڭا بورك ارغتدی» دیب اویلاغاندر. لكن نی اویلاسه‌ده، تصادفی ارغتلغان بورك، باشقه جهتن تیكشرمه‌گانلاده

(تارانچیلرنڭ اوز تجربه‌لرنچه) جینه‌سته‌نڭ بالغه ایکانلگن حلیمگه بلدردی. اول قورقسه‌ده یغلمادی. دیمک‌که اول، حاضر بالغه بولغان ـ کیه‌وگه باررلق.....

حلیمنڭ حرکتن آقلاو یولنده یازلغان شول برنیچه سطرلردن صوڭ، تارانچیلرنڭ قزلرن یه‌شله‌ی کیه‌وگه بیرولری، یه‌شله‌ی اویله‌نولری حقنده آزراق سوزنی اوزایتیق ئه‌لی.

تارانچیلر، (٩) بوندن ٣ ـ ٤ یوز یللر مقدم، بو طرفلرغه آلتی شهردن (کاشغر، آقسو، بارکند، ٣ تورفان، کوچا، خوته‌ن شهرلرندن) کوچوب کیلگانلر. آلار بو «ایله» صووی اطرافینه کوچوب کیلگانچی، بو طرفلرده کشی یوق دیب ئه‌یتورلك درجه‌ده آز بولغان، بار خلق‌ده کوچمه‌حالنده یوروچی قازاق (قرغز) وقالمقلرغنه بولغانلر. حاصلی شول منبت ومحصولدار، بیرلرده ایگن اشی بـله‌ن شغلله‌نوچی، یراشله‌وچی کشی بولماغان. قطای حکومتی بوطرفارغه ایگن ایگه طورغان خلق کوچروب اوطورتو فکرینه توشوب آلتی شهرده خلق کوب، بیر طار بولغانلقدن آنده‌غی خلققه کوچونی تکلیف ایتکان. لکن بره‌م ـ بره‌م طارالوب دنیانڭ ئه‌لله قای بیرلرینه قدر باروب، کیلموشه‌ك بولوب یورسه‌لرده، بروطننی طاشلاب ایکنچی وطنغه برجمعیت بولوب هجرت ایتودن قورقو، آنگا کیری طورو عادتی بزنڭ تاتار خلقنده بولغان شیکللی آلارده‌ده بولغان. شول سببلی کوچه‌رگه کونمه‌گانلر.

حکومت یوغاری صنفدن باشلاب هرصنفقه‌ده شول تکلیفنی یاصاب قاراغان. برده‌رضالق کورسه‌توچی بولماغان. بالاخیره قطای حکومتی اول منبت

---

٩) مین بو اورنده‌غی تارانچیلرنڭ تاریخلری حقنده‌غی سوزلرنی غولجه‌ده تارانچیلرنڭ اوزلرندن ایشتو بویلمچه یازدم. خطا بولسه‌لر مسئولیتی مینم اوستمگه توشمیچه، میڭا سویله‌وچیلر اوستینه توشه‌در.

یيرنی بوش یاتقراسی کیلمه گانلکدن، «کم نلهسه، شول کوچسون، کوچکان کشی گه نی تلهسه شول بیرلهچك» دیب اعلام ایتکان.

بو اعلامنی ایشتکاچ مذکور آلتی شهرنك قمار بازلری (۱۰) اوز آرا کیکٔاشوب «اگرده شهرده گی ایك بای کشیلرنك ایك ماطور قزلرن بزگه خاتونلققه آلوب بیرسه‌ڭز بز کوچه‌بز» دیب اعلان ایتکانلر.

اوستنده‌گی کییمندن باشقه برنه‌رسه‌سی‌ده بولماغان، کونی بویی بازار اورام‌لرنده توگه‌ره‌کله‌نشوب اوطروب دورت آشق اویناودن باشقه اشی بولماغان، تونی بوینچه آلارنڭ طالاو و اوغرلاولرندن خلقنك طنچلغی بولماغان ایکسز، چیکسز کوب بو خلقنی شهردن یوغالتو، البته، هرکم اوچون بیك مطلوب‌ده بولغان. آنڭ اوستینه شول قدرلی کوب، اشسز خلق ایکنچی بیرگه کیتکاچ قالغانلرغه معیشت‌ده آزمی کوبمی بیکٔله‌یه‌چك بولغان. شول سببدن قطای حکومتی ایل چوك (۱۱) لرینه قمار بازلرنڭ طلب‌لرن ئه‌یتکاچ آلار بر آوز سوزسز قزلرن بیروب بیبه‌روگه راضی بولغانلر.

شوندن‌صوڭ اوزاق‌ده اوتمه‌ینچه مذکور قمار بازلر، ایل چوکٔلرینڭ قزلری آراسندن ایك صلولرن اوزلرینه خاتونلققه صایلاب آلوب «ایله» اطرافنه قاراب یولغه چققانلر. (تارانچیلرده خاتون قزنڭ صلو هم تدبیرلی بولووینه سبب شول دیلر). قطای حکومتی بولاردن ناالوك کبك نه‌رسه‌لر آلماسقه بولغان. تیك آرالرنده بولغان دعوالرنڭ ظورراقلرن حل قیلور- اوچون گنه آلار آراسنه برنیچه قطای توره‌لری ییبه‌رگان.

شولای ایتوب بو کشیلر «ایله» اطرافینه، (حاضرگی جارکنت هم قولجه شهری تیره‌لرینه) کیلوب اورناشقانلر. باشده بولار اوّلگی حاللری کبك بونده‌ده یالقاولانوب، قمار اویناوبله‌ن شغلله‌نسه‌لرده

---

۱۰) اوطوش اویونی اویناوچیلر. توركستان چینی‌ده بازار اورام‌لرنده بوندی خلقلر بیك کوب.

۱۱) چوکٔلر ـ ئلوغلر؛ ایل ئلوغلری.

اوغرلارلق نەرسە بولماو سببلی آچلق یاقتلاوی، آنـڭ اوستینە آزمی کوبمی گوزەل تربیە آلغان خاتونلرینڭ تأثیری سایەسندە آقرن ـ آقرن اشکە کرشە باشلاغانلر.

یاکا وحدن طش منبت بولووی سببلی بولارنڭ آز اجتهادلری مقابلنە ییرنڭ کوب ایتوب بیرگان محصولاتی بولارنڭ کوڭللرن اوسدرگان. بولار آزغنە بر وقتدن صوڭ ایسکی حاللرنی، اوّلگی یالقاولقلرنی بوتونلەی اونوتوب چن ایگنچی، چن معناسی بلەن ایگنچی بولوب کیتکانلر. اول تیرەدە ایگن ایگوچی فقط آلارغنە بولو سببلی قالمقلر آلارغە «ایگنچی» دیگان سوزنڭ قالمقچەسی بولغان «تاران» اسمینی بیرگانلر. تارانچیلر اوزلریدە بو اسمنی اوزلرینە قبول ایتوب آخرینە «چی» قوشوب «تارانچی» بولوب قالغانلر.

شولای ایتوب شول جیینتق خلقدن قبیلە، طرش، غیرتلی اشلکلی یاکا بر قبیلە پیدا بولغان. زور عائلەلردن بولو سببلی آزمی کوبمی تربیەلی بولغان خاتونلرینڭ اجتهادلری سایەسندە آلارنڭ بالالری آتالرینە قاراغاندە نیچە ونیچە اولوش طرش، اشلکلی بولغانلر. تارانچی خلقی کوندن کون بایغان. کوندن کون «ایلە» اطرافندە یاکا شهرلر پیدا بولغانلر. هر ییر معمور، هر ییر آباد بولغان. قاچقن، اوغری، یالقاو، قمارباز شیکللی کشیلرنڭ اسملریدە اونوتولغان. خلق اشلەگان؛ اجتهادینڭ ثمرەسندە تیز کورگان، شول سببدن کوڭلی کوتەریلگان، ینە طرشقان.

یالقاولق بولماغاچ خلق آراسندە آوروده بولماغان. همە کشی طازا، همە کشی قوّتلی، همە کشی بای بولغان. اوراملر، ایشك آلدیلری، باقچەلر قبقزل بیتلی، قارا طوتلی، شاد، طازا بالالر بلەن، صحرالر کتو ـ کتو قویلر، جلقی واوگزلر بلەن طولی بولغان.

شهرلر یەم یەشل باقچە اچلرندە اوطورغان کبك، شهرلرگە قوشلوب

کیتکان ایگنکلکلرده خواجه‌لرینك طرشلقلرن کورسه‌توب طۆرغانلر. خلقده چیر فلان بولماغاچ خلق بیك اورچیگان‌ده. زمانه‌سنه کوره (اگرده آلای دیب ئه‌یتوگه ممکن بولسه) ترقی‌ده ایتکان. طنچلق، طرشلق بلەن کسب ایتکان خلق آراسنده دعوا ـ فلان‌ده برده بولماغان. دعوالرنی قارار اوچون قطای حکومتی طرفندن ییبه‌رلگان توره‌لرگه‌ده اش بولماغان. اش بوقلق سببلی آلار خلقنك ترقیسن تیکشررگه، بایولرن قارارغه طوتونغانلر هم قطای حکومتینه: «مونده‌غی چانتولر (١٢) کۆندن کۆن اورچی، کۆندن کۆن بابیلر. اگرده چاره‌سینه باقلماسه آلار تیز کۆندن قطای حکومتندن آیریلوب اوزلرینه مخصوص قوّتلی بر حکومت تشکیل ایته‌رلر» دیب خبرلر ییبه‌رگانلر. بو خبرلر حکومتنك دقتن جلب ایتکان. حکومت آلارغه اوزن طانتورغه، اوزینك ملت حاکمه و آلارنك ملت محکومه ایکانلکرن تارانچیلرغه بلدررگه قرار بیرگان و قطای خاندانینك نسلده‌شلری بولغان مانجولردن برنیچه ملك کشینی «ایلە» ولایتینه ییبه‌روب تارانچیلرنی آلارغه «کرپپاستنوی» ایتوب اعلان ایتکان. شول کۆندن باشلاب تارانچیلرده‌غی مسعودیت یوغالغان. آلغان اۆستنه آلورغه حاضر طورغان، قۆمسزلق بلەن معروف مانجولر، تارانچیلرغه آغر صالقلر (١٣) صالغانلر. اۆیلرندن، خاتون، بالالرنده آیروب آلوب کیتوب اوزاۆیلرنده آور خدمتلرگه قوللانغانلر و آیلاب یللاب آلارنی عائله‌لری یانینه ییبه‌رمیچه طۆتقانلر.

آفیون طارتوب یاتودن باشقه‌غه یاراماغان منکور مانجولر، تارانچیلر اوستینه ظور بلا بولغانلر، آلارنك یاخشی آتلرن، سیمز اوگزلرن اوزلرینه ملکلەنگانلر. حتی شول درجه‌گه‌ییتکانلرکه، تارانچیلرغه قوی تیریسندن باشقه نه‌رسه‌دن تگلگان کییم کیو ممنوع بولغان.

بیچاره تارانچیلر فقیرله‌نگانلر، جۆده‌گانلر، ظالملرنك قوللری

---

١٢) چانتو ـ تۆرك تلنده سۆیله‌شوچیلر.

١٣) صالق ـ نالوگ

آستلرنده ایزلگانلر، قش کونی قوی تیر یسن جونلی یاغن اچکه قاراتوب، جەی کونی جونلی یاغن طشقه قاراتوب کیگانلر. آنـك اوستینه آزغنه یا کلشلق، یوق غنـه براش اوچون تـەن جزالرینـه دوچار بولغانلر.
„مویتوگزه" (١٤) لردە باش لری چابلغان . . . .

شول وقتلرده تارانچیلرنك ١٦ - ١٧ یەشلردەگی قزلری بلەن ١٧ - ١٨ یەشلردەگی یگتلری برگه، صحرادە، قطایلرنك شول اوق تارانچیلردن غصبلەب آلغانماللرن کوتوب یورگانلکلری اوشبو کونگه قدرلی آتادن بالاغه سویلەنوب کیلگان. شول بویغه ییتکان قزلر بلەن، بویغه ییتکان یگتلر آراسنده شهوانی اشلر برده بولماغان و آلار برده شایارشونك نەرسه ایکانن بلمەگانلر ایمش.

تارانچیلر قزلر ویکتلرنك شول وقتدەغی حاللرن سویلەگاچ، حاضرگی یکتلرنك ١٦ یەشی طولور - طولماس اویلەنو دعوا قیلولرن شول حال بلەن چاغشدروب قاریلرده، بونی آخر زمان بولو سببلی خلقنك اخلاقی بوزولغانلقغه اسناد ایتەلر. ظنمچه بو اورنده اخلاقنك هیچ دخلی یوق. ظلم آستنده وقتده کوکلنك سورنکی بولووی، اوزگنی اوزك محتاجلق و محنتلردن قوتقاروغه چاره طابا آلمی یورگان وقتده یاشلەی اویلەنو فکری یراقده طورووی بیك طبیعی اش بولغان کبك، حاضرگی یەشلەی اویلەنو دعوالریدە کوکل طوقلغندن نشأت ایتکان بولسه کیرەك. گرچه تارانچیلرنك کوبسی، اول وقتلرده قزلر بلەن یگتلر آراسنده شایارشو بولماغان، دیب قطعی صورەتدە ئەیتسەلرده، مینم آکا بونونلەی اشانوب ییتەسم کیلمی.

مینم، شول محنتلر، شول ظلملر آستندەدە، شول ظلملر جیگـه آلماغان، شول محنت بوغاولاری تـاءثیر ایتمەگان کوچلی معاشقەلر، کوچلی محبتلر بولغاندر، دیب ئەیتەسم کیلە. لکن تارانچیلردن آندی

---

١٤) مویتوگزه - ئولم جزاسی بیره طورغان اورن (قطایده).

واقعه‌لر حقنده بر نه‌رسه‌ده ایشتمه‌وم سببلی شوندی حاللرنی اوقوچیلرغه عرض ایته آلماومنی، مع التأسف، اقرار ایته‌رگه مجبورمن.

ورنی کیلگانك، قصه‌نك دائره‌سندن چقو بولسه‌ده، تارانچیلرنك اوتکان حاللری حقنده سوزنی بر آز اوزایتسام اوقوچیلر شاید یالقماسلر. تارانچیلرنك شول آور حاللری بر نیچه مدت دوام ایتکان. فقیرلك کوندن کون آرتمقده، ظلم کوندن کون کوچه‌یمکده بولغان.

ظلم، کوچه‌یب اشله‌تودن قاچوب، تارانچیلرنك بعضیلری طاولرده یورگانلر و اوزلرینه رزق کیره‌ك بولغان وقتده پیکین طرفندن کیله طورغان کروانلرنی طالاغانلر. قطایلرنك صحرالرده‌غی اوگز هم قویلرن طالاب آلوب کیتکه‌له‌گانلر.

بو صوگغی ره‌وشده یوروچیلرنك آرالرنده ایك مشهوری واسمی اشبو کونگه قدرلی تلدن تلگه سویله‌نوب کیلگانی صادر اسملی برکشی بولغان، آنی حاضرده تارانچیلرنك آق صاقاللی قارتلرندن باشلاب سو بله‌شه بله باشلاغان بالالرینه چاقلی بله‌لر. آنك حقنده چغارلغان به‌یتلرنی سویوب جرلیلر.

اول باشده قطایلرنك آول خدمتلرده قوللانولرینه راضی بولمیچه بر مانجوغه خدمت ایتکان بیرندن قاچوب کیتکان. لکن آنی اوزاق وقت اوتمیچه طوتوب آلوب، ته‌ن جزالری بله‌ن جزالاب زندانغه صالغانلر. اول زندانك آستندن قابرغا سوبه‌گی بله‌ن قازوب چغوب ینه قاچقان. هم اوزی شیکللی بر بیچاره بله‌ن برگه‌له‌ب طاو آرالرنك قاچوب یورگان. طوغری کیلگانده کروانلرنی طالاغان. طاو آراسنده یورگان وقتده آلارغه آچغورغه‌ده طوغری کیلگان. آلار آشارغه نه‌رسه طابماغاچ اوزلرینك تیری چالبارلرن قوروب آشاغانلر. حتی تمام آچغو بیتکاچ بر وقتده صادر اوزینك ایبده‌شن‌ده صویوب آشامقچی بولغان. لکن اول اشنی اشله‌رگه وجدانی ایرك بیرمه‌گان.

شول حاللر بۇتون قورقنچلی منظرەلری، بۇتون دهشتلری بلەن صادر حقندە چغارلغان بەیتلردە تصویر ایتلەدر. (١٥) تارانچیلر آکا طاولردە آداشوب، قاڭغروب یورگانی اوچون «قاڭغرق» لقبن بیرگانلر. (١٦)

صادر قاڭغرقنڭ طاغندە اوز خلقینە باشقە خدمتلریدە بولغانلقدن آنڭ اسمی بۇکا قدر اونوتلماغان کبك، بوندن صوڭدە اونوتلمایاچقدر.

شول رەوشچە آچغوب یورگان وقتلرندە آلارنی بنە طۇتقانلر. هم اوزاق اوتمەینچە آنڭ ایبدەشن اولم جزاسینە حکم ایتوب حکمنی ییرینە یتکرگانلر. صادردە اولم جزاسنە حکم ایتلگان بولسەدە، نیچکدر، آنی اوترمیچە پیکین اطرافینە سورگانلر.

---

١) کۇرە یولیدە یۇروب / مەپەلڭ مندیمو شەنگەن
صادرنی طۇتوب بیریب / کوڭلڭ طندیمو شەنگەن.

---

٢) بنم ایکی اوغلم بار / چوکی پندنامە اوقیدور
بنی مویتوکزدە چاپسە / تەنیمنی قارغە چوقیدور.

---

٣) یامولنڭ یاغاچلاری / ایگز قاراغای چەکزە
یامولنی تیشیب قاچدی / صادر آکاڭ خاوخاکزە.

---

٤) یامولدان قاچیب چیقیب / ئەمدی چقدیم تالاغە
بزنی باتقان بەش یایی / ئەمدی قالدی بلاغە.

---

٥) یامولدان قاچیب چیقیب / باتقان ییریم یامبولاق
یاراتقان پرور دیکار / قایچان بیرەسن اولاق.

---

٦) ژانچکە چقوب بارساق / «رن سو» دیب طانومایدو
«پەیزەکگە بتی!» دیسەم / شەنسنی اونومایدو.

---

١٥) صادر قاڭرق حقندە چغارلغان بەیتلرنڭ اوزم بلگان قدرلیسن بواورندە اوقوچیلرغە تقدیم ایتەم.

١٦) قاڭرق سوزینڭ ایکی معناسی بار: بریسی قاڭروب یۇروچی؛ ایکنچیسی ئورنی بلەن سۇیلەوچی طلگەش کشی.

شول واقعه‌دن بر نیچه یل اوتکاچ، قطایلرغه آشکارچی‌ده طنچلق بیرمی، اختلال چقاروب کیلگان، «صوغش چوقمارلری» اسمن بیروگه بحق لایق بولغان دونگانلر (۱۷)، قطایلرغه قارشی قیام (۱۸) قیلورغه قرار بیروب، تارانچیلرنی‌ده قیامغه دعوت قیلوب خط ییبه‌رگانلر.

خطنڭ آخرنده، اگرده تارانچیلر قیامغه راضی بولماسه‌لر ودونگانلرگه قوشولماسه‌لر، قطایلرغه یاردم ایتوچیلردن صانالوب، قطایلرغه قیلنغان معامله‌نڭ آلارغه‌ده قیلوناچغی ئه‌یتلگان.

لکن بو صوکغی تنبیه، آرتق بر نه‌رسه، اورنسزغه تارانچیلرنی یوره‌کسزلك بله‌ن عیبله‌گنه بولوب، تارانچیلر اوزلری‌ده قطای ظلمندن قوتلونڭ چاره‌سن ازله‌بکنه یورگان بولغانلر.

آلار دونگانلرنڭ دعوتلرینه رضالق کورسه‌توب، یاشرن جییلشلر یاصاب حاضرله‌نه باشلاغانلر.

---

۷) صادرنڭ منگان آطی — شیلله‌کزه - طوروق قاشقا
خطای آطادور طاشقا — صادر آطادور باشقا.

۸) صادرنڭ منگان آطی — دوڭ یامولغه قالایدو
صادر اوزی خاوخاکزه — اولترمایدو، پالایدو.

۹) خطایدین قاچیب یوریب، — طاغلارنی مکان قیلدوق،
قورصاق آچیش یامان ایکان — چالبارنی کباب قیلدوق.

۱۰) چالبارنی کباب قیلساق — بر طاتلیق بغیر بوبدو
طاغلارده قاچیب یوریب — آطلاریمز یاغیر بوبدو.

۱۱) صادر دیب آطیم قالدی — یامولدا خطیم قالدی
مینم‌اوچ بالام باردور — ایلیده یتیم قالدی.

---

۱۷) دونگانلر (قطایچه‌سی «هوی - هوی»لر) قطای مسلمانلری؛ تللری قطایچه؛ مذهبلری کوبره‌گی شافعی.

۱۸) قیام قیلو دیب تارانچیلر اختلال چقاروغه، بونط یاصاوغه ئه‌یته‌لر.

قاون پشكان وقتده (ايیول آيلرنده) دونگانلر بله‌ن برگه قبام باشلارغه قرار بیرلگان بر كوننی ايرته بله‌ن طاكدن طوروب تارانچیلر قايلقطای كورسه‌لر آنی اوترگه، قررغه، قصقه‌سی، قتل‌عام قیلورغه طوتنغانلر.

قطايلر باشده بو حالدن شاشوب قالسه‌لرده، تیز ايسلرينه كیلگانلر. آلارده تارانچیلرغه قارشی طورورغه، آلارده كورگان بر تارانچینی اوترگه كرشكانلر.

زمانه‌سنه كوره قطايلیلرده نظامسز بولسه‌ده عسكرلری، ناچار بولسه‌ده قوراللری بولغان. قلچ كبك صالقن قورال تیيشندن آرتق بولو بله‌ن برابر، چاقماق چاغوب فیلته‌گه اوط توتوب آطلا طورغان‌غنه بولسه‌ده ملطقلرده بایتاق‌قنه بولغان. «طوپ» شیكللی نه‌رسه‌لرنك بارلغی خلق آراسنده سویله‌نمی. احتمال اول برده بولماغاندر. تارانچیلرده ايسه، ملطق برده یوق حكمنده بولغان، یاكه برده بولماغان. آلارده

---

١٢) عجب دولت ايكان آلتی آی — عجب راحت ايكان آلتی آی
بر يل دیگان ١٢ آی — بو يللرده امان بارمو؟

---

١٣) اوینیك توريده یاتقان — ساچقاننی ماراب آتقان
كه‌له گوشی نه‌ك نیگان — موشوكلريم امان بارمو؟

---

١٤) آتاسیدن يتيم قالغان — يتيم قالغانده من آلغان
همیشه آتلیق چوك آغاچام — امان بارمو، امان بارمو؟

---

١٥) بو دولتلیك آلتی آيدا — اوروك آلما اوزی پشكان
اوزی پشكان اوروك آلما — یغاچ، طاشلار امان بارمو؟

---

١٦) مینككی اوچ بالام باردور، — كچيگی دانیكان آتلیغ
قولونلريم امان بارمو؟ — قولونلريم امان بارمو؟

---

١٧) بوزا، شراب اچشكان، — شم چراغلار یاندورغان
اويلريم امان بارمو؟ — اويلريم امان بارمو؟

فلچ کبك نەرسەلردە بیك آز بولغان. آلارغە ملطق خدمتن اوق - جەیە، فلچ خدمتن اوزون آغاچ صاپقە صاپلاغان اوراق هم پچاقلر ادا ایتکانلر. قایسی برەولرینە آلاردە بولماغان. چوقمار باشلی طایاق بلەن کفایەلەنورگە طوغری کیلگان. آلدن بردە حاضرلەنو بولماو، ترەلگاچ حاضرلەنورگە وقت بولماو سببلی باری بلەن قناعتلەنورگە مجبور بولغانلر. آنك اوستینە ۷ یاشندن ۷۰ یاشنە قدر صوغشقە چققان خلققە حاضرلەگان نقدیردەدە قورال ییتکرو بیك آنصات بولماس ایدی.

هر نی بولسە بولغان، صوغش باشلانغان. باشدە صوغش اختلال توسلی گنە بولوب، طوغری کیلگاننی اوترو بلەنگنە باشلانسەدە، بر آزدن ایکی طرف، ایکی صف بولوب صوغشا باشلاغانلر. قصقەسی زمانەسنە نسبتا چن صوغش باشلانغان. تارانچیلر، نی قدرلی کوب

ترجمەلری:

۱) کورە (شهر اسمی) یولندە یوروب آرباڭ صندیمی، ای شەنگەن (قطایدە پالیتسە میستر کبگرەك بر مأمور)؛ صادرنی طوتوب بیروب کوکلڭ طنچلادیمی، ای شەنگەن؟

۲) مینم ایکی اوغلم بار؛ ظورسی هفتیك (شریف) اوقیدر. قولم جزاسی بیرلە طورغان اورندە مینم باشمنی چابسەلر مینم تەنمنی قارغالر چوقورلار.

۳) زندانننڭ آغاچلاری بییك چرشی قولغالاردر؛ لکن یگت صادر آبزاڭ زندانننی تیشوب چغوب قاچدی.

٤) زنداندن قاچوب چغوب ایندی قرغە چقدم؛ بزنی صاقلاوچی ۵ یایی (پالیتسە-یسکیلر - تورمە صاقچیلری) ایندی بلاگە قالدیلر.

۵) زنداندن قاچوب چققاندن صوڭ یاتقان بیرم یامبولاق (آول اسمی) در. ای مینی یارانقان پروردکارم، قایچان میگا یا گادن قاچارغە آطلانوب قاچارلق حیوان بیررسڭ؟

٦) وانچگغە (بر اورن اسمی بولسە کیرەك) بارغان ایدك؛ «سز روسیەتبعەلربدر» دیب بزنی طانومیلر؛ «بزنی دفترگە یاز» دیگان ایدم؛ پیسر کونمیدر.

۷) صادرنڭ آطلانغان آطی طوری قاشقا؛ قطای طاشقە آطا، صادر آلارنڭ باشلرینە آطادر.

جیبلسه‌لرده، فورال طۆتارلق کشینڭ همه‌سی‌ده میدانغه چقسه‌ده، غولجه، بایاندای، سویدون، چك پاکزه اسملی دورت شهر طولغان قطایلرغه نسبتا آلارنڭ صانلری هیچ حکمنده بولغان.

نی بولسه‌ده بولغان. تارانچیلر غولجه‌نی صوغشوب اوز قوللرینه آلغانلر. غولجه‌نڭ یانده‌غنه بولغان «چك پاکزه» شهرینڭ خلقی: «بز هیچ قایسی طرفقه قوشلمیمز، صوڭندن کم جیکسه شوڭا اطاعت ایته‌چکمز» دیب شهرگه کروب بیکله‌نگانلر.

تارانچیلرغه بایاندای بله‌ن سویدوننی آلوغنه قالغان. لکن اول ایکی شهرده طولی بولغان قطایلر، شهرگه کروب بیکله‌نوب کرپه‌وستکه یاقن کیلگانلرنی آطوب اوتره طورغانلر. تارانچیلر ایکیگه بولنوب باروب ایکی شهرنی آلمقچی بولسه‌لرده آنڭ ممکن بولماوی بیك تیز معلوم بولغان. شوندن صوڭ ایکی شهرنڭ اورتاسنده طوروب، ایکی

---

٨) صادرنڭ آطلانغان آطی طاو باشنده‌غی توره‌نڭ محکمه‌سنه قاری؛ صادر اوزی یگت کشی، کشینی اوتره‌ی، لکن.... (بو سوزنی آڭلامادم.)

٩) قطایدن قاچوب یۆروب طاولرده اورناشدق؛ قارن آچو ناچار اش ایکان، چالبارنی کباب ایتدك.

١٠) چالبارنی قوورغاچ اول بر ته‌ملی باور بولدی؛ طاولارده قاچوب یۆری یۆری آطلارنڭ آرقالری چیله‌ندی.

١١) «صادر» دیگان اسم قالدی؛ زندانده یازوب قالدرغان یازووم قالدی؛ مینم اۆچ بالام بار ایدی؛ آلار ایلده یتیم قالدیلر.

١٢) معناسی معلوم.

١٣) ای اۆینڭ تورنده یاتوب، سچقاننی صاقلاب طۆروب طۆتقان و اوگز ایتن مینم بله‌ن اورتاقلاشوب آشاغان مه‌چیلرم! امان بارمی؟

١٤) ای آتاسندن یتیم قالغاندن صوڭ مین آلغان، حمیده آطلی ئلوغ خانونم! امان بارمی؟

١٥) ای دولتلی آلتی آید، پشکان اۆروك، آلما، آغاچ هم طاشلر! امان‌بارمی؟

١٦) مینم اۆچ بالام بار: کچیسی دانه‌کان اسملی؛ ای قۆلونلرم (بالالرم)! امان بارمی؟

١٧) ای اچگزده بوزا، شراب اچکان هم‌شه‌ملر، اوطلر یاندرلغان اۆیلرم! امان‌بارمی؟

شهرنڭ قطایلرن خبرلەشدرمەسکه ومذکور شهرلرنی برەم ـ برەم آلورغه قرار بیرگانلر هم مذکور ایکی شهرنڭ اورطاسنده بولغان یابلاکزه دبگان بیرده جیبلشوب قورغان یاصاب (بو قورغان ۱۹۰۸ نچی یلدەده باز ایدی. «طامبارگاه» اسمی بلەآتالادر.) ایکی آرادەقوش دەاوچورماینچه برنیچه مدت طورغانلر.

شول وقتلرده پیکینگه سورگونگه یببەرلگان صادر قاغرقده قاچوب تارانچیلر آراسنه قایتقان هم آنڭ تدبیری بوینچه بایاندای شهرینڭ کریپوستن داری بلەن کوتەرتورگه قرار بیرلگان.

مونه تارانچیلر بایاندایتڭ کریپوستینه یاقن کیلوب بیر آستندن یول قازی و قازیغان بالچقلرن طاو شیکللی ایتوب اویه باشلاغانلر. شهردەگی قطایلر تارانچیلرنڭ آستدن قازوب کیلولرن خاطرگەده کیتورمەگانلر. بلکه، کریپوستدن بییك ایتوب بالچق اویوب، شول بالچق اوستندن شهر اچینه اوق یاودرمقچی بولا طورغانلردر، دیب طورغانلر. وبوگا قارشی، اوراملرغەتوبەلریابوکبك حاضرلکلر کورگانلر. اش کوندن کون آلغه کیتکان. صادر قاغرق اوزی کورسەتوب، بورولوش، بورولوش ایتوب مذکور یولنی قازتقان. توندە، قارانغیدە دورت آیاقلانوب باروب شهر کریپوستینڭ یراقلغن اولچەب قایتقان. برآزدن اش دە تمام بولغان. قاپچق، قاپچق داریلر اویولگان. بر اوگزنڭ اچەگیسن کیبدرب اچینه داریلر طوتروب فیلتە یاصاغانلر. آنڭ برباشن قاپچقلی داریلر اوستنه قویوب ایکنچی اوچن یول بوینچه صوزب طشقه چغارغانلر. داری آلغه طابا آطلماسون بلکه یوغاری طابا کوتەرلسون، اوچون یولنڭ برنیچه بیرلرن طومالاب، تیك آزراق توتون چغارلق تیشکلرگنه قالدرغانلر. بو حاضرلك تمام بولغاچ برکوننی ایرته بلەن فیلتەگه اوط تورتکانلر. فیلتە یانوب اوط اچکه طابا کیتکان. توتون چغار اوچون حاضرلەنگان تیشکدن پرلداب قارا توتون

چغوب طورغان. هوا آز بیرده اوط تیز طـارالماو سببلی اول فیلتـه بیك اوزاق یانغان. ایرته‌بله‌ن یاناباشلاغان فیلته کیچکه طاباغنه یانوب بتکان. تارانچیلر شوکارچی، «یا الله، نی بولا؟!» دیب کوتوب طورغانلر. قویاش بایناق توبه‌ن توشکاچ بر وقتنی بیك قاطی آتلغان داری طاوشی ایشتلوب، شهرنك بر قاپقاسی هواغه کوته‌رلگان. بوتون دنیانی طوزان، طوپراق باصقان توتون ایسی کشیلرنی طونچقدرر درجـه‌ده بولغان. کرپیوسنك واتلغان کیرپچلری، قاپقانك یارلغان طاقتالوبنك بعضیلری تارانچیلرنك اوزلرینك باشلرینه‌ده کیلوب توشکه‌له‌گان. قطایلرنك قورقودن نیشله‌رگـه بلمیچه شاشوب، قچقرغان طـاوشلری، تارانچیلرغه آپ آنق ایشتلـگان.

طوزان، طوپراق بر آز باصلغاچ تارانچیلر شهرنـك قاپقاسینك اورنندن یوغالغانلغن وکرپیوست استیناسینك‌ده شاقتی‌غنه بیمرلـگانله‌گن کورگانلر. شول وقتده تارانچیلرغه شهرگه کروب، نیشله‌رگه بلمی قورقوب طورغان قطـایلرنی قتـل عام قیلو بیـك آنصات براش بولسه‌ده، آلار اول کوننی «کون کیچ بولدی، ایرته‌گه کرورمز» دیب شهرگـه کرمه‌گانلر وشهر قابقاسینـك واتلووینـه شادلانوب یاتوب یوقلاغانلر. آلارنـك دشمانلری ایسه، تـارانچیلر شیکللی اوك ساده‌دل بولماغانلقلرندن اول توننی یوقـلاونی خاطرلرینه‌ده کیترمـه‌گانلر. قورقونی آزراق باصوب ایسله‌نگاچ ده قاپچقلر بله‌ن بالچقلر، طاشلر، آغاچلر طاشوب کرپیوستنك بیمرلـگان بیرلرن، قـاپقا اورنلرن نغتورغـه طوتونغانلر. طـاك بلنوب یوقیدن طورغاچ تارانچیلر اوزلری‌ده قطایلرنك تیك یاتماولرینه خبران قالغانلر. اوتکان کوننی شهرگه کرمه‌گانله‌کلری اوچون نی‌قدر اوکنسه‌لرده فائده بیرمه‌گان. قطایلرنون بویی اشله‌ب، اوّلـگی کبك اوك نق‌بولماسه ده شاقدی‌غنه طازا ایتوب اول اورنلرنی طوتروب اولگرگان بولغانلر.

نی‌اشله‌مك کیره‌ك؟ „نی بولسه شول بولور“ دیب شول یا کادن

نفتلغان بیرلرگـه حمله قیلودن باشقـه اش قالماغان. حمله قیلغـانلر.

قطایلر کربپوست اوستندن تارانچیلرنك اوسنلر ینه یاغمور یاوغان توسلی اوق یاودرسه‌لرده تارانچیلر حمله‌لرنده دوام ایتکانلر هم مذکور بیمرك بیرنی یاگادن بیمره باشلاغانلر. قطایلرده بووقتده نیك طورماغانلر؛ ملطغی باری ملطق آطوب، ملطغی یوغی طاش آتوب، قاینار صولر سیبوب طورغانلر. لکن اوز خلقلرن آزاد ایتو اوچون ملی و دینی روح بله‌ن روحلانغان تارانچیلرنك حمله‌لرینه برنه‌رسه‌ده طاقت کیتره آلماغان. آلار شهرنك اچینه کرگانلر. آنده پچاققه پچاق کیلو سببلی قانلی صوغش باشلانغان.

قانلر توگلگان، جانلر قیبلغان، باشلر تـه‌نلرنـدن جدا بولغان، قارنلر یارلغان، اچلر آقتارلغان، جانسز ته‌نلر آیاق آستلرینه طاپتالغان، آقتارلغان آدم اچه‌گیلری صوغشچیلرنك آیاقلرینه چورنالغانلر. قطایلر مذکور شهرده سیکسان مك چاماسنده بولوب، تارانچیلر آلارغه نسبتا بیك آز بولسه‌لرده آخردن غلبه تارانچیلر طرفنده بولوب سیکسان مك قطایدن بیك آزیغنه (آلارده خاتونلر بله‌ن بالالرغنه) اولمدن قوتلغانلر.

شولای اینوب بایاندای فتح قیلنغان. آنـدن صوك اوزاقـلامیچه محنتسزگنه سویدوننی‌ده آلغانلر. آنده‌غی قطایلرده کوبسی اوترلـگان. مسلمان بولغانلرن اسلامیت قبول ایتکانلرن سلامت قالدرغانلر و آلارنك همه‌سینه‌ده اوزلرینـه موافق (خدای بیردی، الله بیرگـان کبك) اسملر بیرگانلر.

شولای ایتوب „ایله“ اطرافی مجوسی قطایلردن آرنوغان. تارانچیلر قطای ظلمندن قوتلغانلر. بوحریت، البته، تارانچیلرغه‌ده بیك آرزانغه توشمه‌گان. اوزلرینك ئه‌یتولرنچه ابر ذاتینك اوچدن بری قدرلیسی بوصوغشده شهید بولغانلر. شهیدلرنك کوبسن غولجه‌دن ٤ چاقرملات چینده، بایاندای بله‌ن غولجه آراسنده و بایاندایدن ٣ چاقرملات مسافه‌ده

بولغان اورنغه کیتروب کومگانلر. بو اورن حاضرده‌ده مزار بولوب طورمقده وجارکنت شهرینه چغا طورغان یـول اوستنده بولغانلقدن اوتکان بارغان همه‌سی‌ده اول مزارغه قرأن اوقوب دعا قیلوب اوتمکده‌در.

قطـایلردن مسلمان بولوب قالغان اسیرلرنڭ بعضیلرن تـارانچیلر اوقتقانلر، حق مسلمان ایتکانلر. بعضیلرن ایسه (تربیه ایته‌رگه آلغان کشیلرنڭ اهمالی سببلی بولسه کیره‌ك) اوقتماغانلر. هر حالـده، یعنی اوقتسه‌لر ـ اوقتماسه‌لرده آلار بـالغ بولغاچ آلارنی تـارانچی قزلرینـه اویله‌نـدرگـانلر و اوزلری‌ده اسیر قزلرغه اویله‌نـگانلر. شول سببدن تارانچیلر آراسنده قصق کوزلی، قطای تیبنده‌گی کشی‌لر، آز بولسه‌ده آراتیره کورنگه‌لیدر.

جینه‌سته ایسه صاف تارانچی قزی ایدی، آنڭ قانی صاف تارانچی قانی ایکانلگن آنڭ ظور، جاذبه‌لی قارا کوزلری ئه‌یتوب طورالر ایدی. حلیمنی مفتون ایتکان نه‌رسه‌لرنڭ ایڭ کوچلیلرندن بریسی‌ده، شول ظور، تیره‌ن، جاذبـه‌لی قاراکوزلر ایـدی. حلیم نی‌قدرلی برنچی کورشودن صوڭ اوق کورگان توشندن شوملانسه‌ده، «مین باری بر جینه‌سته‌نی آلا آلمام» دیب اویلی آلمادی، آنی اونو- تورغه طرشوب بر آدوم‌ده آطلی آلمادی. بلکه برنچی توشن «شیطانی توش»، «صاتاشو» دیب‌کنه اویـلارغه طرشدی. ٢ نچی مرتبـه شول توشنی کورگاندن صوڭ‌ده، اول شول توشنڭ برنه‌رسه‌نی آلـدن خبر بیرو ایکانلـگن آڭلی آلمادی. چونکه اول اختیارسز ایدی.

ایکنچی تۇش» دیدم.
اول ایکنچی تۇش، حلیمنڭ جینەستەنی ایڭ برنچی مرتبە اوز بولمەسندە اوچرانقان کوننڭ تۇننده بولدی. حلیم بایتاق‌قنە اویلانوب یاتقاچ یوقیغە کیتکان کبك بولغان ایدی. یوقی آراسندە اول ینە جینەستەنی ایڭ‌ئلک‌گی مرتبە کورگاننڭ تۇننڭ گورگان توشنی کوردی.
تیك آیرماسی شول‌غنە ایدی، کە برنچی تۇشدە کورلگان اوغری بو دفعە پچاغی بلەن جینەستەنڭ کوکرەگینە قادادی. جینەستە حلیمگە اسمن ئەیتوب بیك آچی اینوب قچقردی. حلیم شول وقتلا اویانوب کیتدی. لکن جینەستە قچقرماغان، یورەك یارغچ قاطی طاوش بلەن حلیم اوزی قچقرغان ایدی. حلیم هوشینە کیلگانچی ایکنچی بولمەدن قوللرینە لامپە، طایاقلر، بر آخوطا ملطغی کوتەروب حلیمنڭ قول آستندەغی خدمتکارلر کردیلر. آلار حلیمنڭ طاوشن ایشتوب، آنڭ بولمەسنە اوغری کرگاندر، دیب اویلاب کرگانلر ایدی. لکن آلار حلیمنی اوط اچندەگی کشی کبك تیرلەگان و کوزلری اوزگەرگان حالدە طاپدیلر. شول کوندن باشلاب حلیم «تیر» خستەسی بلەن آوردی. آنڭ بولمەسینە برخدمتکار بلەن بر فیلدشردن باشقە کشینی کرتمەدیلر.

V

لیم طشقە چققالاب یوری باشلاغان ایدی. فیلدشرنڭ ئەیتوونچە گرچە تمام سلامتلەنگان بولسەدە، حالی یوق ایدی. اۇزاق یوری آلمی، اوزاغراق یورسە حالسزلەنە باشلی ایدی. فیلدشر: «حاضر آوروی کشی‌گە یوغارلق توگل» دیب ئەیتکانلکدن، حاضر اول کشی بلەن آزالاشا، پریکازچیکلر بلەن برگە اوطروب آشیدردە، لکن حالسز بولغانغە گورە کیبتکە چقمیدر ایدی.
جەینڭ اسسی کونلری، ایيون آینڭ اورتالاری ایدی. برکۆننی

پریکازچیکلر اوُیی اسمی بلەن آطالغان اوُیلرینك کوله گەسندە، ایشك آلدینه بیرگه جەیلگان کییز اوستینه صالنغان مندەرگه طایانوب اول گازیته اوقیدر ایدی.

خوجەسینك خاتونی اوزی طوراطورغان اوُیدن چغوب آنك یانینه کیلدی. هم:

— نیحالك بار؟ سلامتلەنەسکمی ایندی؟ دیب صورادی. آنكیوزندە، عادتدە کشی حالینه جانلری آچیغان وقتدە تاتار خاتونلرینك یوزلرینه چغا تورغان توُس بار ایدی.

حلیم آکا: «حاضر خداغه شکر یاخشی، تیك حالمگنه بوغراق» دیب جواب بیردی. خانم ایسه حلیم اوطرغان بیردن براق توگلگنـه بیرده طورغان خدمتکار خاتونغه، بر اورندق کیتروِرگه امر بیردیدە، اورندق کیلگاچ یراق توگلگنه بیرگه اورنـدقنی قویوب اوطردی. حلیم خانم بلەن واق-تویەك کیرەکسز نەرسەلر حقندە بایتاق سویلەشدی. حلیم آورودن یاکا ترلوب کیلمەکدە بولغانلغندن آنك ذهنن بالقدرماو اوچون بولسه کیرەك، کـه خانم آنـك بلەن اوچراشقان صاین بوُرط اشلری حقندە سویلەشه طورغان سوزلرنی قوزغاتمادی. سوز آراسندە اول، اوزینك کیلەسی کونگه «شهید مزار» غه زیارتکه چغارغه حاضرلەنگانن حلیمگه سویلەدی، هم:

— کوُکلك آچلوب، صاف هوا یوتوب قایتورسك، دیب حلیمگەدە آنده چغونی تکلیف ایتدی. آوروب، بربیرگەدە چغا آلمیچه بیك زیرککان بولغانلغندن حلیمدە چغارغه قرار بیردی. اول کوُن شول رەوشچه اوتدی.

ایکنچی کوننی ایرتـەبلەن چای اچوب بتروب کیبتچیلرنی کیبتکه اوزاتقاچ حلیم بنه ایشك آلدینـه چقدی. خواجه خاتونینك امری بلەن خدمتکار بر ظور پراسنوی آرباغه آط جیکمکدە ایـدی. حلیم «شهید مزار» غه خوجه خاتونی بلەن ایکەولەب کنه بارابز دیب اویلاغانلغندن خدمتکارنك ییگل ترانتاص جیکمەینچه آربا جیککانینه عجبسندی هم:

— نیگه ترانتاص جیکمیسك، نیگه آرباجیگه‌سك؟ دیب خدمتکاردن صورادی.

اول، خوجه خانونینك امری بلەن آرباجیک‌کانلگن سویلەب: سزنك بلەن برگه خوشنه بلەن قزی‌ده بارالر دیـدی. آورو، بورچلو سببلی حلیمنك کوکلندن چقوب طورغان جینه‌سته طاغن‌ده «قلت» ایتوب آنك کوکلینه کیلوب توشدی. اول تیزرەك اویگه کروب قوباشدن صاقلی طورغان، کیك قرپولی اشلەپـەنی کییوب اوستینه‌ده توژورکه اوستندن کییه‌رگه کیرەك بولسه نیتسه، دیب تویـه جونندن طوقلغان ماتیر بەدن تگلگان چیکمه‌ننی آلوب وبر زونتیك آلوب آلارنی آرباغه چقاروب قویدی.

بو ـ کچکنه‌گنه حاضرلك بولسه‌ده، حلیم اوچون شاقطی آور بر خدمت ایـدی. اول شول چیکمه‌نلرنی آرباغه چقاروب صالغانچی‌ده بایتاق ئەلسره‌گان ایدی. حاضرلەنو تمام بولغاچ اول دورت کوز بلەن جینه‌سته‌نك تیزرەك چقوون کوتدی. آنك بلەن بر آرباده اوطروب بارونك لذتلرن اویلاب خیالـلاندی. حلیمنك بختینه قارشی کوب کوته‌رگه طوغری کیلمه‌دی. خدمتکار آربـاغه پچەن هم قالون ایتوب کییز صالوب آربانی حاضرلەب بتروگه خواجه خاتونینك اویندن، اول اوزی، خوشنه هم جینه‌سته چقدیلر.

حلیم ۲۰ کونلەب اوزون برعمردن بیرلی کورمی طورغان جینه‌سته‌سن طاغن‌ده کوردی. جینه‌سته حلیمگه بورونغیغه قاراغانده کوب آغارغان هم یابقغان توسلی طویولدی. خوشنه بلەن خواجه خاتونی آرباغه اوطروب ماتاشقانده آلار بر ـ برسینه طوغری قاراشوب آلدیلر. جینه‌سته آزراق قزاردی. آرباغه خواجه خاتونی خوشنه‌بلەن یـەنـەشه آلغەراق هم آلغه قاراب اوطردیلر. آلارنك آلدیلرینه، اوك یاقغه، آیاغن توبەن طـابا صالندروب خدمتکار اوطردی. حلیم بـلەن جینه‌سته ایکیسی آربانـك

ارتینه طابا قاراب، آیاقلارن آربا بویی صوزوب آرتقه اوطوردیلر.

آلار اوطروب ماناشقان وقتده خواجه خاتونی حلیمگه طابا بورولوب قاراب، کولومسره‌ب:

— پارلی قوناقلر، دیدی.

جینه‌سته بلهن خوشنه اول سوزنی آکـلامادیلر. حلیم قزاروب کولومسره‌دی. آربا قوزغالدی. آلار قاپقه‌دن چقوب گیتدیلر.

غولجه شهرینك شمال غربی طرفینه چقوب کیتکان آلارنك باراطورغان یوللری ۲۰ صاژین کیکلگنده‌گی ظور یول بولوب، ایکی چیتنده‌گی آرق (کاناو) لردن چلتراب صولر آقمقده، صوبویلرنده‌غی توپ توز بولوب هواغه قاراب اوسکان تیره‌ك آغاچلری متکبرانـه برصورتده تزلوب طورمقده ایدیلر.

یوز صاژین چاماصی بارغان صاین بولنك برباغندن ایکنچی‌باغینه صو آغوب چقار اوچون یاصالغان کاناولرنـك اوستلرینـه صالونغان گوپرلردن اوتلمکده ایـدی. یول بوینده‌غی آرقلرنـك آرغی یاقلری یه‌م یاشل پچه‌نلك و بیده (۱۹) لـکلر بولوب، آرا-تیره قاونلقلر اوچرامقده یولدن چیتنده‌رەك کچکنه کیرپچ زاوودلری کوربنوب قالمقده ایـدی.

کون آیاز، ماتور ایدی. یول بوبنده‌غی آغاچلرنك باشلرنـده، آزراق ضاتاشا باشلاغان کاکوکلر قچقرمقـده، آرا تیره صانـدوغاچ طاوشلری‌ده ایشتلمکده ایدی.

بزده «مصر کوگه‌رچنی» دیب آطـالاطورغان «پـاختـه‌ك» اسملی صوری کوگه‌رچنلر و اول طرفلرده ایکسز-چیکسز کوب بولا طورغان هدهدلر یول اوستلرنده، آغاچ باشلرنده کورنمکده‌لر ایدی.

زیرکـکان، آچق هوانی صاغنغان بولغانلغندن حلیم همه منظره‌نی‌ده قاری، همه‌سندن‌ده لذتلەنه و شادلانا ایدی. آربانك آلدنده اوطرغان خواجه خاتونی بلهن خوشنه، اوز آرا نه‌رسه‌در سویله‌شه‌لر ایدی. آلارنك

---

۱۹) بیده - клевер - «طوقران باش» ئوله‌نی.

سوزلر ینه حلیم برده قولاق صالمی، حتی یاننده اوطرغان جینه‌سته‌گه‌ده سوز اونده‌شمی ایدی. حتی بایتاق بیرگه قدرلی بارغانچی اول جینه‌سته‌گه قاراماذی‌ده. آربا آقرنغنه بارمقده شهر هنوز آرتده قالمقده ایدی. هر نه‌رسه‌نی‌ده بر مرتبه قاراغاچ، آچـق هوادن طویغانچی صولاغاچ حلیم برمرتبه جینه‌سته‌گـه قارادی. جینه‌سته ایسه حلیمگه قاراب کیله ایدی.

آنك یوزندن حلیم، اوزینك صاف هوا یوتوب، کوکللی منظره‌لرنی کوروب کیفی یاخشیلانغانن سیزوب شالادنوون و اوزینك هر نه‌رسه‌نی قومسزلق بله‌ن قاراب، صاف هوانی‌ده قومسزلق بـله‌ن صولاب بارغانندن سوقلانوب قاراب باروون بیك آچق آکلادی. حلیم آنـك کوزینه طوپ طوغری قاراغاچ اول آزراق اوکـایسزلانـدی. کوزن حلیمدن تیزگنه آلدی. اول حلیمدن کوزن آلسه‌ده حلیم آکا قاراونده دوام ایتدی. آنك حلیمگه طاغن‌ده کوته‌ربلوب قاراودن‌طارتنوب آیاق‌اوچلرینه قاراون صوقلانوب قاراب باردی و بر آزدن آقرن‌غنه آنك صول‌قولن قولینه آلوب ایرنینه کیتردی. و آنك قولن اوپکاندن صوك، نچکه، آلسو بارماقلرن قولندن ییبه‌رمیچه آلارغه صوقـلانوب بایتاق قاراب بـاردی. جینه‌سته‌نك قولی صبیلر قولی شیکللی کچکنه، بارماقلری بیك نچکه‌لر هم آلسو توسده بولوب بیك ماتورلر ایدی. حلیم شول ماتور بارما-قلرنی طاغن‌ده برمرتبه همه‌سن بر‌م-بر‌م اوپدی.

اول بارماقلرنی اوپکان صاین حلیمگه کوچ کرگان شیکللی بولا، اوپکان صاین آنك صولووی کیگایه ایدی. حتی اول بارماقلرنی اوبو بله‌ن گنه کفایه‌لنمیچه آنك بله‌کلرینه قدرلی اوزینه طابا طارتوب کیتروب اوپدی. هم موینینه صارلمقچی بولوب یوزینه قارادی.

آنك یوزی آچلغان ایدی. آرقاسنه آرقانروب اوطورغان ئـه‌بی-سینك قوزغالغانن سیزگانلـکدن بولسه کیره‌ك، که جینه‌سته تیزگنـه کوزی بله‌ن آرتقه طابا قاراب آلدی‌ده قولن حلیمنك قولندن اچقندراسی کیلگان

توسلی آزراق طـارتدی. حلیم‌ده قارو‌شمیچه آنڭ قولن اچقندردی‌ده آرتینه طـابا بورولوب قارادی. آلارغه قاراوچی یوق ایـدی. آلای‌ده حلیم بورولغان وقتده یاکلش خواجه خاتونینڭ آرقاسنه بـه‌ریلوب کیتکان‌لـگندن خواجه خاتونی بورولوب آڭا مشفقانه بر طاوش بله‌ن:

— ئه‌لله اورنـڭ اوڭـایسزمی؟ دیب صورادی. حلیم‌ده «یوق» دیب‌کنه سوزن بترمیچه:

— اسسی بولا باشلادی، زونطیگه‌نی آلمقچی ایدم، دیدی.

خواجه خاتونی آلدینه قویلغان زونطیکنی آلوب، قوروب بیردی، ده جینه‌سته‌گه:

— اول آورو، آنڭ قولی طالور، زونتیکنی سین طوت! دیدی.

خوشنه‌ده:

— طوتڭ قزیم، طوتڭ، دیدی.

جینه‌سته زونطیکنی آلوب حلیمگه قویاش تیمه‌سلك ایتوب طوتدی. آلار بارولرنده دوام ایتدیلر.

حلیملر «شهید مزار» غه ییتـکان وقتده ساعت ۹ لر بار ایدی. مزارنـڭ شیخی بله‌ن خاتونی، خانملرنی طورلاب قارشی آلدیلر هم مزارنڭ یانده‌غی باقچه‌ده چای حاضرله‌دیلر. صاف هوالی بیرده، آغاچ کوله‌گه‌سنده اوطروب اچکان چای، یاڭـا آورودن سلامتله‌نوب کیلمکده بولغان حلیم اوچون البته بیك ذوقلی ایدی.

چای اچو تمام بولغاچ‌ده اول مزارنڭ آرقا طرفنده‌غی صو بو‌یینه، صاو وقتنده اوزی اورده‌کلر آطوب یوری طورغان اورنغه چقدی.

مزارنڭ یانده‌غی باقچه‌دن صو بوییـنه چغا طورغان ایشـکدن چققاچ‌ده برنیچه آدوم‌غنه بیردن چلتراب آقمقده بولغان صونڭ طـاوشی

آنـڭ قولاغینه ایشتلدی. ترتیبسز اوسکان برنیچـه تیره‌ك آغاچلری و «قاره آغاچ» لرنڭ کوله‌گه‌لری آنی اسسیدن صاقلیلر ایدی.

صونڭ مزارغه یاقن بیری چلتراب آقمقده بولسه‌ده یراق توگلـگنه اوزون اوزون قامشلر، واق تو به‌ك آغاچلر کورنمکده ایدیکه، اول یبرلرنڭ صو جه‌یلـگان صازلق اورنلر ایدکلرن یانلربنه بارمیچه‌اوق آڭلاو چیتن توگل ایدی.

جـه‌ینڭ بو وقتنده، یعنی اشبو ایبون آیلرنـده یاڭغرلر بولداو سببلی اول طرفلرده‌غی اوله‌نلر اسسیلـکدن کیبه‌لر. صحرالر یـه‌مسز بر منظره حاصل ایتـه‌در. لـکن بو اورنـده صو کوب بولغانلقدن همه یبرده‌ده یاشلللك، حضور ایدی. یانلر ینه‌اوق بارغاچ بیك ماتور بولماـ سه‌لرده یراقدن قاراغانده یه‌م یه‌شل بولوب طواقندلانوب طورغان صاز قامشلری، آندن آری بر ایکی چاقرم مسافه‌ده توسلی‌گنه کورینوب طورغان حقیقتده ۹۰ چاقرمـلاب یراقـده بولغان قاراطـاشلی تیان ـ شان طـاولری آلارنـڭ یوغاریغی قاطـلاولرنـده‌غی آق بولوط توسلی بولوب کورینوب طورغان مه‌نـگی بتمی طورغان قارلر یـه‌شل، قارا هم آق برسی اوستنده برسی اوچ قاطلاو بولوب کورینوب بیك ماتور منظره حاصل ایته‌لر ایدی.

حلیم شول منظره‌نی قـارات بـایتاق وقتلر طـوردی. صاو وقتنـده بوتیره‌لرده کوب یورگانلـگندن بومنظره‌لر حلیمگه بیك عادی نه‌رسه‌لر بولوب قالغان بولسه‌لرده، برنیچه کوندن بیرلی کورمه‌گانلـگندن حلیم آلارنی بیك قزغوب و لذتله‌نوب قارادی.

شول وقتده آنڭ آرتنده آیاق طاوشی ایشتلدی هم اول ئه‌یله‌نوب اولـگرگانچی:

—— آیم، شمسیه‌سز بورمه‌سون، باشیغه‌اسسیق تیگاوده‌یدو (۲۰) دیگان طاوش یاڭرادی. بو طاوش جینه‌ستـه طاوشی ایدی.

---

۲۰) خانم افندی "زونطیکسز یورمه‌سون، باشینه اسسی تییه‌ر" دیدی.

حلیم ئەیلەنگان وقتده، ایندی: جینەسته زونطیکنی طوتوب حلیمدن ایکی آدوم قدر بیرده طوقتاب طورا ایدی. حلیم آکا آزراق قاراب طوردیده زنطیکنی آلورغـه قولن صوزدی. هم جینەسته زونطیکنی حلیمگه بیرگان وقتده آنك بلەگندن طوتدی. جینەسته ایسه قولن آزراق طارتوبرەق، کوزی بلەن مزار ایشکینه طابا قاراب:

— مامام چقوب قالار، (۲۱) دیدی.

حلیم آنك سوزینه التفات اینمەگان توسلی آنی قوچاقلاب آلوب، اوپدیده،

— مامام چقوب قالار، دیب قورقساك، ئەیده آزراق یراغراق گیتیك، دیدی.

— معقول، کیتەلی. (۲۲)

حلیم زونطیکنی قوردیده، آنی باش اوستینه اوکاپلاب قویغاچ:

— یورك! دیب جینەستەنك بلەگندن طوتدی.

جینەستـه حلیمنك آورو ایـکانلـگن، قولینـك طـالاچقن ئـەیتوب زونتیکنی اوزینه صوراب آلدی واوکاپلاب طوتقاچ برقولی بلەن حلیمنی قولتقلادی. شول رەوشچه آقرنغنه آلار قامش آرالرندەغی قوریراق یوللردن، صوبویلاب، آغمغه قارشی کیتدیلر.

بارغان وقتلرنده حلیم بلەن جینەسته آراسنده ایك برنچی مرتبه بایتاق‌قنه مکالمەلر بولدی‌که، آلارنك بر نی قدرلیسن بونده یازوب اوتەمن:

— جینەستەخان، مەنی اوبدان کورەموسن؟ (۲۳)

---

۲۱) ئەبییم کیلوب چغار.
۲۲) یاری، کیتیك، آلایسه.
۲۳) مینی یاخشی کورەسکمی (سویەسکمی)؟

يوزينه قاراميچه‌غنه حليم طرفندن بيرلگان شول سؤالغه قارشی جينه‌سته آزغنه طنلقدن صوڭ:

— اوبدای كورمه‌ی!...٢٤) ديب جواب بيردی. حليم ايسه، آندان اوزن نی سببدن يارانقانلغن صورادی.

— سز چرايليق.٢٥)

— «چرايليقده وفا يوق» ده‌يدورلر ايمه‌سمو؟ ٢٦) بو صوڭغی سوز تارانچيلرنڭ بر مقاللری بولغانلقدن حليم برده اول سوزنڭ معناسن اويلاميچه‌غنه آوزندن اچقندرغان ايدی. جينه‌سته بوڭا قارشی ئونده‌شمه‌دی، لكن كيسه‌كدن گنه زونطيكنی قولندن توشروب ييبه‌ردی. حليم آنڭ يوزينه قاراغانده، ايندی، آنڭ ايرننلری آغارغان، اول اوزی ياپراق كبك قالطری ايدی.

بو حالنی كورگاچ حليم آفرين‌غنه آنڭ كوزندن اوبوب؛

— نيمه بولدی؟ نيمه‌دن شونچه قورقديڭ؟ ديب صورادی. جينه‌سته حليمنڭ ايڭ باشينه باشن قويدی. لكن بر سوزده اونده‌شمه‌دی. آلار بو وقتقه قدرلی مزاردن بايتاق‌قنه يراق كيتكان ايديلر. قامشلر آراسنده‌غی بورولوشلی، بورولوشلی طارغنه بر صوقماقده بولغانلقلرندن آلارنی يانلرينه كيلوب بيتميچه بره‌وده كوررلك توگل ايدی.

حليم جينه‌سته‌نی كوكره‌گينه نغراق قصوب آلدن ينه بر مرتبه:

— جينه‌سته‌خان! نيمه بولدی؟ ديب صورادی.

— من قورقه‌من.

— كمدين؟

— اوزون چيگه صاقالليق، موشنده‌ك بورونليق اوغريدين.٢٧)

---

٢٤) سويميچه (يارانمی‌نی!)

٢٥) سز صلو.

٢٦) «صلولرده وفا يوق» ديلر توگلمی؟

٢٧) چيگه‌لرنده اوزون صاقالی بار، بومروق قدرلی ظور بورونلی اوغريدن.

حلیم تمام شاشوب قالدی. شولای‌ده بولسه آنڭ ئه‌یتکان سوزن آڭلاماغان توسلی:

— قانی؟ بو یرده اوغری یوق‌غو؟ ٢٨) دیدی.

— بولماسه هم من قورقه‌من. حلیم! سزلر وفاسز ایمه‌س‌سزلر. صاقلاساڭلار اول اوغریدن مه‌نی سزلر صاقلایسزلر.....

شول سوزلردن صوڭ حلیم «اوغری گیلسه صاقلارمن» دیب آنڭ کوڭلن آزراق طنچلاندرغاچ، نیندی اوغریدن قورقفاننن واوزون چیگه صاقاللی اوغرینڭ کم ایکانلگن صورادی.

جینه‌سته ایسه «اول اوغری ایندی ایکی مرتبه مینم توشمگه کردی. اوزینڭ کم ایکانلگن بلمیم. لکن اول نیچک‌ده بولسه میڭا بر اش قیلاچق» دیدی‌ده، ایکی قولی بلەن حلیمنڭ موینن چولغاب آلوب کوزینه طوب طوغری، یالنچلی کوزلری بلەن قاراب:

— حلیم مینی صاقلاساڭ سین صاقلیسڭ، سین وفا قیل، طاشلاما، دیدی.

حلیم آڭا عمرنده برنچی محبتی بولغان چن محبتی حقنه، چن کوڭلی بلەن، ایڭ برنچی وچن وعده‌سن بیردی. توزلی سوزلر سویلەب، ئه‌للە نی قدرلی اجتهاد بلەن کوڭلن طنچلاندردی. سوز آراسنده آندن اوغرینی قای وقتلرده توشنده کورگانلگن‌ده صورادی. آنڭ قیافتینڭ نیچک ایکانلگن‌ده بلدی. جینه‌سته‌نڭ تعریفنه قاراغانده اول اوغری حلیمنڭ توشینه ایکی مرتبه کرگان اوغری اوزی بولوب، توشکه کرگان گونلری‌ده شول بر کونلر ایدی. اول اش حلیمگه معلوم بولغاچ حلیم اوزی‌ده چامادن‌طش قورقدی. لکن اوزینڭ کورگان توشلرن جینه‌سته‌گه سویلەمەدی. یرده یاتقان زونطیکنی جیبوب آلوب جینه‌سته‌گه ینه بر آز آر براق بارونی تکلیف ایتدی.

---

٢٨) قایدا؟ بونده اوغری یوق ایچ!

اول - بیلگیلی ایندی - قاروشمادی. کیندیلر.

سۆیلەشمیچه بارو قزقسز بولغانلقدن، بیگرەکده یاکاغنه سۆیلەنگان قزقسز سوزلرنی خاطردن چقارو اوچون حلیم جینەستە بلەن ینه سوزگه کرشدی:

— جینەستەخان! مگا تیگەموسن؟ (۲۹)

جینەستە اویالوب قزاردی. هم حلیمگه قارامیچەغنه:

— سزلر آلساگزلر، تیگەمن، دیدی.

— آپاگلار، ماماگلار «قزمنی نوغایغه بیرمەیمیز» دیسەلر نیمه قیلارسن؟ (۳۰)

— مامام دیمەیدور، اول سزنی اوبدان کورادور. (۳۱)

— آپاك؟

— اول مامامنك سوزبدین چقمایدور.

— آنداغ بولسه طوی اوینایدو ایکانمیز. ئەمسه! (۳۲)

— سزلارنك خوجەینگلر «نوغای قزی آلیب بیرەمیز» دیمەسەلر... (۳۳)

حلیم بر آز اویغه قالدی.

غولجەده حلیمنك آتا - آنالری بولماغانلقدن، اوزینك ئۆیلەنووی مسئلەسنه آلارنك قاتشولری ممکن بولماسەده، عموما دیپورلك خدمتکارلرینك اخلاق و دیانتلارن تیکشرب، آلارنك خصوصی معیشت و طورمشلرینه متعلق مسئلەلرگه قاتشوب، آلارنی خصوصی اشلرندەده ایرکسزلەو، آندەده اوز کیفلرینه موافق بولغه کرتورگه طرشو، هر

---

۲۹) میگا خاتونلققه کیلەسکمی؟

۳۰) آناك هم ئەبییك «قز بزنی تاتارغه بیرمیبز» دیسەلر نی‌اشلەرسك؟

۳۱) ئەبی ئەیتمی؛ چونکه اول سزنی یاراتا.

۳۲) آلای بولسه طوی ایتەبز ایکان؟!

۳۳) سزنك خوجەگز سیگا تاتار قزی آلوب بیرەبز دیمەسەلر.

آدوْم، هر صولش صاین اوزلرینك ولی النعمة ایکانلکلرن خدمتکارلرینه کورسه‌توب، قوْلاقلرینه طوقوب طوْرونی اوزلرینه عادت ایتکان خوجه‌لرنك، تله‌سه‌لر، بو اشکه مانع بولا آلاچقلرینه حلیم اشانا ایدی. شولای بولسه‌ده، بو اورنده سر بیرمه‌س اوْچون جینه‌سته‌گه:

— دیمه‌یدو، دیسه‌ار هم کوك کوزلك نوغای قزلرن من آلمایمن ایماسمو (۳۴) دیدی.

جینه‌سته کوْلومسره‌دی. آلار کیك‌گنه بر آلانغه کیلوب چقدیلر. بو آلان پچه‌نلك بولوب، پچه‌نی یا کاغنه چابوب آلغان بولغانلقدن طافر دیبورلك ایدی. آلاننك آرغی چیتندن طاو بویندەغی بر قشلاقه بارا طوْرغان یول اوتکانلگن، حلیم اول یول بلەن آوغه کوب یوْرگانلگندن، ئلکدن اوك بله ایدی. آلانغه چغوب بیتو بلەن آلارنك قوْلاقلرینه یولدن چابوب کیلگان آط آیاغی طاوشی ایشتلدی. آلار ئه‌لی اول یاقدن کم کیلگانلگن قارارغه حاضرله‌نوب‌ده ئولگرمه‌دیلر؛ یول بلەن قامش آراسندن قارا، یاخشی بر آطقه آطلانغان برکشی چابوب چغوب، قشلاقغه طابا ینه قامش آراسنه کروب یوغالدی. حلیم بیك قاتی قورققاندەغنه چغارلاطوْرغان بر طاوش چغاروب قچقروب ییبەردی‌ده کیریگه یوْرولوب، آرتینه قارامیچه یوگره باشلادی. بو گروونك وقچقرووبنك سببی، اول قارا آط بلەن چابوب کیتکان کشینك حلیمنك توْشینه ایکی مرتبه کرگان اوغری بولووی ایدی.

جینه‌سته ایسه، حلیمدن ئلگروك اوغرینی کورگان، ئلگروك قاچا باشلاغان ایدی. شول سببدن اول حلیمدن آلداراق بولوب، قچقرا-قچقرا بلشمیچه یوگره ایدی. آلار بایتاق یوگردیلر.

حلیم نی‌قدرلی جینه‌سته‌نك آرتندن یتوب، طوقتاتوب کوکلن طنچلاندررغه اوبلاب یوگرسه‌ده، آورودن یا کاغنه سلامتله‌نوب کیلگانگه حالسز بولغانلغندن آنك آرتندن یته آلمی ایدی.

۳٤) آلای دیمه‌سار. دیسه‌لرده، زه‌نگار کوزلی تاتار قزلرن مین آلمامن.

— جینه‌سته خان! طوقته‌ك! دیب برنیچه مرتبه، قچقرب قاراسه‌ده، جینه‌سته آنك طاوشن ایشتمی ایدی.

نهایت اول حالسزله‌نوب یغلو درجه‌سنه یاقن کیلگانلگن سیزوب طوقتادی. هم بار کوچن جییوب، بار طاوشی بله‌ن:

—جینه‌سته‌خان! مین ئولدم، طوقته‌ك! دیب قچقردی‌ده بیرگه‌اوطوردی. جینه‌سته طوقتاب حلیمگه طابا بورولوب کیله باشلادی. آنك بوزی آق کیندر توسلی آغارغان ایدی.

اول حلیمنك یانینه کیلوب ییتو بله‌ن یاتوب، حلیمنك تزی اوستنه باشن قویوب جلی باشلادی.

حلیم سوبلی آلغان قدرلی سویله‌ب، آنك کوکلن طنچلاندررغه طرشدی. یانندن برده قالدرمیچه بورنه طورغان «برااونینغ» سیستیمالی ربۋالۋبرن کورسه‌توب، اوغریدن شونك آرقاسنده قوتولو مه‌کن ایکانلگن بیان ایتدی. حتی یاقن‌غنه اورنغه بیرگه کیلوب توشکان بر کوك قارغانی آطوب اوتروب ربۋالۋبرنك قوتن کورسه‌تدی.

طنچلانوب حال جیغاچ آلار کیلگان یوللری بله‌ن مزارغه قایتدیلر. آلار قایتوغه شیخنك خاتونی آش (پلاو) حاضرله‌ب اولگرتکان ایدی. پلاودن صوك آلوب کیلگان «صدقه» لرنی شیخقه بیروب، آلار همه‌سی‌ده غولجه‌غه قایتوب کیندیلر.

ایکنچی کوننی حلیم، «شهید مزارغه براق توگل‌گنه بر بیرده روسیه تبعه‌سی برسوداگر یکننی اوتروب آطی بله‌ن یانینداغی آقچه‌لرن آلوب کیتکانلر، روسیه سفیری قطای حکومتندن مذکور اوغرینی طابوب تییشلی جزاسن بیرونی طلب قیلا» دیگان خبرنی ایشتدی هم سوداگرنك آطی قارا بولغانلغندن خبر آلغاچ سفارتخانه‌گه باروب، اوغرینی کورگانلگن و آنك توس و قیافتلرن تفصیلله‌ب سویله‌ب بیردی.

* *

توش و جینەستە حقندە البتە بر سوزدە ئەیتمەدی. حلیم سفارتخانە کاتبینە اول معلوماتنی یازدرغان وقتدە سفیر اوزیدە شول بولمەدە ایدی. اول حلیمنك قاچوب کیتوب بارغان کشینك قیافتلری حقندە شول قدرلی تفصیللی معلومات بیرە آلوینە عجبسنگانلەگن بیان ایتوب:

— سزگە سوداگر بولغانچی جاسوس (صیشچیك) فنە بولورغە کیرەك ایدی، دیدی.

لکن حلیمنك بیرگان معلوماتنی بلەن‌دە اوغرینی طابا آلمادیلر. اول صوغە طاشلانغان طاش شیکللی میداندن یوغالدی.

VI

حلیم کوگاندن جینەستەنی اوزینە خاتونلقغە آلورغە قرار بیرگان ایدی. تیك خوجەسینك غولجەدە بولمیچە ماکاریە یارمارکەسندە بولووی سببلی آکا خوجەسندن رخصت صورارغە حاضرگە امکان یوق ایدی. شول سببدن اول خوجەسینك ماکاریە یارمارکەسندن قایتوون کوتەرگە مجبور ایدی. حلیمگە کوتو چیتن بولسەدە اول کوتەرگە قرار قیلدی. جینەستەگە قرارن ئەیتکاچ، اول‌دە قبول ایتدی. شولای ایتوب، آلار کوتەلر، اوچراشقان صاین برلەشو کونینك یاقنلاوون خاطرلەب شادلانالار ایدی. جینەستە بار کوچی بار قوتی بلەن طرشوب تاتارچە سویلەرگە اویرەنە باشلادی.

حلیم‌دە آلداغی یاقتی کونلرنك امیدی بلەن خدمتلرن اوّلگیچە ادا ایتە باشلادی. خدمتکارلر، «داڤیرننیبز آورودن صوك اوصاللاندی.» دیگان سوزنی ـ البتە حلیمنك آرتندە ـ بیك کوب ئچقندرا باشلادیلر.

کونلر، آیلر اوتەدی. تلگە آلوب سویلەرلك، قولاق صالوب طڭلارلق، قلم آلوب یازارلق بر اش‌دە بولمادی.

کوز یتدی. حلیمنك چدامسزلق بلەن کوتکان کونی یتدی. خوجەسی یارمارکەدن قایتدی. لکن حلیمنك بختسزلگینە قارشی اول قایتوب یتووینك ٣ نچی کوندن اوك آوری باشلادی.

حلیمگه خوجه‌سینك سلامتله‌نوون کۆتودن باشقه چاره یوق‌ایدی. حلیمنك قاره‌بختینه قارشی علی‌الله باینك آور ووی کۆندن کون کوچه‌یمکده ایدی. حلیم کۆته ـ کۆته تمام یالقه‌انلغندن ته‌ای وقنده کوگلندن: «ایچماسه تیزره‌ك اولمه‌دی‌ده» دیب‌ده قویا ایدی.

لکن اجل بیتمه‌گان ایمش. دیگابر آخرلرنده عبدالله باینك حالی اوکایلانا باشلاب، غنوارده آزراق یۆری باشلادی. فیۆرال باشلرنده ایسه تمام سلامتله‌نوب ایسکی حالینه قایتدی.

حلیم اوزینك سعادت کۆنلرینه یاقنلاشووینه شادلانا ایدی.

لکن، ایکنچی بر بلا.....

حلیم خوجه‌سینه اوزینك اویله‌نه‌سی کیلگانلگن ئه‌یتورگه دیب نیچه مرتبه اومطولسه‌ده، ئه‌لله نیندی آکلاشلماغان بر کۆچ آنی اول اشکه ییبه‌رمی باشلادی. آکا ۱۸ یه‌ش طولماسدن ئلك «اویله‌نه‌م» دیب ئه‌یتو، ئه‌لله نیندی اویات توسلی طوبولا ایدی. خواجه‌سی حلیمنك اول سوزن ایشتکاچ‌ده «مالاکاصوص» دیب اوزن اوروشور، «پادشاه خذمتندن» قوتولمیچه اویله‌نمه‌سکه کیکاش بیرر توسلی طویولا ایدی.

کوب وقتلر یۆرگاچ، تل بله‌ن ئه‌یته آلماوینه تمام قانع بولغاچ حلیم اول حقده خوجه‌سینه خط یازوب بیرونی‌ده اویلاب قارادی. لکن خوجه‌سی «سینك تلك یوق‌مونی؟» دیب ئه‌یتور شیکللی طویولدی. آنی‌ده بیرینه بیتکره آلمادی. کوب اویلانا، شول حقده باش واتا طورغاچ، حلیم، نهایت بیك آنصات بر یول طابدی. حتی شول یولنی باشده‌اوق اویلاب طابا آلماغانی اوچون اوزن اوزی شلتله‌دی‌ده.

اول یول ایسه، خوجه‌سینه، خوجه‌سینك خاتونی امینه آبزنای آرقلی ئه‌یتدرو ایدی. خوجه‌سینك خاتونی بله‌ن آلار، «بل ته‌ولگی اون ایکی آی» بر یۆرطنی طوتوب، بر کیکاش بله‌ن اش قیلوب طورغانلقلرندن آکا اویله‌نو حقنده سوز آچو حلیم اوچون بیك‌اوك جیننن بولاچق توگل ایدی.

— جینه‌سته بله‌ن ایکبزنی خوجه خاتونینک «پارلی فونافلر» دیب آطاغان وقتی‌ده بولدی ایچ.....

حلیم شولای اویلی ایدی.

اپریل آیینک باشلری ایدی.

علی‌الله بای اوزینک قودالری بولغان بره‌وگه آخشامدن صوکغه آشقه چاقرلغانلقدن واول قوداسینک اویی ایکنچی محله‌ده بولغانلقدن آط جیکدرب، کوچر اوطرتوب شولارغه یاقن بیرده‌گی مسجدگه ایکندی، آخشام نمازلرینه کیتکان ایدی. اول آخشامدن صوک آشقه کره‌چك و آشدن صوکغنه قایتاچق بولغانلقدن حلیمگه خوجه خاتونی بله‌ن اویله‌نو طوغروسنده سویله‌شورگه وقت ایرکن ایدی. حلیم‌ده بو فرصتنی غنیمت بلوب آنی قاچرماسقه قرار بیردی.

ایکندی آذانی ئه‌یتکاچ‌ده، خوجه خاتونی بلان سویله‌شه‌چك سوزلری بارلغن، خدمتکارخاتون آرقلی اوزینه ئه‌یتدردی.

بر آزدن خدمتکار خاتون چغوب، مایلی کوزلرن یالترانوب:

—کرسون، دی، دیدی. حلیم‌ده شادلانوب خوجه‌سی اویینه کردی واش بله‌ن کرگان باشقه وقتلرده‌غی عادتچه کروب، اوسته‌ل بانینه، استیناغه تره‌ب قویلغان صاندق اوستینه اوطورغاچ‌ده خوجه خاتونی آندن:

— نی یومۇش؟ دیب صورادی.

حلیم نیچك ایتوب سوز باشلاب کیته‌رگه بلمیچه بر آز سکوت ایتدی. خوجه خاتونی آکا بر آز قاراب طورغاچ:

— چه نیك ئه‌یتمیسك؟ نی یومۇش؟ دیب ینه سؤال بیردی.

— سز مینی آیدراندکز، آزراق مهلت بیرکز، ئه‌یتورمن.

— بر گناهلی اش قیلوب، شونی اقرار ایته‌رگه حاضرله‌نگان کشی تۆسلی سویلیسك.

— بر گناهلی اش‌ده اشله‌مه‌دم. سزدن بر یالنچم بار، شونی ئه‌یتورگه گنه کردم.

امینه‌خانم آزراق یۆمشادی. آفرین‌راق طاوش بله‌ن:

— طلكلاب قاریق، دیدی‌ده، بر اورندقه اوطوردی.

— مین، امینه خانم، سزدن شونی اوتنمه‌کچی ایدم... مین، سزگه معلوممی؟ یوقمی؟ آنسون بلمیم، جینه‌سته خاننی سویه‌م.

— جه، طاغنده!

— اگرده ممکن بولسه... خوجه رخصت بیرسه دیگانم... مین آنی آلور ایدم.

— خاتونلق‌غه‌مه؟

— ایبو!

— آلای ایکان؛ سین ئه‌لی بیك یه‌ش ایچ!

— مین، امینه خانم، آنسز طورا آلمیم.

— خوجه‌ك، اوترسه‌ك‌ده کونمه‌س اول اشکه.

— سز نیچك‌ده بولسه، طرشكز ایندی!

— یاری، ئه‌یتوب قارارمن... ئه‌لی خوشنه‌ده «نوغای‌غه‌بیرمیم» دیب، بیررگه کونمه‌گان بولور.

— خوجه کونسه آنی نیچك‌ده بواسه کوندرر ایدك.

— یاری، مین ئه‌یتوب ناراارمن.

شول مکالمه‌لردن صوڭ حلیم، امینه خانمنڭ طرشوون قات - قات اوتنوب، آندن «طرشورمن» جوابن آلوب چقدی.

امینه خانم بله‌ن شول مکالمه‌لردن صوڭ حلیمنڭ کوڭلنده «خوجه نی‌ئه‌یتور؟» سؤالی اوسدی. حلیم آڭا برده جواب بیره آلمادی. آڭا خوجه‌سی راضی بولورده، بولماس‌ده تۆسلی ایدی.

شولای ده حلیمگه شبهه اچنده اوزاق طورغه طوغری کیلمه‌دی. آنڭ جینه‌سته گه اویله‌نوب جینه‌سته بله‌ن بختلی عمر ایتو پلانلری همه‌سی ده زلزله‌ده بیمرلگان عمارتلر کبك بیمرلدیلر. حلیم امینه خانم بله‌ن سویله‌شکان کوننڭ ایرته‌گیسن خوجه‌سی آنی چاقرب آلوب تیرله‌تکانچی سوکدی:

— طام باشینه چغوب تارانچی قزلرن کوزله‌ب یورگانچی، یلده اشله‌نه طورغان اشنی ایسکه توشرورگه کیره‌ك ایدی. کوره‌گه باروب قالمقلردن بویل نیچه یوز آط جییلغانلغن صوراشوب بتاسن سویله‌شوب، وعده قویشوب قایتورغه ئه‌لله قایچان وقت. سیڭا چاقلی برسی باروب، اشنی اوزوب قایتقاندر، ئه‌لی. سین قالغانسڭدر. بونده ۱۰ مڭ صوم فائده‌دن قولاق قاغوب... دیب بیك کوب نه‌رسه‌لر سویله‌دی. آنڭ سویله‌گان سوزلرنده «نصیحت» ده، «اوروشو» ده، «سوگو» ده، سودا اشینه ئویره‌توب اویره‌توب ده حلیمنڭ کوکمه‌گانلگی اوچون آنی قزغانوده، آنڭ «تارانچی قزینه ئویله‌نه‌م» دیگانن تنقید ایتوب آندن کولوده بار ایدی.

حلیم خوجه‌سینڭ سوزلرندن خورلاندی ده، آچولاندی ده. حتی محبت دیگان نه‌رسه‌نی طامچی چاقلی ده آڭلاماغانی و آنده آنی آڭلارلق حس بولماغانی اوچون آنی قزغاندی ده.

هر حالده خوجه‌سی آڭا تارانچی قزینه ئویله‌نورگه رخصت بیرمه‌یه‌چگن قطعی صوره‌تده ئه‌یتدی. هم ایرته‌گه اوك کوره شهرینه باروب جلقی (آطلر) حقنده قالدایلر بله‌ن سویله‌شورگه حلیمگه امر بیردی. حلیم خوجه‌سی یانندن چققانده ئولك کبك آغارغان ایدی. چقدی ده بولمه‌سینه کروب، صحنه‌ده دیکلامیراوات ایتکان کبك اوشبو سوزلرنی سویله‌دی:

برەو سۆيە، آنڭ كوڭلینه محبت دیگان مقدس نەرسە اورناشقان. اول شول مقدس نەرسە سايەسنڭ سعادتکە ایرشمکچی بولا. یعنی سویگانی بلەن برلەشوب، طۆرمشن آنڭ طۆرمشی بلەن قوشوب مسعود بولمقچی بولا. آڭا فارا كۆچ مانع بولا.

برەونـڭ آچ كوزليلـگی حـدن آشقان. آنـڭ بايیغان اوستینه بایپسی، آلتون اسمی بلەن آطالغان وعالی کشیلرنڭ هەمەسی طرفندن منفور طانلغان صاری شیطاننی ئەیلەنـەسنه جیغان صاین جیباسی کیلە. اول شول صاری سحرچیلری آرقاسنده دنیانی بیلەمکچی، اوزینه قول ایتمەکچی بولا. «جهانده بولغاننڭ هەمەسن اوزمگه قول ایتسەم ایدی» خیالندنده واز کیچمی. آڭا مانع بولوراق کشی... کشی دیم، ذات دیمیم... دنیاده یوق. اول، اوز دیگانن اشلەته، اوزاستەگانن اشلی...

صوكره قوللرن هواغه كوتەروب، كوزن نامعلوم بر اورنغه ترەب اۆشبو تلەكنی ئەیتدی:

«ای بارلق نەرسەلرنی یارلغڭ بلەن بار ایتـكان، زارلقلیلرنی بایلغڭ بلەن بایتقان كۆچلی، اۆلۆلقلی تەڭرم!

كورگان نەرسەلرینڭ باریسندنده سینڭ بارلغڭنی سیزگان، ایلەمسزلك، صلولق، كۆچلیلك، كۆچسزلك، بايلق، یارلیلق كبك كیلبەتلرنی كورگان صاین سینڭ كۆچلیلـگكە اۆشانچی آرتوب سینی بر طوقتامی آرداقلاغان بر چورەكنی شوندی كۆچسز ایتوب یارانووڭنڭ نیندی حكمتی بار؟

سینڭ آچووڭغه نشان بولودن صاقلانام، ربم! لکن آڭلی آلمیم، سینڭ اشلەگان اشلرڭنڭ سرلرن آڭلارغه بلمم یتمی...

اپریل آیینک بەمسزگنه، یووش‌کنه، صالقونچەراق‌غنه بر
کونی ایدی. قویاش چقماس بورون‌اوق حلیم طوروب
چەی اچوب بترگان ایدی. خدمتکار آنک اوچون آط
ایەرلی، خواجەسی آکا امرلر بیره، حلیم ایسه تلەر تلەمەس‌کنه آنک
بیرگان کیگاشلرن طکلی ایدی.

— غالدایغه میندن سلام ئەیت. ئەنه شول بر کاروپکه شیکالادنی
بالالرگزغه بولەك ایتوب بیبەردی، دبیورسك. آوزگنی آچوب ئەللەنی
اویلاب یورمه. سوزگنی آچق - آچق‌غنه سوبلەب، بیرگان جوابن اونوتمیچه
قایت! اگرده بهاسی بلطرغیدن آرتق بولماسه آلوب بارغان ۲ مك صوم
تیزەگنی زادانکەگه بیروب، زاپیسکه آلوب قایتورسك. بارغان وقتده
یاخشی قاراب بار، تیزەلرگنی توشوروب قالدرمه! یانگده تاپانچەك
باردر، آلای — بولای بولا قالسه . . . آطكده یاخشی. آلای‌ده قرده
اوچراوچیلرغه بیك یافندن یورمەسسك، اللەغه طاپشردم. . . .

حلیم خوجەسینك شول اوچسز، قریسز، چووالچق سوزلرن
طکلی - طکلی کیینه ایدی. اول کیینوب بیتکانچی کروب آطنك
حاضر ایکانلگن‌ده ئەیتدیلر. حلیم کیینوب بیتکاچ‌ده خورجونغه
صالنغان ۲ مك صوم تیزەنی آلوب چقوب ایەرگه بەیلەدی هم عادتی
بوینچه آطنك یاخشی ایەرلەنگانلیگن بلور اوچون اوزەنگینی
بر مرتبه طارتوب قاراغاچ آطقه آطلاندی. خدمتکار یاروب کچکنه
قاپقانی آچدی. حلیم کیته باشلاغاچ خوجەسی اوزینك طورغان یرندن:

— قارا، چیبەر یور، مین ئەیتکان سوزلرنی اونوتما! دیب
قچقروب قالدی. حلیم‌ده قاپقا توبینه بیتکاچ آکار قارشی:

— بارار، خوش! دیدی. قاپقا آچوچی خدمتکارده، حلیمنك «خوش!» دیگان خطابی اوزینه بولغان کبك اوك ایتوب:

— خوش، خوجه‌ین، خوش! دیدی.

کچکنه قاپقا تبه‌نه‌ك بواغانلقدن حلیم آزراق آلغه طابا یاتوب، قاپقادن چغوب کیتدی.

VII

اطور، صالقنچه‌راق‌فنه ایرته ایدی. جه‌ینك ایك اسسی کونلرنده‌ده قار بتمی طورغان بییك، زور ومهابت تیان‌شان طاولرندن صاف، صالقنچه جیل آقرنغنه ایسوب حلیمنك آستنده‌غی طوری آطینك یاللرن طاری، قویاش یولنك اوك یاغنده‌غی، شول جیل ایسوب کیلگان طاولرنك آرتندن، زور بر آلتون طاباق کبك یالتراب، یاکاغنه کوته‌ربلوب کیله؛ آنك یاقنیسی طاو باشلرنده‌غی آق قارلرغه توشوب آلارنی جلتراتالر؛ آلارغه قاراب بواه‌ی، کوز چاغلا ایدی، بولنك صول یاغنده ٣-٤ چاقرم مسافه‌ده «ایله» صوری اوزینك ئه‌للهنی قدرلی کوب طارماقلری بلن ایرته‌نگی قویاش یاقنیسنده یالتری؛ آنك هر ایکی طرفی یه‌م یه‌شل ایگنلك و بیده‌لکلر بولوب ایله‌نك آرغی یاغنده ئه‌لله قایلرغه قدر یه‌شه‌روب کورینوب طورالر. آلاردن آری طاو؛ ینه طاو، ینه قارا طاش. آنك اوستنده ینه آب-آق قار یالتراب یاتا ایدی. بول بوینده‌غی آرقلرده صاف صو جلتری، یول چیتلرنده‌گی تیره‌ك آغاچلرنده کاکوك قچقرا، ساندوغاچ صایری، پاخته‌ك هم مده‌دلر اوچالر ایدی. یول بلن ٢ زور کوپچه‌کلی آرباغه آلغه ٣، آلار آرتینه ١ قاچر جیککان وآرباسینه کچکنه‌ره‌ك بر طاو قدرلی ایتوب ییر کومری تویه‌گان، اوزی‌ده کومر توسلی اوك ذاب قارا بولوب قارالغان، تیك کوز آغی بلن

تشلری گنه آب آق بولوب کورینه طورغان دونگانلر، قاچرلرینه اوگفه صولغه بورلور اوچون «تـه ررر»، «وا آوا آوا آ» دیب قچقروب، اوزون چبق صابلی چبرقیلارن شارتلاتا ـ شارتلاتا، آربالرینك کوبچه‌کلری یانینه‌غنه اوطروب کیله‌لر ایدی. بولار یاقنده‌غی‌غنه «خالك» (کومر شاختـه‌سی) دن شهرنك ایرته‌نگی بازارینه صاتارغه کومر ایلته‌لر ایدی. بر قطای بیك ماطور بر قارا طوری قاچرنی قیمتلی ایـه‌ر بله‌ن ایـه‌رله‌گان، وبیزه‌گان، آنك ماتورلاب، یورغالاب بارووینه ذوقلانوب بولسه کیره‌ك، بوکسه‌سن کیبروب، یاق ـ یاغینه قارامیچه، طوب طوغری آلدینه قاراب، قاچری اوستنده کیتوب بارا ایدی. قطاینك قارشوسینه ینه کومرچیلر کیله‌لر لکن بولاری دونگانلر بولمیچه تارانچیلر بولوب دونگانلر کبك قاچرلر جیکمه‌گانلر، بلکه بره‌ر اوگزگنه جیگکانلر، آربالاری‌ده اول قدرلی زور توگل ایدی. لکن تویه‌گان کومرلری بیك کوب بولوب، آربالرینك ایکی کوبچه‌گی برگه، کوچه‌ری بله‌ن برگه ئه‌یله‌نه، کوبچه‌کلری‌ده آربا کوبچه‌گی توسلی توگه‌ره‌ك توگل، دورت پوچماقلیراق ایدی. بر آزدن حلیمنك قارشوسینه آلدان فلاك کوته‌رگان بر آطلی قازاق (کازاچی روس عسکری)، ایکی یاغنده ایکی، آرتده بر آتلی قازاق اورتاسنده روس کوبه‌سنه ٣ آط جیگلگان، بورگینه قالای تککان کوچر اوطرغان، غولجه‌غه روسیه‌دن پاچتالیون کیله ایدی. اول آطنه‌غه ٢ گنه مرتبه غولجه‌غه روسیه‌دن پوچته بله‌ن خطلر، پاصیلکه‌لر کیترگان‌لکدن قدرلی مسافر ایدی.

هوا صاف بولوب، یولده کشی، یوروچی کوب بولسه‌ده طوزان یوق ایدی. حلیم اطرافنی قاراب، صاف هوا بوطوب، یازغی چه‌چه‌کلردن، جیل بله‌ن ایسوب کیلگان خوش ایسلرنی ایسنه‌ب، آطن آیاگلاتوب آفرین ـ آفرین کوره‌گه طابا کیتوب بارا ایدی. غولجه‌دن چغوب بر آز بارغاچ ده «چك پاگز» ئه‌لیگی ٣ نچی بابده ئه‌یتلگان، تارانچیلر

بلەن قطایلر صوغشنده صوغشقه قاتنشمی قالغان وشونك سایەسنده تارانچیلرنك موفقیتلرینەده آزمی کوبمی سبب بولغان چك پا کزەنك کریپوستی قالدی. بو کریپوست دیگان نەرسه هر طرفی بارتی چاقرم چاماسینه صوزلغان، قالنلغی ۳، بییکلگی ٤ صاژین چاماسی بالچقدن صوغوب اشلەنگان عادی قورغاندن‌غنه عبارت بولوب، ایندی تمام ایسکروب، آنك بعض ییرلری یارلا وییمرلەده باشلاغان ایدی. آندن اوتکاچ «بایاندای» خرابەلری یول بویند قالدیلار؛ حلیم آلارنی کورگاچ: ـ یاربی! نی قدرلی کوب خرابه. نیندی کوب ییمرلگان واق واق بالچق اویلر... شولارده بیت بر وقتده خلق طولی بولغان. آلار حاضر قایدا؟ آلارنی اوتروب بترگان بولسەلرده، یورطلرن ییمرو نیگه حاجت ایدی؟... دیب اویلادی.

بایاندایینی اوتکاچ طبیعت ایندی اوزگاره توشدی. یول بویینده بایاندایغه قدر ایکی یاقلاب اوطرتلغان آغاچلر بولسەده بایاندایدن اوتکاچ بولار یوق، شولای‌اوق یول بویلری‌ده ایگنلك وبیدەلکلردن عبارت توگل، عادی پچەن اوسکان، حتی بعض ییرلری پچەن واولەندن‌ده محروم قالغان ییرلرگنه ایدی. آلده ١٠-١١ چاقرم قدر ییرده بر توبەده زورغنه، لکن عادی قیما توسلی ایتوب یوقاغنه ایتوب بالچقدن صوغلوب ئەیلەندروب آلنغان حاضر بیك ایسکرگان وبیك کوب ییرلری ییمرلگان بر میدان طورا ایدی. بو میدان «طام بارگاه» دیب آطالادر. بو «طام بارگاه» تارانچیلرنك سوُیلەولرینه قاراغانده، قطایلر بلەن صوغشقان وقتده «سوُیدون» بلەن «بایاندای» قطایلرن بر-برسی بلەن خبرلەشدرمەس اوچون ایکی آراغه قویلغان صاقچی عسکرلرنك اقامتگاهلری بولغان؛ بونك تیرەسنده کوب کنه صوغشلر، قان توگولرده بولغان. قسقەسی بو

اورننك بيك زور بولماسه‌ده، اوزينه كوره تاريخی اهمیتی، ماضيسی بار. لکن، ایندی آکا طامچی چاقلی‌ده اهمیت بیرلمی. اول‌ییمرلکان، بتکان . . . . . .

طام بار گاهقه براق توگل‌گنه اورنده « با یلاگزه » دیب یورتله طورغان ٤-٥ اویدن‌گنه عبارت بر آول بار. بو آولنك خلقی کاشغردن کوچوب کیلگان « کاشغرلق » اسمی بله‌ن یورتله طورغان صارتلردن عبارت. بولارنك بارلق کسبلری کوره بله‌ن غولجه آراسنده یوورچی بولچیلرغه چه‌ی اچرتو، « مانتی » (۳۵)، « گوشکرده » (۳٦) آشاتو. بولارنك باربسی‌ده «صاماورچیلق» قیلالر. حلیم بونده کیلوب‌یتکاچ بر صاماورچی آلدنده آطندن توشوب، آطن به‌یله‌دی‌ده، آزراق حال جییو، چه‌ی اچوب صوصاغاننی بترو اوچون چایخانه‌نك آلدنده‌غی تیراسکه‌گه کووب اوطردی. اول اوطرغان تیراسکه «ایله» صوو بنه‌قارشی یاقه بولغانلقدن آنك آلدنده ۲-۳ چاقرم مسافه‌ده‌گی بیده‌لکلر، آندن آریراق ایله صووی بویند‌ه‌راق گورچلکلر (دوگی چه‌چلگان اورنلر) آندن‌ده آری ایله صووی، آنك آرغی یاغنده‌غی کیك یه‌م یه‌شل صحرا، طاولر، نیکه‌س صووینك یاغالری بیك کوکللی منظره حاصل ایته‌لر ایدی. چایخانه‌چی حلیمنك آلدینه بویاوی قرلوب بتکان‌پادنوصقه ایکی «په‌ترنان» (کچکنه توچی کومه‌چلر) بله‌ن بر کرلی کاسه وبر بیك کرلی چه‌ینك‌بله‌ن چه‌ی کیتروب قویغاچ حلیم آلارنك قیافتلرن کوروب‌جیره‌نگان‌ایدی. لکن صوصاغانلغندن هم بابتاق آچققانلغندن یوغاربده یازلغان منظره‌نی قاری-قاری اول شول جیره‌نگان کرلی چه‌ینکده‌گی چه‌ی بله‌ن پادنوصده‌غی «په‌تر» لرنك بتکانلگن سیزمیچه‌ده قالدی. چه‌ی بتکاچ اول آطینك ایبه‌رن تصوب به‌یله‌ب، ینه کیته‌رگه حاضرله‌نه باشلادی.

---

۳۵) مانتی - پیلمه‌ن کبك ایتوب اچینه ایت صالوب صو بووننده (пар) پشرلگان نه‌رسه؛

۳٦) گوشکرده - کچکنه به‌لش کبگروك نه‌رسه.

شول وقتده آنك قولاغینه گولدرەب زور بافر قخراولرنك طاوشلری ایشتلە باشلادی و اوزاقدە اوتمیچه «طام بارگاه» بلەن یایلا گزه آراسندەغی کچکنه یلغادن یول بلەن توبەسنه بویی بلەن کویمه کبك اینوب بویرا (قامش چیناسی) یابوب، آنی قزل ویەشل ماتیریەلر بلەن چوقلاغان ٤ کوپچەکلی زور روس آرباسینه ٣ آط جیکگان آربا کەش کیلوب چقدی. آرباکەش اوزی آرباغه توب آطنك طوغ‌یسنه آیاقلرن تەرته آراسنه صالندروب اوطرغان تارانچی ایدی. غولجه بلەن سویدون هم کوره آرالرنده بوندی آرباکەشلر کوب کنه بار. آلار بو ایکی آراده یوروچی یولچیلرنی طوقتاوسز طاشیلر وکشی باشینه باری ٤٠-٤٥تیین بارماق (اول وقتده روس آقچەسبنه ٢٥–٢٨ تیین‌گنه طوغری کیله ایدی) آلالر. آربا کیلوب یایلا گزەده بر چایخانه آلدینه طوقتاغاچ شول بر عادی روس آرباسندن ١٤ کشی توشدی. اول توبەسی یابق بولغانلقدن بورکو بولغان آرباغه ١٤ کشی نیچك صییوب، نیچك صولش آلوب کیلگانلردر؛ خدا اوزی بلسون.

حلیم یول کشیسی بولدغندن، البته، آلارغه کوب قاراب طورمیچه آطینه یاگادن آطلانوب، یوغاریده ئەیتلگان یایلا گزه بلەن «طام بارگاه» آراسندەغی یلغادن وطام بارگاه اچندن اوتوب کورەگه کیتدی.

كوره شهری غولجەدن ٣٥ چاقرم قدر روسیه چیگنه یاقنراق بولوب، غولجه بلە چیك آراسندەغی یول اوستنده توبەن‌گنه اورنغه ١٨٨١ نچی یلدن صوڭغنه صالنغان بر شهردر. غولجه وجارکینت طرفلری، ایکنچی تورلی ئەیتکانده «ایله» ولایتی نطابلر بلەن صوغشوب مستقل دولت بولغاچ اوزینك استقلالینی ١٢ یللاب

صاقلاغان. حکومت و دولتنی اداره ایته‌رلك تدبیرلی کشیلرنڭ بولماوی سببلی، البته، تارانچیلر اوز خانلقلری، تارانچیلرنڭ اوز تعبیرلرنچه ئه‌یتلسه اوز سلطانلری وقتنده راحت وطنچ یه‌شی آلماغانلر. آلار بله‌ن دونگانلر آراسنده سلطان قویو حقنده چقـقان نزاع صوغشقه ئه‌یله‌نوب کیتوب بایتاق اوزاققه طارتلغان.

مملکت اداره‌سنده تدبیرلی کشیلرنڭ بولماوی سایه‌سنده تارانچیلر آراسنده اول وقتده بیك قزق واقعه‌لرده بولغالاغانلر. ایران طرفندن کیلگان بعض بر آلداقچیلرده بو طرفلرده حکومتنڭ بعض اشلرینه قاتناشوب رول اویناشدرغالاغانلر بولورغه کیره‌ك. جمله‌دن بریسی، بر ایرانلی ایله‌گه کیلوب تارانچیلرنڭ عسکرلرن قاراغاچ، بو عسکر بله‌ن گنه صوغشوب بولمیاچقن، بلکه صوغشوراوچون «زه‌نبره‌ك» (طوپ-آرتیللیریه) ده کیره‌کلگن سویله‌گان واوزینڭ زه‌نبره‌کچی ایکانلگن بلدروب تارانچی حکومتینه آغاچدن تیمر قورشاولر بله‌ن قورشاولاب زه‌نبره‌ك یاصاب بیرگان. تارانچیلر بو طوپنی آطوب تجربه قیلوب قارامقچی بولسه‌لرده، «طوپنی شهر آلغان وقنده‌غنه آطالر؛ آنی بر آطو ئه‌لله نیچه ملك خلقنی قررغه وبر شهرنی زیر زبر (آستن اوستینه) ایته‌رگه ییته‌در» دیب آطدرماغان. نهایت بیك کوچله‌گاچ کنه طوپنڭ اچینه داری (پورخ) صالوب بر توگه‌ره‌ك چوین صالوب فیلته بله‌ن اوط بیبه‌رگانلر. داریغه اوط قابنغاچ طوب اچنده‌گی چوین کبسه‌گی طوپنڭ باشندن آطلوب چققاندە ٥-٦ صاژین قدر بیر بارغاچ یبرگه توشوب تەگەرەب کیتکان. تارانچی سلطانی بو حالنی کورگاچ ایرانلینڭ بر حیله‌کار ایدیکنه قانع بولوب جزا بیردرگان. لکن بر تارانچی بو طوپ جه‌دره‌سینڭ یراقـقه کیتمه‌وینڭ سببن کشف قیلغان. اول طوپ جه‌دره‌سی طوپ اچینه بوش کرگانلکدن وداری آز صالنغانلقدن یراققه کیتمه‌گاندر، دیگان. آنڭ فکری بوینچه دارینی کوب ایتوب صالوب، جه‌دره‌نی چوپره کلرگه

چوڭ ناب طغزلاب طوپ اچينه طغوب قيلته بلەن داريغه اوط يىبەرگانلر. دارى قوتنى بلەن آغاچ طوپ ياريلوب ئەلله نيچه كشينى بارالاغان وايمگەتكان.

ينه بر آنيكدوت ايتوب، تارانچيلرنىڭ سلطانى اوزبنىڭ وزيرلرندن: «آلتون ايمەل (بر طاو اسمى)نىڭ آرغى ياغندەدە نان بارمو؟» دیب صوراغان دیب سويليلر. تارانچيلرنىڭ اول وقتدەغى سادەدللك ودنيا كورمەگانلكلرن كورسەتو اوچون شول يىتسه كيرەك. شول سببدن‌ده آلار استقلاليتلرن صاقلى آلماغانلر. روسيه قول آستينه كرگانلر (١٨٧٦نچى يللردە بولسه كيرەك.) ١٨٨١نچى يلدە روسيه حكومتى قطاى حكومتى بلەن ياصالغان بر معاهدە بوينچه غولجه اطرافندە روسيەنىڭ سوداسى بيك ياخشى تأمين ايتلورلك بر تراكتات باصاب غولجه واطرافن قطايغه قايتاروب بيرگان.

كوره شهرى قطايلر ايلى ولايتينه ياكادن كيلگاندن صوڭغنه، قطاينىڭ ولايت باشلقلرى (جاڭ ـ جونكلر)، باشقه مأمورلر وعسكر طوررو اوچون صالنغان ولايت باشى شهردر. بو شهردە قطاينىڭ ايسكى شهرلرى كبك بالچق قيما بلەن ئەيلەندروب آلنوب كرپيوست كبك ايتوب صالنغان. لكن بونىڭ بر آيرماسى‌ده بار. باشقه شهرلرنىڭ قيمالرى برگنه قات بولديغى حالده بونىڭ قيماسى ٢ قات وطشقى قيماسينىڭ طشندە كيڭ وبيك تيرەن كاناو بار. شهرگه كرگان وقتدە بو كاناو آرقلى صالنغان كوپرلردن اوتوب كنه كريلەدر.

كوره شهرى، سوداگر بازارى اسمى بلەن آطالا طورغان كرپيوست طشندەغى قسم وكرپيوست اچى بولوب، ايكى قسمگه بولنەدر. كرپيوستنىڭ طشقى ياغندەغى قسمى اسمندن اوق معلوم بولدغينه كوره بازار وبر نى قدر سوداگرلرنىڭ وخصوصى كشيلرنىڭ يورطلرندن عبارت. بوندەغى سوداگرلرنىڭ كوبرەگى آلتى شهر صارتلرندن وتارانچيلردن عبارت

بولوب، آرالرنده آزراق دونگانلر هم قطایلرده بار. همه‌سی‌ده قطای تبعه‌لری بولوب، روس تبعه‌سندن بونده طوروچی یوق حکمنده آزدر. سببی‌ده، بونده چیت تبعه‌لرگه ییر صاتلماوی اوی‌وعمارت صالدرلماویدر. کریپوستننگ اچی ایسه فقط قطایلرغه‌غنه مخصوص بولوب، بونده طوروچیلرنگ کوبره‌گی مأمورلردن عبارت. کریپوست اچینگ اوراملری طوغری ایتوب پلان بلەن اشلەنگان بولسه‌ده، اورتادن اوته طورغان برەر اوراملرندن باشقه‌لری همه‌سی‌ده بیك طار؛ حتی قـارا قارشی کیلـگان آربالرده اوته‌رلك توگل. بونگ اوستینه همه اوراملرنگ‌ده کۋارتال باشلرندە قابقالری بار. کیچ بلەن بو قاپقالر همه‌سی‌ده یابلوب بیکلەنه وشهرنگ بر یاغندن بر یاغینه چغا طورغان، بر - برسینه آرقلی ایکی زور اوراملرندن باشقه اوراملرده حیات بوتونلەی بته‌در. کریپوست اچنده‌گی یورطلرنگ همه‌سی‌ده، اوراملری طار بولسه‌لرده بیك کیك اوچاستکه‌لرگه بولنگان ییرلرگه صالنغانلر. حتی بر کۋارتالده ایکی یورطده سیره‌ك اوچری. عادتده بر کۋارتال بوتون کوینچه بر مأمورگه بیلگیلەنگان بولوب، آنگ ٢—٣ ییرنده قارشی یاغینه ببیك استینالر یاصالوب، وآلارغه تورلی بویاولر بلەن قطاینگ رسمی علامتی بولغان آژدەها صوره‌تلرن توشروب زینتلەب اشلەنگان قاپقا وایشکلری بولا. بولاردن ایك زینتلیلری «جاڭ جوڭ (٣٧)» بلەن «آمبو (٣٨)» یورطلریدر. بولار ایکیسی شهرنگ اورطا میدانندن ایکی طرفده آزغنه چینده‌رەك بیك زینتلی ایتوب اشلەنگانلر. آلدیلرنده بییك استینالر، استینا قارشیسنده قاپقا، قاپقادن کرگاچ مربع ٤٠ صاژین چاماسی زورلغنده میدانلر بولوب، اول میداننگ تورنده ینه ایکی یاغینه ایکی زور بولبارص هیکللری اوطورتوب یاصاغان زور قاپقا بار. آندن

٣٧) جاڭ - جاڭ - ولایت باشلغی، نامیستنیك.

٣٨) جاڭ - جوگدن قالا ولایتده ایك طور مأمور.

اونکاچ ینه صاناب بترگیسز قاپقالر آشاغنه بو مأمورلرنك طورا طورغان بیرلرینه کروب بیتو ممکندر.

حلیم کوره‌گه کیلوب بیتکان وقتده ساعت کوندزگی ۱۲لر بار ایدی. حلیمنك اش بله‌ن کیله طورغان مأموری «جانك جونك»، «آمبو» کبك اوك زور مأمورلردن بولماسه‌ده زورغنه منصب ایه‌سی بولدغندن، طبیعی کرپیوست اچنده‌گی مزبن‌گنه بر یورطده طورا ایدی. آکا طوغریدن طوغری آط بله‌ن باروب توشونی موافق کوروب بیتکرمیچه حلیم سوداگر بازارنده بر طانشینه توشه‌رگه قرار بیروب، شونك اوینه باردی.

حلیمنك بو طانشی‌ده کچره‌ك کنه بر مأمور ایدی. اوزی قطایلرنك ئلکگی حاکمیتلری زماننده زورغنه بر قطای مأمورینك بالاسی بولغان. تارانچیلر «ایله» اطرافن اوز قوللرینه آلغاچ آنی آنك آناسی بله‌ن برگه باشقه مانجو بالالری کبك اوك اسیر ایتوب آلوب مسلمان ایتکانلر و اوقتقانلر. اوسوب بیتکاچ آنی تارانچی قزینه ئویله‌ندرگانلر؛ آنك شول تارانچی خاتوننده بالالری‌ده بولغان.

۱۸۸۱ نچی یلده روسیه غولجه اطرافن قطایلرغه قایتاروب بیرگاچ، ایله‌گه قطایلر کیلگاچ آنك آناسی اوز دیننه قایتقان و اوغلن‌ده رسمی صورتده اوز دیننه قایتارغان. لکن اول رسما قطای دیننه قایتقان، قطای کبك چه‌چ طولومی اوسدرگان بولسه‌ده هنوز یه‌شرن صورتده اسلام دیننده طورا و بالالرن اسلام تربیه‌سی بله‌ن تربیه‌لی ایدی. آنك بالالری همه‌سی‌ده یاخشی‌غنه مسلمانچه اوقوغانلر و تارانچیلر ایدی. قطای زاکونلری بوندی قاتناش عائله‌لرگه نیچك قاری طور - غاندر؛ اول قدرلیسن بلمیم. هر حالده اول کشی اوغللرن تارانچی قزلرینه

ئۇيلەندىرگان وقىزلارن تارانچى يىكىتلارىنە كىيەوگە بيرگان ايدى. (٣٩)

بو عائلەنىڭ بۇتۇن اۇى اچلرى بلەن حليم ياقىندن طانش بولغا-نلغندن بولار حليمنى بيك آچىق يۇز بلەن، چن تارانچى مهماننوازلغى بلەن قارشى آلديلر وبۇتون عائلە اچى، كيلوب كرووى بلەن آنى چۇرناب آلوب غولجه خبرلرن، آننىڭ غى طانش وبلشلرينڭ سلامتلكلرن صۇراشا باشلاديلر.

حليم آلارده ٢-٣ ساعت مهمان بولميچه اشى بلەن كريپوست اچينه غالداى يانينه كره آلمادى. سادت ٤ لرده گنه كريپوست اچينه. غالداى باشينه كرسەده، غالداى اوزى شهر طشندەغى باقچه-سينه كيتكان بولدغندن اول كۇننى حليم آنى كۇره آلمادى. تيك شەنسنلرينڭ برسينه اوزينڭ كيلگانلگن غالدايغه بلدررگه قوشوب كارتوچكه بيروب قالدروب ينه قوناق بولوب تۇشكان اۇينه قايتدى وشرق عادتنچه پلاو، ايت، چەى بلەن بيك ياخشى صيلانغاندن صوڭ يۇرط خوجەسينڭ زور اوغلى بلەن مير علي شيرنوائى، فضولى، صوفى الله يار شعرلرن «مطالعه» ايتوب آلار يارطى تۇنگەچه اوطرديلر. يۇرط خوجەسينڭ اوغلى ياخشى غنه اوقوغان بولدغندن بۇرنغى تۇرك اديبلر-ينڭ شعرلرن بيك ياخشى آڭلى آلارنڭ شعرلرندن بيك كوبسن كوڭلدن بلە ايدى. حليم اوزى ايسكى تۇرك ادبياتى حقنده بيك كيڭ

(٣٩) بۇندى عائلەلر ايله ولايتنده اۇچراشدرلغاليلر؛ شوندى مسلمان قطايلردن «ايوب آخوند» اسملى بروونڭ ١٩٠٧ نچى يلده غولجەده وفات بولووى خاطرمده. اول قاتنى آورى باشلاغاچ اوز اۇينده ياتميچه غولجەدەغى بر قۇداسينڭ اۇينده ياتدى و شونده وفات بولدى. آنى اسلام مراسمنچه يووب، كفنلەب، جنازه اوقوغاندن صوڭ قطايچه دفن ايتو اۇچون قطاى مأمورلرينه بيرديلر. بۇندى مسلمان ايتلگان قطايلرنڭ بۇتونلەى اوز دينلرينه قايتقانلرى‌ده يوق توگل؛ مثلا كۇره شهرنده «لاوبا» اسمنده بر غالداى (منصب اسمى) قطاى بولوب، بو قطاى تارانچيچه بيك اۇستا سۇيلى ايدى. آنڭ تارانچيچه اۇستا سۇيلەشووينه عجبسنوب تارانچيلرنڭ قارتلرندن سببن صۇراغاچ ميڭا: «اول ايلەگه قطايلر كيلگانچى مسلمان ايدى؛ پەنجم اسملى قشلاقده مؤذن بولوب طۇرا ايدى. قطايلر كيلگاچ اوز دينينه قايتدى» ديديلر.

معلوماتلی بولماسه‌ده، عموما ادبیات وشعر محبی بولدغندن آنك یاددن اوقوغان شعرلرن بیك یاراتوب طڭلادی و آڭا یا کاراق‌غنه طانلوب کیل‌طورغان اتار شاعرلرندن عبدالله توقایف هم مجید غفوری شعرلرندن بعض بلگان قطعه‌لرنی اوقودی. اوی خوجه‌سینك اوغلی آلارنی یازوب آلدی. قسقه‌سی آنك بله‌ن حلیمنك سرلری کیلشدی. یارتی توننك جیتکانن آلار سیزمیچه‌ده قالدیلر. تیك ساعت ۱۲ بولغاچ‌قنه یوقی وقتی ییتکا-نلگن سیزوب ایکیسی بر توشه‌ککه صوزلدیلر.

اورنلرغه یوقلارغه یاتقاندن صوك آلار فردوسی شهنامه‌سی حقنده سوزگه کرشدیلر. توشه‌ك ایبده‌شی، حلیمگه شهنامه‌ده‌گی مگه‌ر بل عمر ایتکان زال ورستم کبك خیالی قهرمانلرنك حاللرن سویله‌ب کیتکانلکدن آلار بیك اوزاققه قدر یوقلی آلمادیلر؛ تیك طاڭ آلدندن‌غنه یوقیغه کیتدیلر. یوقیغه کیتکاچ حلیم باشده فردوسینك قهرمانلری، زال، رستم، آفراسیاب وباشقه‌لر بله‌ن صاتاشدی. صوڭندن‌راق آنك توشینه جینه‌سته‌خان کردی. گویا حلیم آنك بله‌ن برگه «شهید مزار» آرتنده‌غی صو بوینده یوری بر آزدن گویا اول بوتون گه‌وده‌سی بله‌ن بوغاوغه چورنالغان ایمش؛ قوزغالا آلمی، جینه‌سته آندن چیتن‌ره‌ك بر باغانه به‌یله‌نگان، آندن یارده‌م صوری، حلیمنك خوجه‌سی آلارنك ایکی آرالرینه کروب آلارنی مسقللی ایدی. مونه خوجه‌سینك توسی اوزگه‌ردی. اول تگی حلیمنك توشینه ایکی مرتبه کرگان وشهید مزار آرتنده کورگان اوغریغه ئه‌یله‌ندی. اول آرقاسینه زور بر قاپچق آسقان؛ قاپچغنده بر به‌ش بکت. اول یکت اوغری طرفندن اوترلگان سوداگر یگتی ایمش، اول کوله. اوغری‌ده کوله. آنك قولنده بر زور پچاق. اول جینه‌سته‌گه «مین سینی قوتقارام» دی.

پچاغی بلەن جینەستەنڭ بوغاولرن کیسە. ئەنە کیسوب بتردی‌دە جینەستەنی حلیمنڭ یانینە ییبەرمیچە آرقاسندەغی قاپچققە صالدی، جینەستە حلیمگە «قوتقار!» دیب قچقرا، حلیم قوزغالا آلمی؛ طپرچنا، مونە قوزغالدی، بوغاولرن اوزدی؛ جینەستەنی قوتقاررغە دیب اوغریغە طابا اوطلا؛ لکن... ئەنە اوغری اوزی‌دە قاپچققە کردی. ئەنە قاپچق هواغە اوچدی. کوزدن یوغالدی. حلیم بر نەرسەدە کورمی، تیك جینەستەنڭ اوزینڭ اسمن ئەیتوب بیك آچی طاوش بلەن قچقرغانن‌غنە ایشتە...

توشی شول ییرگە ییتکاچ حلیمنی برەو سلکتوب اویاتدی. اول یورط خوجەسینڭ اوغلی ایمش.

— «سین صاتاشاسڭ، «جینەستە خان!» دیب قچقراسڭ» دی. حلیم تیرلەگان، بوولغان، یورەگی دوب دوب تیبە ایدی. طورروب اوطروب بر آز حال جیغاچ اول صاتاشووینڭ سببلرن، جینەستە بلەن بولغان واقعەلرنڭ هەمسن‌دە قسقەغنە ایتوب یورط خوجەسینڭ اوغلینە سویلەدی؛ یورط خوجەسینڭ اوغلی‌دە بر آز اویغە قالسەدە، حلیمنی جواطورغە طرشدی. لکن حلیمنڭ قولاغندن هنوز جینەستەنڭ ئەچی طاوشی کیتمی ایدی. شوندن صوڭ اول ایرتە بلەنگە قدرلی کرپك‌دە قاقمایچە اوطردی. حتی حاضراوك آطن ایەرلەب غولجەغە قاراب چابارغە، جینەستەنی قوتقاررغە چابارغەدە اویلاغان ایدی. یورط خوجەسینڭ اوغلی اول اشنڭ بیك زور جولەرلك بولاچغن، توشنڭ شیطانیلغندە شبهە یوقلغن سویلەب حلیمگە اول اوین ییرینە ییتکررگە ایرك بیرمەدی. حلیم چارەسز حبسکە یابلغان کشی کبك اوطررغە مجبور بولدی.

حلیم یوقلی آلماغاچ یورط خوجەسینڭ اوغلی ایرتوك خدمتکارنی اویاتوب چەی حاضرلەتدی. آلار «پور» آطلغانچیغە قدر چەی اچدیلر.

طبیعی ایندی، حلیم بر کاسه چەیدن باشقه نەرسەنی آوزینەده آلا آلمادی. آزابلانوب اچکان بر کاسه چەیی‌ده آکا آش بولمادی. آلار چەی اچوب بتروگه «پور» ده آطلدی.

«پور آطو» دیب تارانچیلر وعموما ایله اطرافنده‌غی خلق کر پیوست قاپقاسن آچو وبیکلەوگه علامت ابتوب قوری داری شارطلاتوغه (холостой выстрѣлъ) ئەیتەلر. قطای شهرلرنده‌گی کر پیوستلرنك قاپقالری کیچ بلەن بیکلەنه وایرته بلەن آچلادر. ایرته بلەن قویاش چققاچ‌ده بر مرتبه قوزی داری شارتلانلاده شول وقتده شهر قاپقاسی آچلا. کیچ قارانغی تۇشوب بیتەر ـ بیتمەس ینه بر مرتبه «پور» آطلا. بونی «بر جك پور» دیلر. بو ـ قاپقانی یابار وقتنك یاقنلیوینه علامتدر. شوندن برەر ساعت وقت اوتکاچ ینه ۲ مرتبه «پور» آطلا. بوکا «۲ جك پور» دیلر. بوندن صوڭ شهر قابقاسی تمام بیکلەنه وقیامت قوپسەده شهرنك ایك زور مأمورینك رخصتندن باشقه قاپقا آچلمیدر.

قطایلرنك مأمورلرنده‌ده عموما شرق خلقنده‌غی کبك ایرته طورو عادت. بازارلرده حیات قویاش چقار چقماس باشلانغان کبك مأمورلرنك کانسەلریەلرنده‌ده اش شوندن کوب کیچکمی باشلانادر. شول سببدن حلیم شهر قاپقاسی آچلغاچ‌ده آلوب کیلگان تیزەلرن کاغدگه توروب قولینه طوتوب شهر اچینه، غالدای اویینه کیتدی. سوداگر بازاری بو وقتده ایندی جانلانوب ئولگرگان، کیبتلر، آشخانه وچایخانەلر همەسی‌ده آچلغانلر، آشخانەلردن آش ایسلری چغا وقطای هم دونگان آشخانەلرنده‌گی (شاڭ فەنلرنك قوناقلرغه آش زا کازات ایتەرگه مأمور کشیلرنك) قچقروب کوخنه‌ده‌گی آشبازلرغه نیندی آشلرنی ونیندی ایتوب پشروگه قوشوب بیرگان امرلری اوراملرغه بیك آنق ایشتلە، بر کوشکرده (٦) چی دکانده بر کاشغرلق کوشکرده پشره طورغان تەنور اوستینه اوطروب «یاغ یەیسەن، باغ بەیسەن» دیب قچقروب اوزینك

كوشكرده‌سينك مايلى ايكانلگن خلققه بلدره، اورام بويلاب زور بر كارزينگه طاو قدر ايتوب توبه‌لگان اسى، بو چغوب طورا طورغان طوقاچلرنى باش توبه‌سينه قويغان برتارانچى «اسسيق نان»، «اسسيق نان!» ديب فچقروب اوزينك طوقاچلرن ريكلاميراوات ايته، ٢ كوپچه‌كلى آرباغه كوب‌كنه ايتوب بولرى چغوب طورا طورغان، ياكاغنه قازاندن چققان قوى باش، آياق وقارنلرن صالغان وآنى آلغه طابا ئتوب كيله طورغان بردونگان «او~ وا~ ياك گوتو~ واى(٤٠)» ديگان ككبگره‌ك ايتوب ئه‌لل نيندى بزده بوق مخرجلردن، بوق طاوشلرنى چغاروب، آكلاب بولماسلق ايتوب قچقروب باش، آياق صاتا ايدى.

حليم شهر قاپقالرندن اوتوب كريبوست اچينه كرگان وقتده ساعت ٨لر بولغان ايدى. شهر اچنده‌ده بو وقتده حيات كوبدن باشلانغان قطاى كيبتلرى، «چه‌نپوزول»لر (صراف كيبتلرى)ده كوبدن آچلغانلر ايدى. حليم بارا طورغان غالداينك اوبى شهرنك آرغى چيتنده‌رك بولغانلقدن اول سيره‌ك ـ سيره‌ككنه كورگه‌لى طورغان كوره اوراملرنك‌غى منظره‌لرنى قارى ـ قارى آقرينغنه شول يافقه طابا كيتدى. لكن آنك كوكلندن توبنده كورگان توشى چقماغانلقدن اول بر نه‌رسه‌نى‌ده دقت بله‌ن قـارى آلمى، تيك اختيارسز (ماشينالنو)غنه ياق يافغه كوزلرن بورته ايدى. بر آزدن اول غالداينك طورا طورغان يورطى يانينه‌ده بـاروب يتدى. غالداينك قابقا توبنده آنى طانى طورغان بر شه‌نسنى (پيسر معناسنده) طورا ايدى. اول حليمنى كورگاچ‌ده ايكى قولن ايكى باش بارماغن طرناقلرى بله‌ن اوزينه قارشى قويوب بر قولن ايكنچيسى بله‌ن قصوب آلغه طابا صوزوب، ايپلوب حليمنى سلامله‌دى وايسه‌نلك صاولق صوراشقاندن صوك آنى قـات ـ قات‌ه

---

٤٠) ياك = قوى، گوتو = سويه‌ك. هر ايكيسى قطايچه.

قاپقالردن اوتکه‌روب عادی‌گنه جییشدرلغان بر اویگه آلوب کردی وایکنچی بر خدمتکارگه چه‌ی کیتررگه قوشدی. آلار شه‌نسن بله‌ن برگه سویله‌شه سویله‌شه اوزاق‌غنه چه‌ی اچدیلر. غالدای آی باشی بولو سببلی پوتخانه‌گه کیتکان بولدغندن اویده یوق ایدی. شه‌نسن قطای عادتنچه آنك اویده بولمیچه حلیمنی کوتدرووینه بیك فصیح عباره‌لر بله‌ن عفو اوتنو اوستینه، اول اویده بولماو سببلی حلیم بله‌ن اوزاقلاب سویله‌شوب اوطرو شرفینه ایرشکانی اوچون شادلانغانلغن‌ده بلدردی. آنك ئه‌للی نیندی «گژ»، «خژ»، «غضژژ»، «غغغغ» دیگان بزده یوق حرفلربله‌ن سویله‌گان قطایچه سوزلرینك باریسن‌ده حلیم آکلاماسه‌ده، مقصودن بیك یاخشی آکلادی. غالدای عبادتخانه‌دن چققاچ «جاك جوك» حضورینه‌ده کره‌چك وشول سببدن تیز قایتمیاچق ایدی. اول قایتقانچی شه‌نسن حلیمنی غالدای‌نك باقچه‌سنه آلوب چغوب آنده‌گی آغاچلرنی، گوللرنی گورسه‌تدی. حلیم بو کورسه‌تودن فایدالانوب اوزی طانوغان، تاتارچه اسملرن بلگان، لکن قطایچه اسملرن بلمه‌گان آغاج وگوللرنك قطایچه اسملرن ضوراب یازوب آلدی وبر بولمه‌ده ایرمه‌ك اوچون‌گنه آصرالا طورغان آزغنه جفه‌ك قورطلرینك «طوت» آغاچینك یافراغن آشاغانلرن قاراب‌ده بایتاق وقت اوزدردی. آکا غالدای‌نی ساعت ۱۲ گه قدر کوته‌رگه طوغری کیلدی. ساعت ۱۲ لرده بر خدمتکار کروب غالدای‌نك قایتقانلقدن خبر بیرگاچ، شه‌نسن حلیمنك کیلووی حقنده غالدایغه خبر بیررگه کیتدی وبر آزدن کیلوب آنی غالدای یانینه چاقردی.

حلیم غالدای یانینه کرگان وقتده اول ماطورغنه اینوب اشله‌نوب ماسلیننی بویاولر بله‌ن بوبالغان قطای طابوریتکه‌سی اوستنده، شوندی‌اوق بویاولی، اوستینه بر نه‌رسه‌ده یابماغان اوستل یاننده مهابت‌کنه اوطروب اوزون طروپکه‌دن ته‌مه‌کی طارتا ایدی. آنك

اۇیی پارتیلاش پاوروپاچه بولوب، تەرەزەلرینه قطای اۇیلرینکی کبك کاغذ قویماغان، بلکه پیالا قویغان، اۇینك بر چیتینه روسیه اشی پروژبنالی ماتراصلی یاخشی کاروات قویلوب، قیمتلی آدیال یابلغان، کاروات طوغریسنه ایدەنگه آیو تیریسی صالنغان، بولمەنك اورطاسینه توشەمگه قیمتلی آبازورلی لامپه آصلغان ایدی. اۇینك استینالرنده قطای رساملری طرفندن اشلەنگان گۇل، چەچەك هم قۇش صورتلری تۇشرلگان رسملر آصلغان بولوب اۇیدەگی بر نیچه تابوریتکه قطای اشلری ایدی.

حلیم کیلوب کرگاچ غالدای اورنندن طۇرۇب:

— خوش کیلەسیز! سلامت کیلدڭزمو؟ دیب تارانچیلرچه قول قوشروب ایلوب حلیم بلەن کورشدی وآگا اورن کورسەتوب، اوطورغاندن صوڭ صاف تارانچی تلی بلەن آندن غولجه خبرلری حقنده صوراشا باشلادی. حلیم آنك بلەن بایتاق وقت سۇیلەشوب، آنك یاننده چەی اچوب، کیرەکلی یومۇشن بترگاچ، آطلرنی سۇیلەشوب، زاداتکەنی بیروب زاپیسکه آلغاچ کورشوب چقدی. اول چقغان وقتده ایندی ساعت ۲ لر بار ایدی. آنك یاننندن چققاچ ده حلیم طوپ طوغری شهر طشینه، آطن قالدرغان بیرگه قایتوب، غولجەغه قایتورغه حاضرلەنه باشلادی.

VIII

حلیم قطای مأمورینك اۇینده وقتلرده هر وقت یاگا، یات طۇیغولار بلەن آنك فکری مشغول بولسەده، آنك کوڭلی هر وقت ئەللەنیندی بختسزلکنی سیزگان، ئەرنیگان کبك بولوب طۇرا ایدی. شول سببدن اول شهر طشندەغی قوناقلغنده آش حاضرلەگاننی ده

کۉنمیچه، حاضرله‌نگان چه‌یدن‌ده بره‌رگنه کاسه اچوب تیزره‌ك غولجه‌غه قاراب سفر ایته‌رگه آشقدی. آطقه آطلانوب‌قنه بارغان کشی بولدغندن، آطی‌ده یال ایتوب، طویوب طۉرغان بولدغندن آنك یولغه حاضرلگی کوبکه صوزلمادی. اول یۉرط خوجه‌سینك عائله‌سی بله‌ن آشغچ - آشغچ‌قنه صاوبوللاشوب آطینه منوب تیبنـگیسن تیبوب غولجه یاغینه قاراب یولغه چقدی. یولده وقتده ایندی بو دفعه ایله صوویناك، تیان - شان طاولرینك گوزه‌ل منظره‌لری آنك دقتن اوزلرینه جلب ایته آلمادیلر. آنك کوکلی نه‌رسه‌نیدر سیزنه، نه‌رسه‌گه‌در ئه‌رنی، آکا نیندیدر بیك قیمتلی، قدرلی نه‌رسه یوغالغان تۉسلی طۉیولا ایدی. شول سببدن‌اول آطینك آیاکلاتوب بارووینه‌غنه قناعتله‌نمیچه، جیش - جیش آطینه قامچی باصا، قایسی بر بیرلرده به‌یگیگه چاپقان کشی تۉسلی چابا ایدی.

کۉره بله‌ن غۉلجه آراسنده یۉروچی یولچیلرنی چه‌ی، په‌ترنان، گوشکرده، مانتی هم پلاو کبك آشاملقلر بله‌ن صیلاب طویدروب ییبه‌ره طۉرغان بایلاکۉزه قشلاغی‌ده بویولی آنی یولندن طوقتاتا آلمادی، آنده‌غی آشخانه‌لردن چغوب، بۉرون یاروب کره طۉرغان آش ایسلری‌ده حلیمنك اشتهاسن کیتره و آنی اوزلرینه طابا طارتا آلمادیلر. حلیم بایلاکۉزه‌ده طوقتامیچه، آطی آشخانه‌لرگه یاقنلاب آقرینلی باشلاغاچ‌ده آطینه قامچی باصوب آندن چابوب اوتوب کیتدی. کۉن شاقتی‌غنه اسسی بولغانلقدن هم قزو بارودن حلیمنك آطی باخشی‌اوق تیرله‌گان، ئه‌لسره‌گان، حلیم اوزی‌ده آط اۉستنده برطوقتامی سلکنوب کیلودن بایتاق‌قنه طالچققان ایدی ایندی. شولای‌ده بولسه اول هنوز اوزینك آطن آلغه قودی، هنوز آطینه جیش - جیش قامچی باصدی.

لـکن بایاندای خرابه‌لرینه بینـکانده ایندی آنك آطی سۉرتنگه‌لی باشلادی. حلیم آطینك قاتی کیلودن آرغانلغن شول وقتده‌غنه سیزندی‌ده باینادیدن صوك آطن اوز جایینه قویدی. آط قاتی کیلودن بوولغان

بولغانلقدن بر نیچه مرتبه یۉشقردی‌ده، اوزینڭ عادتی گنه آیا کُلاب یۉریشی بلەن باروونده دوام ایتدی؛ حلیم ایسه آرغان باش، طالچققان گەوده بلەن آط اۉستنده چایقالا - چایقالا کیلسەده، هنوز کوڭلینڭ نەرسەدن در ئەرنیگانن، آلده نیندیدر بختسزلك اوزن کۉتکانن سیزه ایدی. نامعلوم بر بختسزلکنی کۉتو، ئەللە نیندی بر بختسزلکنڭ آلده بارلغن بلە طۉروب، آنڭ نەرسه ایکانلگن بلمەو حلیمنی طاغن‌ده واطا، طاغن‌ده آنی طالچقدره ایدی. کۉننڭ اسسیسینڭ‌ده آڭا تأثیری، البته، بار ایدی. آنڭ ایرنلری کوبدن قۉریلقدن چاتناب، یارلا باشلاغانلر، تلی تمام کیبکان، اۉست باشن طوزان قاپلاغان، ماکُلایندن هم یاکافلرندن آقفان تیرلر آنڭ طوزانلی بیتلرنده یول - یول ایتوب از قالدرغانلر ایدی. شول قیافتی بلەن، آطدن تمام یغلورلق درجەده آرغان، قارشیسنده‌غی کشیلرنی طانوماسلق درجەده آڭغرایغان ومیکرەولەنگان حالده اول غولجەنڭ اورامینه گیلوب کردی. اول کیلوب کرگانده ایندی ساعت ۷لر بولوب، قۉیاش بایناق توبەن تۉشکان، اوراملرده‌غی تیرەك وقارا آغاچلرنڭ کولەگەلری بایناق اۉزایوب اورام آرقلی صوزلوب یاتالر ایدی. غولجەنڭ طار اورامنده‌غی کوب خلقنڭ ئغی - زغی یۉرووی، آلارنڭ شاوشولاری‌ده حلیمنڭ اویلی - اویلی، ئەللە نەرسەدن قورقا - قورقا طالچغوب میکرەولەنوب بتکان باشینه ایس کرته آلمادیلر. تیك شهرنڭ ایکٔ چیت مسجدینڭ یاننده مؤذننڭ مۉکُلی طاوش بلەن «صلاة جنازه» دیب قچقروب خلقنی جنازه نمازی اوقورغه چاقرووی، شونده اوق بر یەش یکتنڭ «وای اۉروغ طوغانلریم، وای اۉروغ طوغانلریم!» دیب نوحه قیلووی طاوشلری‌غنه آنی آزراق هوشینه کیتردیلر. اول مسجد یاغینه قارادی. آنده ایکی تابوتنی بر یولی کونەروب کیلگان کشیلر ایکٔ باشلرندن تۉشروب جنازه اوقلاچق ییرگه قویمقدەلر ایدی. حلیم بو منظرەنی کورگاچ‌ده جنازەغه حرمت یۉزندن تیز گنه آطندن

سیکروب تۆشدی وخلق جیبلوب جنازه اوقورغه حاضرلەنمکده ایدیکن کوروب، تیزگنه آطن بر آغاچقه بەیلەب، آرقەدەغی صودن طهارت آلا باشلادی.

صو حلیمنی تمام ایسینه کیتردی. اول طهارت آلوب بترگان وقتده مؤذن قچقروب جنازه نمازینه نیت اوقی باشلاغانلقدن، جنازه اوقوچیلرغه بارا - بارا بیلندەگی بیلباوینك باشن چیشوب آنك بلەن بیتن آندن بۆندن سۆرتدیدە نمازغه اویودی. کۆتولمەگانده اوچراغان جنازەلر، وصالقن صو بلەن طهارت آلو آنی ایسینه تمام کیتروب بینکرگان بولدغندن اول نمازدەغی دعالرنی یاکلشمادی وجنازەلرنك تابوتلری تۆرلی تۆسدەگی سیتسەلر بلەن یابلغانلغندن متوفالرنك خاتون قزلر ایدکلرن خاطرنده طوتوب جنازه دعالرندەغی ضمیرلرنی مؤنث ایتوب اوقودی.

جنازه اوقلوب بتوگه کیتوچیلرگه رخصت بیرلگانلکدن اول جنازەنی مقبرەگەچه اوزاتوب طورمادی ومتوفیەلرنك کملر ایکانلکن‌ده صوراشوب طورمیچه آطینه آطلانوب اویلرینه قایتدی. اورامده آطندن تۆشوب، قاپقەنی آچوب آطن جیتەکلەب ایشك آلدینه کرگان وقتده آنکا ایشك آلدنده اوزگەرش برده یوق کبك ایدی. شولای‌ده بولسه کوکلن تۆندن بیرلی طرماب گیلگان طویغو آنی هنوز طنچسزلاندرغانلقدن، اول ایشك آلدنده‌ده ئەللە نیندی بر بوشلق، مۆکلیلق سیزگان کبك بولدی. خدمتکارلر آنك آطن قولندن آلدیلر. بر خدمتکار آنك ایبەری اوستینه بەیلەگان خورجونن چیشوب آلوب، حلیمگه:

— ئەیده اویگه کرکز، چیشنکز، آرغانسزدر، دیدی هم خورجوننی کوتەروب آلدان اوزی اویگه طابا کیتدی. حلیم‌ده آنك آرتندن اویگه طابا بارا باشلاغان ایدی. خدمتکار طوقتاب آنی کوتوب آلوب، اوزی بلەن حلیم تیگزلەشکاچ آنك بلەن یەنەشه بارا - بارا حلیمگه قاراب:

ــ ئەلى تۆنده بونده ظور واقعه بولدى: اوغرى بلەن صوغشدق، ديدى. حليمگه بو سۆز بەشن كبك تأثير ايتدى. گينەتدن گنه آنكَ اۆستينه اسسى صو قۆيغان كبك بولوب كيتدى. اول آياقلرنده حالسزلك، طاماغنده نينديدر بر صولو آلورغه ايرك بيرمى طۆرغان نەرسه سيزه ايدى.

ــ نيندى اوغرى؟ ديگان سؤال آنكَ آوزندن كوچكەگنه چغا آلدى.

ــ خوشنه بلەن جينەستەنى اوغرى اوتروب چقدى؛ بز آنى باقچەده طوتدق... سزگه نى بولدى خوجەبن؟

حليم بوولوب اوزينكَ ايزووينه يابشقان، ايزوون اۆزەرگه طرشا ايدى. ينه بر ايكى سيكونددن اول ييرگه يغلوب، بيرده تەگەرى باشلادى. خدمتكار تيزگنه خورجوننى طاشلاب حليمنكَ بيلباون، تويمەلرن چيشدى وآنكَ بيتينه ايكنچى خدمتكار بلەن برگه صو بوركوب، آنى كوتەروب اۆيگه آلوب كروب چيشندروب اورنغه ياتقرديلر. حليم شول ياطووندن ١٥ كونلەب وقتقه قدر عقلدن صاتاشوب آوردى.

زينب خوشنه بلەن جينەستەخان روسيه تبعەلرى بولغانلقدن آلارنكَ ئوترلولرى نيندى رەوشده بولغانلغى حقنده روسيه كونصولستۆاسى طرفندن تفتيش ياصالغان وتييشلى پراتاكولى ترتيب ايتلگان ايدى. پراتاكولده شولاى گورسەتلە:

« روسيه ايمپيريەسينكَ غولجەدەغى گينيرالنى كونصولينكَ فرمانى بوينچه ـ مين، كونصولستۆانكَ سركاتبى، روسيه تبعەسى تارانچى خاتونى زينب عادل آخونوۆانكَ هم آنكَ قزينكَ قزى جينەستەخان عاصم

آخونوﯓانڭ اوتورلولری حقنده اۇشبو تفتیشنی یاصار اۇچون عادل آخونوﯓانڭ اۇیینه باردم.

عادل آخونوﯓانڭ اۇیینڭ ایشگی آچق. اۇینڭ آلدندەغی بارانلق (نیراسکەدە) کوکرەگندن ۳ ییرندن پچاق بلەن چەنچوب اوتورلگان عاصم آخونوﯓا قانغە بویالوب یاتا. آنڭ اۇستندەگی کولمەگی بر نیچە ییرندن برتلغان، بر قولیدە پچاق بلەن کیسلگان بولغانلقدن اول عادل آخونوﯓانی اوغری اوترگان وقتدە کشیلر چاقررغە دیب بوندە چققان واوغری آرتندن چققاچ آنڭ بلەن بایتاق وقتلر کورەشکان بولووی احتمال طوتلا. لکن عاصم آخونوﯓانڭ صول قولینە ماتیریەدن یاصالغان صنعی چەچەك طوتوب، آنی کوکرەگینە قسقان حالدە جان بیرگان بولووی بر آز مسئلەنڭ آڭلاشلووین چیتنلەشدرە. اول چەچەك عاصم آخونوﯓانڭ قولندە باشدە اوق بولوب، اول اوغری بلەن کورەشکاندە بر قوللابقنە کورەشکانمی، یاکە اول چەچەکنی بارالانوب یقلغاندن صوڭغنە قولینە برەر ییردن ئلەکدرگانمی، معلوم توگل. عاصم آخونوﯓا ئولگان. دوقترنڭ ئەیتووی بوینچە، اول توننگی ساعت ۲لردە جان بیرگان بولورغە تییش.

اۇینڭ اچندە جەیلگان اورن شول کیلش یاتا، نەرسەلردە کوب چووالماغان. شول سببدن اۇی اچندە کوب کورەش بولماغاندر، دیب اویلانلا. عادل آخونوﯓا یاتقان توشەگندە بوغازلانغان حالدە یاتا. اوغری آنی یا یوقیدە وقتدە، یاکە اویانوب قچقرا باشلاغاچدە باروب بوغازلاغان بولورغە تییش. عادل آخونوﯓا ئولگان. آنڭ ئولووی، دوقترنڭ ئەیتوونچە، عاصم آخونوﯓانڭ ئولووندن برەر ساعت ئلك بولورغە تییش.

عادل آخونوﯓانڭ کورشیسی علی‌الله بای خیراللیننڭ خدمتکارلری تارانچی باقی عیدبایف بلەن قرغز بوطابای آطابایف قزان تاتاری حسن داودف هم اوفا باشقردی حارث بیکبایف (اوغرینی طوتوچیلر) اۇشبو سوزلرنی سویلەدیلر:

«بز کون یلی بولغاناقدن ئوی توبه‌سنده یوقلی ایدك. کیره‌ك بولسه نیتسه دیب، بز داۋیرننیبز حلیم موسیننك ٢ کوپشه‌لی آخوطا ملطغن هم بر تاپانچه‌نی اوز بز بله‌ن آلوب چغوب یاتقان ایدك. طنچقنه یوقلاغانده کینه‌تدن عاصم آخونوۋانك «اوغری، اوتره‌لر!» دیب آچی طاوش بله‌ن بارانلقده قچقرغانن ایشتدك. باربزده سیکرشوب طوردق‌ده، حارث بیکبایف ریۋالۋیرنی، باقی عیدبایف آخوطا ملطغن کوته‌روب، آتابایف بر قوروق (٤١) طوتوب باقچه‌غه سیکروب توشدك. حسن داودفنك ئیلیکتر یچسکی کسه فاناری بار ایدی. اول فانار طوتوب بارانلقنی یافتدتدی. بیکبایف بله‌ن عیدبایف ملطقلرن شول یاققه توبه دیلر. اوغری اول وقتده بیرده عاصم آخونوۋاغه پچاق بله‌ن چه‌نچه ایدی. کینه‌تدن اوط یاقتیسی توشکاچ اول آیاغینه باصدی‌ده آبدراب قالدی. پچاغی قولنده ایدی. بز آگا «پچاغگنی طاشلا، حاضر آطوب اوتره‌بز» دیب باربز بر یولی قچقردق. اول پچاغن اوطقه طابا اوچی بله‌ن ارغتدی. پچاق داودفنك یاننده‌ن اوتوب کیتدی. شوندن صوك بز قورقمیچه دورتبز یه‌نه‌شه‌له‌ب آگا قارشی باراباشلادق. اوزینه ٢ ملطق توبه‌لگاننی کورگاچ اول قاوشادی هم تز له‌نوب یاگاغینه بارماغن قویوب کورسه‌توب: «موڭنه بو ـ طامغا؛ بونی مینم یاگاغمه قطای مأمورلری صالدیلر. بوندی طامغا صالنغان بر کشی ینه بر مرتبه طوتلسه هیچ بر حکمسز آگا ئولم جزاسی بیرله؛ مینی ییبه‌رگز، اوترتمه‌گز!» دیب یالنا باشلادی. آطابایف آنك یالبارولرینه قارامیچه آگا قوروق صالوب آنك ایکی قولی بله‌ن موینن بر یولی قوروقفه ئه‌لکدروب طارتدی. شول وقتده باشقه‌لاربزده آنی باروب طوتوب به‌یله‌ب آلدق وبه‌یله‌ب آلو بله‌ن طوب طوغری کونصولستۋاغه کیتردك».

---

(٤١) قوروق = قازاق (قرغز)لرنك قرده آطنی قووب موینینه بووب صالوب طوتا طورغان اسبابلری.

اوتروچی کشیدن ترجمان آرقلی صوراشدغمده اوتروچی اوزینك عادل آخونوڤانی طالار اوچون کرگانلگن، عادل آخونوڤا اویـانوب قچقرا باشلاو سببلی آنی بوغازلی باشلاون، شول وقتده کینەت ایشك آچلوب، اویدن برەونك چغوب کیتکانلگن هم قچقرا بـاشلاغـانلغن، شول سببدن عادل آخونوڤانی بوغازلاب، تیزرەك بارانلققه چغوب آندەغی قچقروچی قزنی اوترگه کرشکانلگن، لکن قزنك بایتاق کورەشکانلگن، نهـایت آنیده اوترگانلگن اقرار ایتدی. اوتروچینك اسمی طوردی آخون، آناسینك اسمن بلمی(٤٢). اوزی کاشغر صارتی بولوب، قطای تبعەسی.

بو اوغرینك قیافتی اوتکان یـل غولجه یانندەغنه اوترلگان تاشکند صارتی عبد القیوم خوجه عبدالله خوجەیوفنی اوتروچی کشینك علی الله خیراللیننك داڤیرننویی حلیم موسین طرفندن کورسەتلگان قیـافتینه بیك اوخشاسەده، اول اوغری اوزینك عبد الله خوجەیوفنی اوترگانلگن اقرار ایتمی.»

بو پراتاکولنك توبەنینه کونصول طرفندن شوندی سوزلر یازلغان: «اوغرینی خیراللین داڤیرننویی حلیم موسینگه کورسەتوب، آندن اوتـگان یل عبدالله خوجەیوف آطنده کورگان اوغری شولمی ایدیکن صورارغه. کونصول (امضا)»

حلیم آوروب یاتقان وقتده آنی کونصولستوڤاغه چاقروب دعوتنامه کیلگان وعلی اللهبای اوزی کونصولستوڤاغه باروب حلیمنك آورو ایکانلگن

---

٤٢) کاشغرلیلردن بیك کوب کشیلر اوزلرینك آتالرینك اسملرن ویەشلرن بلمیلر. بونك بر سببی نادانلق، قارالق بولسه، ایکنچی سببی شول: کاشغر اطرافی ١٩ نچی عصرده بیك کوب قانلی واقعەلر کیچرگان. آندەغی امیر، خان، شاه وفلانلر هر ٣-٤ یلغه بر آلماشنوب طورغانلر. شول وقتده عسکرلر بر کوننی نکاحلانوب اویلەنگانلر؛ ایکنچی کون خاتونلرن آیروب کیتکانلر یا که صوغشده ئولوب، طول قالدرغانلر. کوب وقتده خاتون ایرینك اسمنده اونوتماسلق ایتوب ایسینه آلا آلماغان.

ئەیتوب قایتقان ایدی. قطایدە کوب مرتبەلر واق جنایتلر اشلەب طوتلغان کشینك صول باق چیگەسینە نی اشلەسەكدە بتمی طورغان ایتوب یەشل طامغا صالوب ییبەرەلر. بوندی طامغاسی بولغان کشی بنە بر مرتبە طوتلسە، آنكا هیچ کیچکدرمیچە، حکمسز نیسز، ئولم جزاسی بیرلەدر. زینب خوشنە بلەن جینەستە خاننی اوتروچی اوغری‌دە قطای تبعەسی،طامغالی اوغری بولغانلقدن، آنكادە حکمسز ئولم‌جزاسی بیرلورگە تییش ایدی. لکن کونصول، عبدالله خوجەیوفنی اوترگان اوغری شولمی توگلملگن بلور اوچون، اول اوغریغە حلیم سلامتلەنوب، آنی قاراغانچیغە قدرلی ئولم جزاسی بیرمی طورونی قطای مأمورلرندن اوتندی وحلیمنك خوجەسی علی الله بایغە «حلیم سلامتلەنوب یوری باشلاغاچدە کونصولستواغە کیلسون» دیب ئەیتوب ییبەردی.

IX

حلیم ۲ آطنا چاماسی صاناشوب آوروب یاتقاندن صوڭ بردرجەدە سلامتلەنگان، لکن بیك یابغوب، آکرالانوب قالغان ایدی. شولای‌دە خوجەسینك قات ـ قات قولاغینە طوقووی، آطلاغـان صاین آنك وظیفەسن خاطرینە توشرووی سببلی آز ـ آزلاب اوزینك وظیفەسن اوتی باشلادی وخوجەسینك ئەیتووی بوینچە بر کوننی ایرتە ساعت ۱۰ دە کونصولنك محکمەسینە باردی. کونصول محکمەسینە اول کرگان وقتدە آندە کونصولنك سرکاتبندن باشقە کشی یوق ایدی. حلیم بیك یابقان بولسەدە کونصولنك سرکاتبی آنی طانودی وآنكا کورشکاچدە:

—— بلطر عبدالله خوجەیفنی اوترگان اوغریغە اوخشاغـان بر اوغری طوتلدی. اول اوغری قطای تبعەسی بولغانلقدن حاضر قطای زندانندە یاتا. حاضر سزنك بلەن ایکیبز اول اوغرینی باروب قاراربز. سین عبدالله خوجەیفنك آطندە کورگان اوغری شولمی توگلمی ایکانلگنی

ئەیتورسك. آندن صوڭ قطایلر اول اوغرینڭ باشن کیسەچکلر؛ چۈنکە اول سزنڭ کورشیگزدەگی تارانچی خاتونن هم آنڭ قزینڭ قزن اوترگان، دیدی.

— ایبو. اوترگان! عبدالله خوجەیغنی اوترگان اوغری‌دە شول!

— سین آنی طۇتلغاچ کوردڭ مونی؟

— کورو نیگە حاجت؟ بولای‌دە بلەم؛ شول!

— عجب! شولای‌دە باروب قارارغە تییش؛ چۈنکە پراتاکولنی تماملار اۈچون باروب قاراو شرط.

بو سوزلردن صوڭ کونصولنڭ سرکاتبی کونصول یانینە کروب، آندن قطاینڭ تۈرمە باشلغینە کوبدن ترجمان طرفندن قطایچە یازلوب، کونصول طرفندن امضالانوب قویلغان کاغدنی آلوب چقدی هم کونصولنڭ امری بوینچە آلارغە ترجمان‌دە قوشلغاندن صوڭ آلار ئۈچەولەب کونصولدەغی خزینە آطلرینە اوطروب، کونصول یاننده‌غی کانۋویدن ایکی آطلی قازاق (کازاچی عسکر) ایيەرتوب قطای زندانینە کیتدیلر. آلار اوّل باروب زندانلرنی ادارە ایتە طۇرغان مأمورنی «شاڭ - گەن»نی کوردیلر. اول روسیە کونصولستۋاسندن کیلگان کشیلرنی کورو بلەن اورنندن طۇروب قارشی کیلوب، ئیلوب سلاملاب آلارنی قارشی آلدی وترجماننڭ سوزلرندن مقصدنی آڭلاغاچ حاضر اوك آلارنی زندانغە اوزی آلوب کیتدی.

«یامول» دیب آطالا طۇرغان قطای زندانی «شاڭ - گەن» طۇرا طۇرغای اۈی بلەن بر اورندە بولوب، آنڭ ایشك آلدندن «شاڭ - گەن» ایشك آلدینە بر نیچە قاپقا اوتوب کرە طۇرغان یول بار ایدی. حلبملر شول بۇرولشلی - بۇرولشلی یوللر، بیبك - بیبك قاپقالردن اوتوب قارانغیراق‌قنە بر اۈیگە باروب کردیلر. بو اۈینڭ یارتیسی عادی بر سرای کبك نەرسەدن عبارت بولوب، استینالرندە

يوغار يراق ايتوب اويلغان، پيالا اورنينه كاغد ياپشدرلغان تەرزەلرى بار ايدى. قالغان يارتيسى ايسه، بۇتونلەى تەرزەسز بولوب، يافتى يارتيسندن جوان آغاچلردن ياصالغان رەشەتكه بلەن آيرلغان ايدى. بو رەشەتكەنك اچكى ياغندە آرقلاب، كيبوب، صارغايوب بتكان، چەچلرى، صاقال، ميبقلرى اوسوب وحشى كبك بر توسكه كرگان، بلكه بر نيچه يللردن بيرلى برده يوولماغان بولغانلقدن يوزلرى آدم يوزينه اوخشاماسلق بر قيافتكه كرگان بر نيچه محبوس رەشەتكه ياننده بولارغه قاراب طوررالر ايدى. شولار آراسنده حليمنك توشينه ۳ مرتبه كرگان وشهيد مزار ياننده‌ده اوچراغان اوغرى‌ده بار ايدى. حليم آنى گورگاچ بلشميچه، اوزندن صوراونى‌ده كوتميچه، بارماغى بلەن كورسەتوب،

— ئەنه، ئەنه اول! شول، شول! ديب قچقردى‌ده، ئەلل نيگه يارصوب كيتكانلگندن يغلماس اوچون استيناغه طاياندى. اگرده حليمگه بوەر سؤال بيرسەلر، اول جواب بيررلك حالده توگل ايدى. آنك يورەگى قورقوده، تنگى اوغريغه دشمانلق‌ده باصقان ايدى. لكن بختكه قارشى آنگا هيچ بر سؤال بيرمەديلر. كونصولنك سركاتبى بلەن ترجمانى شول حليمنك ۲ آوز سوزى بلەن قناعتلەنديلر. قطاى مأمورينه ايسه، حليمنك آنى طانو - طانوماونك اهميتى يوق ايدى. چونكه حليم طانوسه‌ده، طانوماسه‌ده، اول «ايمگەك» اوغريننك كونى حليمنك آنى كيلوب قاراوى بلەن طولغانلغن اول بلە ايدى. ترجمان قطاى مأمورينه حليمنك اوغرينى طانوغانلغن ئەيتكاچ، مأمور آندن:

— ايندى شايد ميگا بو اوغريغه خاننك عادل حكمن كورسەتورگه ممكندر؟ ديب صورادى. ترجمان بلەن سركاتب آنگا اوز طرفلرندن بر نەرسەده ئەيته آلماغانلقلرن، كونصول بو حقده خبر ايتەچگن بلدرديلر. مأمور آلارغه:

— ممكن بولسه تيزرەك خبر ايتلسه ايدى؛ مين جزانى ايرتەگەاوك تعيين ايتمكچى بولام، ديدى.

حلیملر کیلگانده‌گی کبك اوك ایتوب ینه کونصولسنڭاغه نابندیلر. سرکانب حلیمنی «کونصول، بلکه اوزگزدن صورار» دیب محکمه‌گه آلوب کیلگان بولسه‌ده، اوزی کروب کونصول بله‌ن سویله‌شکاندن صوڭ چقوب حلیمگه:

— سزگه حاضر اویگزگه قایتورغه ممکن؛ کونصول اوزی صورامی. اول حاضر «شاك ـ گه‌ن»گه اوغرینڭ ایندی کونصولستڭا اوچون کیره‌گی یوقلغن بلدررگه قوشدی؛ ایرته‌گه آنی تگی دنیاغه ییبه‌ررلر ایندی، دیدی. حلیم بر سوزده ئونده‌شمیچه باشن اییوب چقوب اویلرینه قایتوب کیتدی. اوینه قایتوب بیتووی بله‌ن حلیمنی خوجه‌سی اشکه قوشدی. اول کیچکه قدرلی برده اویلارغه وقت طابا آلمادی. کیچ بله‌ن‌گنه بیك آروب، حالدن طایوب اول اوز بولمه‌سینه کره آلدی. جینه‌سته اوترلگان کوندن ئه‌لیگه قدرلی حلیمنڭ صاتاشمیچه، اوز عقلی، اوز باشی بله‌ن اوتکه‌رگان تونی یوق ایدی ئه‌لی.

بو کونگه قدر اول یوقلاغان وقتده خوجه‌سی نوبتله‌ب قاراولغه آنڭ بولمه‌سینه کشی قویا، حلیمنی بولمه‌سنده یالغز قالدرمی ایدی. عقلسزلانوب اوزینه یاکه کشیگه برء‌ر اش اشله‌مه‌سون دیب، آنڭ بولمه‌سندن پچاق وباشقه شونڭ کبك قوراللرنی همه‌سن‌ده یه‌شرگانلر ایدی. ذاتا حلیم بو کونگه قدرلی ره‌تله‌ب کشی بله‌ن سویله‌شمی‌ده، آشامی‌ده ایدی. اول بو کوننی‌گنه، طشقه چقوب یوروب واشله‌ب نورلی تأثیر آلغاندن وآرغاندن‌می، نیدندر، یاخشی‌غنه آشادی وآش یاننده عقللی کشیلرچه سویله‌شکه‌له‌ب‌ده اوطردی. اول بوگون اوزینڭ کامل عقلنده ایدی. شول سببدن اول آشاب ـ اچوب اوز بولمه‌سینه کرگان وقتده آنی صاقلارغه تعیین ایتلگان خدمتکار آندن:

— مین چقیممی؟ یاکه سینڭ یانگده اوطریممی؟ دیب صورادی. حلیم اوزینڭ صاتاشوب یورگانلکلرن باشقه‌لردن ایشتوب بلگان

ایدی ایندی. شول سببدن اول یالغز قالسام ینه صاتاشورمن، دیب اویلاب، آکا:

— سین مینم بولمه‌ده، مینم بله‌ن برگه یوقلا، اوطنی سوندرمه‌بز، دیدی. خدمتکار آننك «یوقلا» دیگان سوزندن شبهه‌له‌نسه‌ده، شبهه‌سن بلدرمه‌س اوچون، کوکلندن یوقلامیچه یاتارغه قرار بیروب، چیشنوب یاتدی. حلیم‌ده یوقلارغه دیب چیشنوب اورنینه یاتدی واوط یاقتیسنده اویغه طالدی.

جینك کوکللی گنه، آزراق صالقنچه‌راق قنه تونده باقچه‌نك تورنك گی چیبه قواقلقلری آراسنك بالچقدن یاصالغان اوطرغچده ایکی گه‌وده بر ـ برسینه صرلشقان حالده اوزلرنده حیات اثری بارلغن بلدرمه‌سلك درجه‌ده حرکتسز اوطرالر ایدی. چنداندە بو ایکی گه‌وده اول وقتلرده جانسزلر کبك بر نه‌رسه‌نی‌ده سیزمیلر، تیك اول ایکی «جان قابغی» نك کوکره‌کلرنده بولغان یوره‌ك دیگان‌قان کیسه‌کلری گنه یش ـ یش تیبوب اوز آرا سویله‌شه‌لر، اوز آرا سرله‌شه‌لر ایدی. اول ایکی «جان قابغنده» غی یه‌ش جانلر آقرنغنه ایسکان طاك جیلینك چه‌چه‌کلردن کیترگان خوش ایسلری بله‌ن ایسروب، یاقنده‌غی آرقده چلتراب آققان صو طاوشی وچیبه قواقلقلری آراسنده صایراشقان صاندوغاچلرنك طاوشلری موزیکاسی بله‌ن لندله‌نوب، باش اوستینه آوارغه طورغان کبك طورغان تیه‌ن ـ شان طاوی اوستنده‌گی مه‌نگیلك قارلرده آی یاقتیسینك یالتراب کوز چاغلدروب طورووی منظره‌سندن، طاونك عظمتندن، مهابتندن، کورنشنك گوزه‌للگندن، طبیعتنك قوت وهیبتندن تمام یوغالغانلر؛ اول جانلر، شول طبیعتنك آغاقنده اوزلرن دیگزده یوزگان، لکن بر ـ برسینه آیرلماسلق ایتوب برکتلگان ایکی کچکنه آغاچ کیسه‌کلری کبك یوغالوب یوزه‌لر، اوچالر ایدی.

«جان قابقلری» بولغان گەودەلردە، یوغاریدە ئەیتلگانچە، حیات اثری سیزلمی، کوکرەکلر کوکرەکمە، ایرنلر ایرنگە یالغانغانلر، کوزلر یوملغان، قوللر نق چلبرلر کبك گەودەلرنی چورناغانلر ایدی. شول وقتدە قز یوقیدن اویانغان توسلی آقربن‌غنە کوزن بارتیلاش آچدی‌دە، بر قولی بلەن یگتنك باشندەغی شاقتی‌غنە اوزون چەچلرن سیپی باشلاب:

— حلیم! اوشبو ساعتدە، اوشبو مینوتدە، سینك قوچاغکدە، قوینکدە وقتدە، سینك یورەگکنك تیبکانن ایشتوب، سینك طامرلرکدەغی قاننك حرکت ایتولرینە قدرلی سیزوب، سینك کوکلکدەگی بار اویلرکنی یوزکدە اوقوب، بلوب اوطرغان وقتمدە مینم قارشمغە عزرائیل کورنوب کیلسەدە «مین سینك جانکنی آلام» دیسە، مین آکا: «مین سیندن قورقمیم: آلا آلسەك آل!» دییور ایدم. چونکە، کوچلی محبت بلەن بر-برسینە صرلشقان ایکی گەودەنك برسینك جانی آلنسەدە، قالغان برجان ایکی گەودەنی بریولی یوروتور ایدی. نیندی کوکللی بولور ایدی، حلیم جانم! بزعمر بویینە شولای بر-بربزگە صارلشقان کوبی یەشەر ایدکدە، وقتی بیتکاچ ایکبزگە بر بولغان جان بریولی چقوب کیتوب بزبرگە ئولەر ایدك. عمر بویی برطوتاش بولوب یەشەگان بولغاچ، اولگاندن صوك ایندی بزنی آیرماسلار ایدی. شولای بر-بربزگە صارلشقان کیلش کومەرلردە ایدی. شولای بیت؟

شول سوزی بلەن قز یگتنك ایکی یاق بیتینە ایکی اوچن قویوب آنك کوزلرینە طوب طوغری قاراغاچ، یگت آکا:

— اوپ مینی، جینەستە، اوپ! ایرنلرمنی قاناتقانچی، صولووم بتوب، هوشسز بولوب یغلغانچی اوپ! دیبە ایدی. شول سوزلرنی ایشتکاچ قز یگتنك موینینە صارلوب اوبە باشلادی. لکن یگتنك هوشی کیتودن ئولك اوزی یگتنك بلەگینە بوتون گەودەسی بلەن صالندی. یگت دە آنی کوتەروگە کوچی بیتمەگان توسلی آنك گەودەسی

بلەن برگە اوطرغچنڭ ياننده‌غی يەشـل اولەن اۈستينه يغلدی. آلار
بختلرندن بوولالار، شولای‌ده بر-برسينه نغراق صارلالار ايدی. تيەن-
شەن طاوبنڭ آرتندن‌راق‌ننه بولارغه قاراب طۈرغان، فضاده يۈرگان
سيارەلرنڭ ايڭ ئۈيالچانی بولغان آی، بو منظرەنی قاراب طۈروغه
اۈيالوب، آق بولوط آرتينه قاچدی.....

برائت كيچەسی ايدی. تۈن اورتالاری ياقن بولسەده،
اورام خلق بلەن طولی ايدی. طارغنه اورامنڭ نەق
اورتاسـنده اورام بويی بلەن بر-برسندن ٢٠ــ٢٥
آدوملر چاماسی اورنلرغه ظور-ظورغنه ايتوب اوط ياقغانلار؛ بالالار،
يەش اوسمر يگتلر شول اوطلرنی سوندرميچه، يانولرنده دوام ايتدرر
اۈچون شول اورام‌لردەغی يۈرط صابن كروب اوطنلقلرندن چبق-چابق،
صالاملر وباشقه باغارغه‌يارقلی نەرسەلر طاشيلر وقوچاق قوچاق كوتەروب
كيلوب اوطقه طاشيلر ايدی. اوط گوژ-گوژ كيلوب يانا، يالقنی بلەن
بۈتون اورامنی ياقترتا، ئەلله قايلرغه قدر اۈچقنلرن اۈچۈرا ايدی.
اوطلرنڭ ئەيلەنەلرنـده جيبلغان خلقلر باريسی برگە قوشلوب، تۈرلی
طاوش بلەن كۈيلەب «وەش‌شەمسی وەزوخاخا» ديب «سورة الشمس»نی
اوقيلار، شول وقتده تارانچی بالالری، يگتلری وحتی اورتايەشلردەگی
كشيلردن بعضيلری‌ده يوگروب كيلوب اوط آرقلی سيكروب چغالار
ايدی. بو منظرەنی قاپقا تۈبلرنده، آرق بويلرنده خاتون قزلرده قاراب
طۈرالر، يانلرينه يەش اوسمرلر كيلسەلر آلارغه «بار اوتدن سيكر!
گناهلرڭ توگولور» ديب ئەيتەلر، تگی يەش اوسمرلرده يوگروب
اوط تيرەلرينه گيتەلر ايدی.

شول وقتده اورام بويندەغی بر تەبەنەك كنه اۈينڭ توبەسينڭ
چيتنده جەيلـگان كيبز اۈستينه كوكرەكاری آستينه يومشاقلق اۈچون

منده‌رلر صالوب یوز توبه‌ن یاتقان بر یگت بله‌ن بر قز بر - برسینه بیك یاقن صرلاشقان حالده اوطدن سیکرو منظره‌سن تماشا ایته‌ر، آزغنه وقت اورامغه قاریلرده آندن صوك بر - برسینه قاراشوب جلمایشالار، اوبشه‌لر، بر - برسی بله‌ن شایارشالر ایدی. اول آراده اورامده خلق ینه شاولاشا باشلی، اوطدن سیکرو قزوب کیتئوب، تورلی طاوشلر، گولکیلر قوبا، اول کولکیلرنی قارار اؤچون آلار ینه کوزلرن اورام یاققه یونه‌لدره‌لر ایدی. شاوشو آزغنه طنا توشکاچده آلار ینه اورامنی اؤنوتالار، اوز باشلرینه‌غنه قالوب، اوز محبتلرن، اوز راحت وسعادتلرن گنه کوره‌لر، بر - برسینك یؤره‌کلری تیبکاننی گنه ایشته‌لر، کوزلرن یارتیلاش یؤموب، ایرنلرن بر - برسینه یالغاب اوز یؤره‌کلرنده‌گی یالقنلی اوطنی کؤچه‌یته‌لر، شول اوطنك ئه‌یله‌نه‌سنده کوبه‌لك کبك اؤچوب یوریلر ایدی. اورامده‌غی منظره‌نی قاراب طورغان بر وقتده یگت قزغه:

— جینه‌سته! اورامده اوطدن سیکروب گناه توگه‌لر؛ سین بونده اوزگه نامحرم بولغان مینم قوچاغمده یاطوب گناهقه باتاسك. بو گناهلرگنی قایچان توگوب بتررسك؟ دیدی. قز بوگا قارشی:

— مینم اوطم سین؛ مین هر کوننی سینك یانگغه کیلوب گناهلرمنی توگه‌من. گناهلرمنی توگوگنه توگل، اوط یانده کیچ بله‌ن اؤچقان کوبه‌لك کبك، مین سینك یانگده قاناتلرمنی‌ده کویدردم ایندی، دیدی. یگت آگا قارشی:

— ئه‌لله آگا اوکنه‌سكده‌می؟ دیگان سؤالنی بیرگان ایدی.

قز، اوپکه‌له‌گان توسلیره‌ك:

— حلیم! دیدی‌ده یگتنك قوچاغنده یوز توبه‌ن یاتقان بیرندن چالقاسینه ئه‌یله‌نوب، آنك کوکره‌گی آستینه تمام کروب بتدی واورامغه طابا صوزلوب قاراب طورغان بیرندن یگتنك باشن قوچاقلاب

اوزینه طابا طارتوب گیتروب، ایرنندن اوبه باشلادی. اول اوزی اوبه آنڭ اوط شیکللی اسسی ایرنلری:

ـ بو!... اوتر مینی! مین رضا! دیه ایدی. شول وقتده اورامدەغی اوطلرنڭ آزقلری آزایغانلقدن، یوغاریغه طابا صوزلغان اوزون یالقن تللری قسقارغان، اوی توبەسن شافتی اوق قارانغیلق باصقان ایدی. اورامدەغی خلقلرنڭ شاو - شولاری‌ده بر یولی تمام باصلغان، اورام تمام طنغان کبك طویولدی. یگت‌ده قزنڭ کوکرەگی اوستینه کوکرەگن قویوب، قزغه صارلغان ایدی......

بولار، بولاردن باشقه ینه ببك کوب کوڭللی اوتکەرگان کونلر، قدرلی مینوتلر حلیمنڭ کوڭلندن برەم - برەم اوتدیلر. حلیم آلارنڭ باریسن‌ده حاضر اوزی کورگان کبك ایتوب کیچردی، حاضر شول قدرلی مینوتلرنڭ کیری قایتماسلق بولوب یوغالغانلقلرن، اول، عقلندن ینه شاشماس اوچون اویلاماسقه طرشدی. بر درجەده بو اشنده اول موفق بولا آلسەده، هنوز آنڭ کوڭلی کیتك، جینەستەسی یوق، مەنگیگه یوغالغان ایدی ایندی. اول اوزینڭ کورەده توش کوروب اویانغاچده آطینه منوب غولجەغه قاراب چاپماغانلغینه، جینەستەنی قوتقاروغه چابماغانلغینه اوکندی. آنڭ کوڭلینه «جینەستەنی قوتقارا آلماسام آنڭ ئولی گەودەسن بیر آستینه کرگانچی کورر ایدم. بلکه آنڭ ئولی گەودەسن قوچاقلاب جلطور، آڭا یاڭادن جان کرتور ایدم، یاکه آنڭ یاننده یاتوب ئولگان بولور ایدم...» دیگان اوی‌ده کیلدی. شوندی خیاللار، اویلار آراسنده آنی یوقی باصدی.

یوقی آراسنده اول، توشنده جینەستەنی باقچەتورنده چیبەقواقلقلری

یانندەغی اوطرغچدە کوردی. جینەستە آکٗا قاری، کۏلە و:

— حاضر ایکی گەودەگە بر جان تۏگل، بر گەودەگە ایکی جان. مینم جانم سینڭ بلەن برگە؛ سین حاضر ایکی جانلی کشی؛ سین حلیمدە، جینەستەدە. سین یانما، طۏر! بار، مینی اوزکٗدن آیروچیدن مینم ئوچم آلنغاننی قارارغە بار! دیبە ایدی.

آنڭ قارا چەچلری آراسینە «قزل گۏل» (روزا) قسدرلغان ایدی. حلیمدە آکٗا قاراب یلمایا، آنڭ چەچلری آراسندن قزل گۏلنی آلمقچی بولا، لکن حلیم قولن صوزغان صاین جینەستە آندن یراقلاشا و آکٗا:

— آلما، اول گۏل صولا؛ آندە اۏی آلدندە مینی برنچی کورگان وقتدە سین میکٗا طاشلاغان صنعی چەچەك بار؛ شونی باروب آل، اول صولمی... دیبە ایدی.

حلیم بۏندن باشقەدە تۏشلر کورسەدە، ایرتە طۏرغاچ آلارنڭ برسندە خاطرلی آلمادی. تیك اۏشبو تۏش کنە آنڭ خاطرندە بیك آچق ایدی. اول صنعی چەچەکنی خاطرلەب خوشنەنڭ بارانلغینە (تیرراسکەگە) یۏقیدن طۏرغاچدە کردی و آندەغی قانلر ایندی کوبدن یوولغانلر بولسەدە، بارانلقنڭ چیتندەگی اورمە گۏل آراسندن اوزینڭ جینەستەنی برنچی کورگاندەگی ارغتقان صنعی گۏلن طابوب کسەسینە صالدی. آندە آزراق کیبکان قان طاپلریدە بار ایدی.

X

ئۏلکٗکی زمانلردن بیرلی قطایلردە گناهلرن اقرار ایتمەگان جنایتچیلرنی تۏرلی جزالر بلەن جزالاب، ایکی قولن بلەزکدن بر آرقان طۏشاوغە بەیلەب، بارماق باشندن آطلوب قان چققانچیغە قدرلی طۏشاونی بۏرغچلاو، طرناق آستینە قامش شرپی قاغو، قزاندە قایناتلغان اسسی قۏمنی آرقا سۏیەگی اۏستینە باصو، باش توبەسینە صالقون صو طامچیسی طامزوب طۏتو، آیاغینە آور طاش بەیلەب، قوللرندن یوغاربغە آصو

کبك جزالر بلەن عذابلاب اقرار ایتەرگە مجبور ایتکانلکلری، گناهلرن اقرار ایتکاندن صوڭ ظور جنایتلر اۉچون آصو، بووو، باشن چابو کبك یوللر واسطەسیلە ئۉلم جزاسی بیرگانلکلری معلومدر. ئۉلم جزاسینڭ آنده ینه بر تۉرلیسی، ایڭ قورقنچی بار، که اولده جزاغه حکم ایتلگان کشینی طارتشدروب اوترودر. ئۉلمگه محکوم کشینڭ بر آیاغینڭ تزدن توبەن اورننده ۷ ـ ۸ ییردن نچکەگنه باولر بلەن قسوب بەیلیلرده، شول باولرنڭ توبەنگی یاغندن، طوبق یانندنغنه آیاقنڭ آرتندەغی سڭرنی کیسەلر. سڭر کیسلگاندن صوڭ هر کۉننی آیاقنی قسوب بەیلەگان باولرنی برەم ـ برەم کیسەلر. باولر تمام کیسلوب بتکانچی عادتده کشی چدی آلمی، طامرلری طارتشوب ئۉلەدر. ئۉلم جزالرندن باشقه جزالرده، قطای مملکتننده ییکل توگل. مثلا عیبلینڭ موینینه آغاچ قامط کییرتوب، بر نیچه یللر آنی شول قامط بلەن یۉررگه مجبور ایتو. آغاچ قامط دیگانلری قالۉنلغی ۳/۴ ۋیرشوك چاماسی، ظورلغی بریارم مربع آرشین چاماسی، اورتاسنده موین کروب طۉررلق تیشکلی اینوب یاصالغان طاقتادن عبارت. بو طاقتانڭ موین کره طۉرغان تیشگی یانی شودروب آچلوب، باشقه کیگزلەده، یاکادن یابلوب برکتلوب قویلا. شول ظور اۉستەل قدرلی طاقتانی معیوب بر نیچه یللر کوتەروب یۉررگه، شول طاقتا بلەن آشارغه، اچەرگه، یوقلارغه مجبور.

بۉندن باشقه ینه تیمر طایاق طاغوب ییبەرلگان معیوبلرده بولا. تیمر طایاق دیگانلری ۳ آرشینغه یاقن اۉزونلقده، بلەك یوانلغی تیمردن عبارت. بو تیمرنڭ بر باشی چلبر بلەن بر آیاققه برکتلگان. ایکنچی باشینه موینغه طاغلغان چلبرنڭ بر باشندەغی بۉجرا کیگزلگان. لکن بو موینده‌غی چلبرنی موینەن چغارو ممکن بولماغان کبك آنڭ باشندەغی بۉجرانی تیمردن چغاروده ممکن توگل. کشی ییرگه اوطرغان وقتده تیمرنڭ بۉجراسی تیمر بویی توبەن تۉشوب، تیمرنڭ یوغاری باشی

آرتقه طابا باصادر. شول سببدن تیمر طایاق طاغلغان کشی استینا بویندن باشقه اورنغه اوطرا آلمی.

اوّللرده قطایلرده ئولم جزاسن بیرو بیك طنطنه‌لی ودهشتلی ایتوب اشل‌نمکده بولغان. جنایتچیگه ئولم جزاسی بیرلودن بر کون ئلك معیوبنی بر آرباغه به‌یله‌ب اوطرتوب، آنك نیندی جنایت اشله‌گانلکی واوله‌رگه نی اوچون محکوملکی حقنده صاری کاغذگه ظور حرفلر بله‌ن یازلغان اعلاننی آنك آرقاسینه طاغوب، آنی شهر بویینه یورتوب چغا طورغان بولغانلر. خلقنك اعتبارن بواشکه جلب ایته‌ر اوچون آلدان سرنایچیلر، بورغیچیلر بورغیلر، سرنایلر قچقرتوب یوریلر بولغان. لکن صوڭغی (١٩٠٢ - ١٩٠٨ نچی) یللرده ایندی بولای اشل‌نمی ایدی. ئولم جزاسی یه‌شرن اورنده یاصالماسه‌ده، هر وقتده معلوم بر اورنده (غولجه کریپوستینك «کوره دروازه‌سی» دیب آطالا طورغان غرب طرفقه چغا طورغان قاپقاسی یاقننده) یاصالسه‌ده، ایرته بله‌ن ایرتوك یاصالا ایدی. لکن آلدن اعلان بولماسه‌ده خلق خبردار بولا، قارارغه باروچیلر عادتده کوب کنه بولالر ایدی.

جینه‌سته خان بله‌ن زینب خوشنه نی اوترگان اوغریغه ئولم جزاسی تعیین ایتلگان کوننی صالقنچه‌راق‌قنه، آیاز کون ایدی. ایرته بله‌ن قویاش چغار - چقماس، خلق، قایدن ایشتوبدر، کوره‌دروازه‌سی یاقه طابا آغلاباشلاغان ایدی. کوره دروازه‌سی یاقنندغی «مویتوکزه» (ئولم جزاسی بیرله طورغان اورون) دیگان یرده ایسه، میداننك ئه‌یل‌نه‌سنده خلق ایندی کوب‌کنه جییلغان، همه‌سی‌ده، تیزمی معیوبنی کیترولر دیب کوته‌لر واوز آراتورلیچه قسقه قسقه‌غنه جمله‌لر بله‌ن سویل‌شکه‌له‌ب‌ده آلالر ایدی. حلیم‌ده شول جییلغان خلقنك آراسنده ایك آلداغی صفده ایدی. بر آزدن «شاك - گه‌ن کیلدی؛ شاك - گه‌ن!»

دبگان طاوشلر ایشتلدی وتورلی چوار کییملر کیگان بر نیچه لجیلولی صافچیلرنڭ اورتاسنده، ٢ کوپچه‌کلی، قاچر جیکـکان بر آربا کیلوب میدانغه کروب برچیتده طوقتادی. بر آزدن عادی آربا که‌ش آرباسینه بر نیچه کشی آراسینه اوطرتوب معیوبنی‌ده کیتروب بیتکردیلر. میدان ئه‌یله‌سنده‌گی خلق معیوبنی کورو بله‌ن «گورر» کیلوب، اومارتا قورتی شاولاغان کبك بر آز وقتغه قدرلی شاولاب طوردی. آلار بر-برسی بله‌ن سویله‌شه‌لر، معیوبنڭ قایسی خلقدن ایکانلـگی حقنده بر-برسندن صوراشالر ایدی. معیوبنی آربادن توشروب میدان اورتاسینه کیترگاندن صوڭ ایکی آیاقلرن بر - برسینه به‌یله‌دیلرده، تزله‌ندروب اوطرتوب، تزله‌نگان ره‌وشندن قوزغالوب طورا آلماسلق ایتوبده به‌یله‌دیلر. آندن صوڭ آرتقه به‌یله‌نگان قوللرن چیشوب، آلغه توشروب، بر- برسینه قوشوب به‌یله‌ب، باونڭ بر ئوچن، قوللرن بر یولی یوغاری گوته‌ره آلماسن اوچون تزینه به‌یله‌دیلر.

معیوب اورتا یه‌شلرده، قالون، طازا، ظور قارا صاقاللی، طوقماق کبك ظور بورونلی بر کشی بولوب، یوولماغانلقدن ویاقتی توشمی طورغان یووش زندانده یاتقانلقدن یوزی صارغایغان ایدی. باری تیك آنڭ ظور قارا کوزلری گنه اوط کبك اوینناب طورالار: اول، کوزلرن میدان ئه‌یله‌نه‌سنده‌گی خلققه یوروته وآرتق قورقو هم قاوشاو اثری کورسه‌تمی ایدی. خلق طپ-طن بولوب، آنی به‌یله‌گاننی قاراب طورا، شول به‌یله‌نمکده بولغان کشینڭ حاضر جانی ته‌نندن آیرلاچغن اویلی، آنڭ قیافتن تیکشره ایدی.

شول آراده خلق آراسندن بره‌و طرفندن شپرتقنه ئه‌یتلـگان «جلّاد، جلّاد کیلدی» دیگان سوز بیك تیز بر باشدن ایکنچی باشقه طارالدی ومیدانڭ بویی بله‌ن قب قزل کییملرگه کینوب باشینه قزل باشلق صالغان بره‌و بیك کیڭ، بیك ظور وبیك یالتراب طوراطورغان بر بالانغاچ قلچنی کوته‌روب کیلوب معیوبنڭ قارشیسنه چغوب ٢ آرشین

چاماسی اورنده معیوبکه قارشی بورلوب طوقتادی. معیوب انی کینه‌تدن کوروگه آزراق سیسکه‌نوب کیتدی.

بو وقتده ایندی «شاك ـ گه‌ن»ده اوزینك آرباسندن توشکان، اوزینك آرباسندن یراق توگل اورنده، معیوبدن ۲۰-۳۰ آدوم قدر آرتده طورا، آنك یاننده ینه بر قزل کییملی، قزل باشلقلی قزل نا کیدگه‌لی کشی طورا ایدی. معیوبنك آلدنده طوروچی یالانغاچ قلچلی کشی معیوبقه قلچن یالتراتوب گورسه‌توب سوز باشلادی. بوکشی صاف کاشغر صارتلری شیوه‌سنده سویله‌گانلکدن، آنك کاشغر صارتی ابدکنه شبهه یوق ایدی.

ــ سین بیك کوب مرتبه‌لر کشیلر طالاغانسك؛ سین بیك کوب مرتبه‌لر طوتلغاچ، سینك یا کاغگه طامغا صالوب ییبه‌رگانلر. بونـدن صوك‌ده سین ناچارلقلرکنی طاشلاماغانسك؛ ایکی خاتوننی پچاق بلن اوترگانسك. شول وقتده سینی طوتقانلر. سین عیبکنی اقرار ایتدك. کوانگ‌ـشوی (Кванг-су ـ سابق قطای ایمپیراطوری) خاننك سیکا حکمی شول: سینك باشك چابلاچق. توبه‌کنی قیل!

معیوب شول سوزلرنی ایشتکاچ بر-ایکی مینوت قدر طنلقدن صوك قارانغیراق، لکن کوچلی گنه بر طاوش بلن:

ــ ایمانمغه گواه بولگلار، ای مسلمانلار! دیب قچقردی. بونـدن صوك یالانغاچ قلچلی کشی ینه سوز باشلادی:

ــ شوندی ظور گناه اشله‌گان کشیلرگه خاننك قلچی عادل حکمن کورسه‌تمه‌سه، دنیا گشی اوتروچیلر بلن طولور ایدی. خاننك اوشبو عادل قلچی (قلچن بولغاب یالتراتوب) آندی کشیلرنك جزاسن بیره. مونه قلچ بوگون سینك جزا کنی‌ده بیره‌چك. . . . . . .

معیوب بو وقتده اوزینك کوزلرن شول کیك، یالطراب طورغان قلچقه توبه‌گان، شول قزل کییملی کشینك سوزلرینه اوزینك بارلق فکرن حصر ایتکان حالده شول سوزلرنی طکلی ایدی. شول وقتده «شاگ ـ گه‌ن»نك یاننده طورغان قزل کییملی، ناکیدکه‌لی کشی بیك آفرین‌غنه، آیاق طاوشن برده چغارمیچه معیوبنك آرتندن کیلوب،

آنڭ اوڭ ياغنده آرتده‌راق طوقتادی وآرتقه «شاك - گەن» گه ئەيلەنوب
قارادی. بو كشی ايسه، بۇتون طۇروشی يۇروشی وقيافتی بلەن
اوزينڭ قطای ايكاندگن كورسەتوب طۇرا ايدی. اول بۇرلوب قاراغاچ
«شاك - گەن» آڭا كيك جيگلی قولن سلكوب اشاره ياصادی. اولده
تيزگنه ناكيدكەسی آستندن يالانغاچ قلچن چغاروب هواده برگنـه
سيكوندقه يالتراتدی. قلچنڭ نيچك پيدا بولوب، نيچك سلتەلگانی‌ده
كوزگه كورنورلك وقت اوتمەدی؛ معيوبنڭ آلدندەغی قزل كيمای
كشينڭ طۇرغان اورنينه يافن بيرده كيسلگان باش، كوزلرن،
بۇرونلرن جيبيروب جاننی اوزندن آيروب ييبەررگه گۇرەشوب ياتا،
معيوب اوطرغان اورنده معيوبنڭ باشسز گەودەسی ييرگه يۇز توبەن
قاپلانوب ياتوب آزغنه قالترانا، آنڭ موينی گەودەنڭ اچينه طابا
تۇشوب كيتوب، ايكی ايڭ باشی بر - برسينه بيك يافن كيلگانلر؛
شول ايڭ باشلر آراسندن اسسی قان آغا، قاندن بو چغا ايدی.
خلق كينەت قسقەغنه ايتوب ژولاب آلدی‌ده، ينه ميداننی طنلق
باصدی. شوڭا قدر طن‌ده آلمیچه اوغرينی وجلادلرنی دقت بلەن قاراب
طۇرغان حليم‌ده، كشی آڭلاماسلق بر طاوشنی كوكره‌گندن چغاردی.
بر - ايكی مينوتدن باريسی‌ده بتدی. باش‌ده اوزندن جاننی چغاروب
ييبەروب طنچلاب ياتوب قالدی. گەودەنڭ‌ده طامرلری، موسكوللری
طارتودن طوقتاديلر؛ ييرگه آققان قان‌ده ييرگه سڭوب صووندی.

شول صوونغان قاننی باروب قاراغاندن صوڭ حليم‌ده جينەستەسينڭ
اوچی آلنغانلققه راحتلەنوب كيتكان كبك بولوب، ايركن گنه صولش
آلدی‌ده، باشن توبەن صالوب اوٚيلرينه طابا بۇرولدی.

جينەستەكه محبت بلەن قايناغان آنڭ قانی‌ده، ايندی، بۇندن صوڭ
ينه بر مرتبه قاينی آلماسلق بولوب بۇتون عشق ومحبتلردن صوونغان
ايدی.

صوڭ.

НРН №: 208